



T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

**ABDURRAHMAN BİSTÂMÎ'NİN NAZMÜ'S-SÜLÛK FÎ
MÛSÂMERETİ'L-MÛLÛK ADLI ESERİ VE OSMANLI TARİH
YAZIMINDAKİ YERİ**

YÛKSEK LİSANS TEZİ

RIFAT KARAMAN

BURSA – 2019



T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

ABDURRAHMAN BİSTÂMÎ'NİN NAZMÜ'S-SÜLÛK FÎ
MÛSÂMERETİ'L-MÛLÛK ADLI ESERİ VE OSMANLI TARİH
YAZIMINDAKİ YERİ

YÛKSEK LİSANS TEZİ

RIFAT KARAMAN

Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi İLHAMİ ORUÇOĞLU

BURSA – 2019

TEZ ONAY SAYFASI

T.C. BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı'nda 701522015 numaralı Rifat Karaman'ın hazırladığı ABDURRAHMAN BİSTÂMÎ'NİN NAZMÜ'S-SÜLÛK FÎ MÛSÂMERETİ'L-MÛLÛK ADLI ESERİ VE OSMANLI TARİH YAZIMINDAKİ YERİ konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 08/08/ 2019 günü 13:00 – 15:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Dr. Öğr. Üyesi İlhami ORUÇOĞLU

Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı


Üye

Doç. Dr. Saadet MAYDAER

Bursa Uludağ Üniversitesi
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı


Üye

Dr. Öğr. Üyesi Yunus AKYÜREK

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

08/08/ 2019



SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 23/07/2019

Tez Başlığı / Konusu: ABDURRAHMAN BİSTÂMÎ'NİN NAZMÜ'S-SÜLÛK FÎ MÛSÂMERETİ'L-MÛLÛK ADLI ESERİ VE OSMANLI TARİH YAZIMINDAKİ YERİ.

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 116 sayfalık kısmına ilişkin, 19/07/2019 tarihinde şahsım tarafından TURNITIN adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 13'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

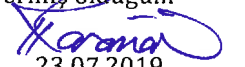
Kaynakça hariç

Alıntılar hariç

5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.


23.07.2019

Adı Soyadı: Rifat KARAMAN
Öğrenci No: 701522015
Anabilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları
Programı: İslam Tarihi
Statüsü: Y.Lisans Doktora


Danışman
Dr. Öğr. Üyesi İlhami ORUÇOĞLU
23.07.2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum ABDURRAHMAN BİSTÂMÎ'NİN NAZMÜ'S-SÛLÛK FÎ MÛSÂMERETİ'L-MÛLÛK ADLI ESERİ VE OSMANLI TARİH YAZIMINDAKİ YERİ başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Adı Soyadı: Rifat KARAMAN

Öğrenci No: 701522015

Anabilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları

Programı: İslam Tarihi

Statüsü: Yüksek Lisans


Tarih ve İmza

23.07.2019

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Rıfat KARAMAN
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: İslâm Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı	: İslâm Tarihi
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: x + 123
Mezuniyet Tarihi	:
Tez Danışmanı	: Dr. Öğr. Üyesi İlhami ORUÇOĞLU

ABDURRAHMAN BİSTÂMÎ'NİN NAZMÜ'S-SÜLÛK FÎ MÛSÂMERE'Tİ'L-MÛLÛK ADLI ESERİ VE OSMANLI TARİH YAZIMINDAKİ YERİ

Osmanlı'da ilk tarih eserlerinin ortaya çıkışı, 15. yüzyıla yani kuruluşundan bir asrı geçen bir zamana rastlar. Dolayısıyla bu durum o dönemde yazılmış tarih eserlerini değerli kılmaktadır.

İncelemiş olduğumuz eser Osmanlı'nın ilk tarih eserlerinin yazılmaya başlandığı dönemde kaleme alınmıştır. Çalışmada öncelikle, Bistâmî'nin doğumu, vefatı, okuduğu ve yazdığı eserler ile ilişkide olduğu kimseler ve coğrafya ele alınmıştır. Bu kısım Bistâmî'nin kendi eserleri, Bistâmî'den bahseden klasik eserler ve Bistâmî ve eserleri üzerine yapılan çalışmalardan yararlanılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Birinci bölümde müellifin kim olduğunun tespitinin ardından, ikinci bölümde eseri *Nazmü's-sülûk fî müsâmereti'l-mülûk*'a geçilmiştir. Eserin öncelikle yazma nüshalarına ulaşılmıştır. Daha sonra ulaşabildiğimiz nüshalarından istifadeyle muhtevası, kaynakları, üslubu, yazılış tarihi gibi yönleri itibariyle eser ele alınmıştır.

Çalışmamızın üçüncü kısmında ise eserin Osmanlı tarih yazımındaki yeri ele alınmıştır. Konu, yazıldığı dönem, ele aldığı konular, Memlük tarih yazımıyla birlikte klasik İslâm tarih yazımının Osmanlı'ya taşınması ve etkilemiş olabileceği eser ve müellifler açısından değerlendirilmiştir.

Nihayeti itibariyle hem müellifin hem de eserin Osmanlı'nın ilim dünyasında, daha özeldir ise eser ve müellifin Osmanlı tarih yazımında önemli bir yere sahip olduğuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Abdurrahman Bistâmî, Nazmü's-sülûk, Tarih, Osmanlı

ABSTRACT

Name and Surname : Rifat KARAMAN
University : Uludag University
Institute : Institute of Social Sciences
Department : Islamic History and Arts
Field : History of Islam
Thesis Qualification : Master Thesis
Number of pages : x + 123
Date of graduation :
Thesis Advisor : Assistant Professor İlhami ORUÇOĞLU

THE WORK OF ABD AL-RAHMAN AL-BISTÂMÎ NAZM AL-SULÛK FÎ MUSÂRAMA AL-MULÛK AND ITS PLACE IN OTTOMAN HISTORY WRITING

The emergence of the first historical monuments in the Ottoman period falls with a time when a century has passed since the establishment of the Ottoman Empire that is 15th century. Therefore, this situation makes historical works written valuable at that time.

The work we have studied has been written during the period when the first Ottoman history books began to be written. In the study, firstly, the births, deaths, readings and writings of Bistami and related persons and geography were taken up. This part was tried to be revealed by making use of the classical studies mentioned Bistami and the works on Bistami and their works, and referring to Bistami's own works.

In the first part, after determining who the author is, in the second part the work of Bistami was dealt with Nazm as-Suluk fi Musaramat al-Muluk. At first, he manuscript has been reached in writing. Later on, the works were handled in terms of the contents of the work, sources, style, writing date, etc., using the copies that we could reach.

In the third part of our work, the place of the work in Ottoman historiography was discussed. It is evaluated in terms of the subject, the period he wrote, the subjects he dealt with, Moving the writing of classical Islamic history together with Mamluk history writing to the Ottoman Empire and authors who may have been influenced.

As a result, both the author and the work were found to have an important place in the world of science of the Ottoman Empire, more particularly in the Ottoman historiography.

Key Words: Abd al-Rahman al-Bistami, Nazm al-Sulûk, History, Ottoman

ÖNSÖZ

Tarih boyunca ilim merkezleri, siyasi güce bağılı olarak coğrafyalar değiştirmiştir. İlim merkezi, dolayısıyla ilim insanların yönü genelde hep büyük devlet ve büyük idarecileri takip etmiştir. Zira ilim insanları, devletin büyüklüğü, yöneticinin vermiş olduğu destek nispetinde maddi manevi imkâna kavuşmuşlardır. Bu imkânlara paralel olarak ilim insanları büyük eserler ortaya koymuşlardır.

Tarih eserleri insanlığın her yönden gelişim, değişim ve dönüşümünü anlamada en önemli kaynakların başında gelmektedir. Geçmişte yaşamış önemli kişiler ya da yaşanmış olayların dışında; yazılı bir tarih eseri, bizzat döneminin tarih yazım biçimini göstermesi açısından da önemlidir. Tarih yazımı, durağan olmayıp sürekli gelişme ve çeşitlilik gösteren bir alandır. Bu gelişme ve çeşitlilikte, devletlerin yıkılıp yenilerinin kurulması, ilmi yolculuklar ve münasebetler, yöneticilerin tavrı gibi pek çok sebep etkilidir.

Osmanlı'da tarih yazıcılığı, klasik İslâm-Arap tarih yazıcılığı ve İran tarih yazıcılığı olmak üzere iki ana akımdan etkilenmiştir. İlk yazılan tarih eserleri menâkıbnâme ve gazavatnâme tarzında olup tam bir tarih eseri olma özelliği göstermezler. Bu az gelişmiş tarih yazım türü Osmanlı'nın büyüyüp gelişmesine paralel bir gelişme göstermiştir.

Abdurrahman Bistâmî, tarih yazılmaya yeni başlandığı bir dönemde II. Murad devrinde (1421-1451) tarihini kaleme almıştır. Eser tarih eserinin az olduğu bir dönemde, Osmanlı coğrafyasında yazılmış olduğundan değerlidir ancak bu zamana kadar üzerinde herhangi bir araştırma yapılmamıştır. Bu yüzden eser yazma halinde kalmıştır. Eserin bu halde olması bizi Nazmü's-sülûk üzerinde çalışma yapmaya yönlendirmiştir.

Esere dikkatimi çeken ve eserin yazma nüshalarına ulaşmamda ve tezimin her aşamasında desteğini esirgemeyen değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi İlhami ORUÇOĞLU'na teşekkürlerimi ifade etmeyi bir borç bilirim.

Rıfat KARAMAN

Tekirdağ-2019

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ.....	1
I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI	1
II. ARAŞTIRMANIN MATERYAL VE YÖNTEMİ.....	1
III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	1
IV. ARAŞTIRMANIN MUHTEVASI	2

I. BÖLÜM:

ADURRAHMAN BİSTÂMÎ'NİN HAYATI, İLMÎ HAYATI VE DÜŞÜNCE DÜNYASI

A. HAYATI	4
1. Adı ve Lakabı	4
2. Doğum Tarihi ve Yeri	5
3. Ölümü	5
B. İLMÎ HAYATI.....	5
1. Okuduğu Eserler ve Müellifleri.....	9
2. Eserleri, İlişkide Olduğu Kimseler, Yolculukları.....	12
3. Düşünce Dünyası.....	20
a. Tasavvufî Hurûfî Anlayış	20
b. İhvân-ı Safâcî Anlayış	22

II. BÖLÜM:
NAZMÜ'S-SÜLÛK FÎ MÛSÂMERETİ'L-MÛLÛK'UN
ÖZELLİKLERİ VE MUHTEVASI

A. YAZMA NÜSHALARI	26
B. ESERİN YAZILIŞ TARİHİ.....	27
C. KAYNAKLAR	27
D. ÜSLUP	35
E. İÇERİK	36

III. BÖLÜM:
NAZMÜ'S-SÜLÛK FÎ MÛSÂMERETİ'L-MÛLÛK'UN OSMANLI TARİH
YAZIMINDAKİ YERİ

A. MEMLÛK DÖNEMİ TARİH YAZIMI	91
B. OSMANLI DÖNEMİ TARİH YAZIMI.....	93
C. OSMANLI TARİH YAZIMINDAKİ YERİ.....	96
1. Yazıldığı Dönem Açısından	97
2. Dil ve Üslup Açısından	97
3. İşlediği Konular Açısından.....	98
4. Klasik İslâm ve Memlûk Tarih Yazıcılığını Aktarması Açısından	103
5. Etkilemiş Olabileceği Eser veya Eserler Açısından	105
SONUÇ.....	116
KAYNAKLAR	118
EKLER.....	123
ÖZGEÇMİŞ.....	126
TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU	127

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
bkz.	: Bakınız
b.	: Baskı
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviri
nşr.	: Neşreden
nr./ No	: Numara
vr.	: Varak
s./ss.	: Sayfa/Sayfa sayısı
S	: Sayı
ed./edt.	: Editör
vd.	: ve diğerleri
HA	: Hediyyetü'l-Ârifin
GAL	: Geschichte Der Arabischen Litteratur
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi
Dürre	: Dürretü Tâci'r-Resâil ve Ğurretü Minhâci'l-Vesâil
Nazm	: Nazmü's-Sülûk fî Müsâmereti'l-Mülûk
MÜİFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
N	: Nuruosmaniye Nüshası
T	: Topkapı Nüshası
A	: Ayasofya Nüshası
R	: Reisülküttab Nüshası
Ş	: Şehit Ali Paşa Nüshası
H	: Halet Efendi Nüshası
ISHE	: International Symposium on History Education

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI

Çalışmada, Abdurrahman Bistâmî'nin kim olduğu; telif ettiği *Nazmü's-sülûk fi müsâmereti'l-mülûk* adlı eserin muhtevası, kaynakları, üslubu, yazıldığı tarih ve etkilerinin neler olduğu ve eserin Osmanlı tarih yazımındaki yerinin ne olduğunun ortaya çıkarılması hedeflendi.

II. ARAŞTIRMANIN MATERYAL VE YÖNTEMİ

Öncelikle çalışmanın birinci kaynağı olan eserin yazma nüshalarının gerek yazar gerekse eserle ilgili ikinci derece çalışmalardan yararlanılarak tespiti ve okuması yapılmıştır. Daha sonra yine gerek müellifin kendi eserleri olan birinci kaynaklar ve gerekse müellif hakkındaki ikinci kaynaklardan hareketle, yazar hakkında bilgi edinilmiştir. Son olarak ise Osmanlı tarih yazımı hakkında yapılan araştırmalardan istifadeyle, çalışmaya konu eserle karşılaştırmalar yapılarak eserin Osmanlı tarih yazımındaki yerinin tespitine çalışılmıştır.

III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Ulaşabildiğimiz kadarıyla eserin Süleymaniye/Halet Efendi nr. 311, Süleymaniye/Ayasofya nr. 3503, Süleymaniye/Reisülküttab nr. 721, Süleymaniye/Şehid Ali Paşa nr. 2789 ve Topkapı/Ahmed III kitaplığı nr. 1597 nüshaları çalışmamızın birinci kaynağını oluşturmaktadır. Bu yazma nüshalar içinde en çok istifade ettiğimiz müellif nüshası olan Topkapı nüshası olmuştur. Bunlardan başka yine yazar hakkında geniş bilgi bulduğumuz birinci kaynak niteliğinde Bistâmî'nin bir başka yazma eseri *Dürretü tâci'r-r-resâil ve ğurretü minhâci'l-vesâil* de başlıca kaynağımız olmuştur. Yine yazar ve eserleri üzerine yapılmış ikincil çalışmalardan da fazlasıyla istifade ettik. Bunlar arasında; Taşköprülüzâde'nin *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye*'si ve tercümesi *Hadâiku's-şekâik*, Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'z-zunûn*'u ve zeyli *Îzâhu'l-meknûn* ve Bağdatlı İsmail Paşa'nın *Hediyetü'l-ârifîn* adlı eseri, Brockelman'ın (GAL)'ı, Zirikli'nin *el-A'lâm*'ı, Kehhâle'nin *Mu'cemu'l-müellifîn*'i ile İhsan Fazlıoğlu'nun "İlk Dönem Osmanlı İlim ve Kültür Hayatında İhvânu's-safâ ve Abdurrahman Bistâmî" adlı

makalesi zikredilebilir. Ayrıca Osmanlı tarih yazıcılığı üzerine yazılmış pek çok makale ve Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi maddesi de araştırmanın kaynakları arasında yer alır.

IV. ARAŞTIRMANIN MUHTEVASI

Çalışmamızın birinci bölümünü Abdurrahman Bistâmî'nin hayatı; doğumu, doğum yeri, ölümü, ilmi hayatı; okuduğu eserler, ilişkide olduğu kimseler, yolculukları, eserleri ve düşünce dünyası gibi konuları içermekte olup burada “Abdurrahman Bistâmî kimdir?” sorusuna yanıt aranmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümünü eserin kendisi oluşturmaktadır. Nazmü's-sülûk'un içeriği, kaynakları, üslubu, yazıldığı tarih, nüshaları gibi başlıklardan oluşmaktadır. Burada özellikle içeriği başta olmak üzere, eserin nüshalarıyla birlikte gün yüzüne çıkarılması ve tanıtılması amaçlanmıştır.

Araştırmanın üçüncü ve son bölümünde ise eserin yazıldığı dönem, dili ve üslubu, işlediği konular, Memlûk ve klasik İslâm tarih yazıcılığını aktarması ve etkilemiş olabileceği eser veya eserler, Memlûk tarih yazımı başlıkları altında ele alınmış olup, eserin Osmanlı tarih yazımındaki yeri ve önemine ulaşılmaya çalışılmıştır.

I. BÖLÜM:
ADURRAHMAN BİSTÂMÎ'NİN HAYATI, İLMÎ HAYATI
VE DÜŞÜNCE DÜNYASI

Esere geçmeden önce Bistâmî'nin hayatı, yetiştiği coğrafya ve özellikle de yetiştiği ilim muhiti hakkında elde edilecek bilgiler Bistâmî'nin eserini daha iyi değerlendirmemize olanak sağlayacaktır.

A. HAYATI

Bistâmî'nin ismi, hayatı, ilmi yönü ve düşüncesi ile ilgili bilgileri bizzat kendi eserlerinden ve diğer ikincil kaynaklardan elde etmekteyiz. Ancak verilen bilgilere bakıldığında onun ailesi, doğduğu çevre, çocukluğu gibi yönleri hakkında bilgi sahibi olamıyoruz. Yine bazı ilmi münasebetleri, siyasi etkileri hakkında da tam olarak yeterli bilgi elde etmiş değiliz. Bu yüzden bu gibi hususlar hala araştırılmaya muhtaçtır.

1. Adı ve Lakabı

Kaynaklara ve Bistâmî'nin kendi eserlerine baktığımızda tam adının, Abdurrahman b. Ali b. Ahmed el-Bistâmî el-Hanefî el-Antâkî olduğunu görüyoruz. Buradaki “Bistâmî” ifadesi manevi yönden, Bistâmî'nin kendisinin ve Taşköprülüzâde'nin deyimiyile “meşreb” olarak Bâyezîd-i Bistâmî'ye bağlılığı ifade etmektedir. “Hanefî” ibaresi ise “mezhep” yönüyle bağlılığını ifade eder. “Antâkî” ifadesi de onun doğduğu yer olan Antakya'yı göstermektedir.¹ Bunun yanında bazı kaynaklarda “Zeynüddin” ibaresi de zikredilmiştir.² Aynı zamanda ağırlıklı uğraş alanı olan *Hurûfîlik* ilim dalı dolayısıyla da “Hurûfî” olarak nitelendirilmiştir.³

¹ Abdurrahman Bistâmî, *Nazmü's-Sülûk fî Müsâmereti'l-Mülûk*, Topkapı Kütüphanesi, Ahmet III Kitaplığı, No. 1597, vr. 1; Taşköprülüzâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fî 'Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, nşr. Ahmed Subhi Furat, İstanbul 1985, s. 46; Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku's-Şekâik*, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, s. 67; Carl Brockelman, *Geschichte Der Arabischen Litteratur (GAL)*, C. II, Leiden 1949, s. 300, *Supplementband (S)*, C. I, Leiden 1938, s. 323; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, C. V, Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, t.y., s. 184-185.

² Şâkir Mustafa, *et-Târihu'l-Arabî ve'l-Müerrihûn*, C. III, Beyrut, 1990, s. 166, C. IV, Beyrut, 1993, s. 421; İhsan Fazlıoğlu, “İlk Dönem Osmanlı İlim ve Kültür Hayatında İhvânü's-Safâ ve Abdurrahmân Bistâmî”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C.II, S. 2, (1996), s. 229; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsaru'l-Musannifîn (HA)*, nşr. Kilisli Muallim Rıfat – İbnülemin Mahmud Kemal İnal, İstanbul, 1951, C. I, s. 531; Hayruddîn ez-Zirikli, *el-A'lâm*, C. III, 10. b., Beyrut, 1990, s. 331.

³ Fazlıoğlu, a.g.m., s. 229; Mustafa Çağrırcı, “Bistâmî, Abdurrahman b. Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. VI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, s. 218.

2. Doğum Tarihi ve Yeri

Bistâmî, yukarıda da belirtildiği üzere Antakyalı'dır. Yani doğduğu zaman dikkate alındığında henüz Osmanlı sınırları içinde olmayan bir şehirde dünyaya gelmiştir.⁴ Doğum tarihi olarak ise kesin olmamakla birlikte eserlerinden ve eğitim hayatından yola çıkılarak bazı tarihler verilmiştir. Şâkir Mustafa, 790/1388'den önce doğduğunu söylemiş,⁵ Denis Gril ise Bistâmî'nin 782/1380 yılında doğduğunu belirtmiştir.⁶

3. Ölümü

Bistâmî, Antakya'da doğdu. İlk eğitimini tamamlamasının ardından, Kahire ve Şam gibi o zamanın önde gelen ilim merkezlerinde ilim tahsil etti. Daha sonra Osmanlı'nın merkezi olan ve sevdiği şehir Bursa'ya geldi ve burayı vatan edindi. Yine Bursa'da 858/1454 tarihinde vefat etti.⁷ Mezarı Sa'dî tekkesindedir.⁸

B. İLMİ HAYATI

Bakrî Alâuddîn, Bistâmî'nin ilim ve kültürünün başlangıcıyla ilgili araştırmaların hala devam etmesinin birçok sebebinin olduğunu belirtip, bu sebeplerin en önemlilerinden dört tanesini zikretmiştir. Birincisi; onun, "sırları gizli, özel sûfi çevrelerde, marjinal ilimlerde derinleşen bir müellif olması." İkincisi; onun "birçok konuda kendi ifadesiyle kendisinden önceki kitaplardan yararlanması, özgün olmaması. Genellikle de İbn Arabî ve Bûnî gibi şahısların eserlerine yönelmesi." Üçüncüsü; "dünya kütüphanelerinde bulunan ilm-i hurûf, ilm-i vefk ve tasavvuf çerçevesinde yazdığı yazma eserlerinin onun kişiliğini açığa çıkaran kapsamlı bir bilgi sunmamaları." Dördüncüsü; "İbn Arabî takipçilerinin Memlûk asrında şiddetli bir mücadeleye maruz kalmaları, 'gizli ilimleri' sihirle karıştıran fukahânın mücadele hedefi olmaları

⁴ Taşköprülüzâde, a.g.e., s.46; Mecdî, a.g.e., s.67.

⁵ Mustafa, a.g.e., C. III, s. 421, C. IV, s. 166.

⁶ Denis Gril, "Esotérisme Contre Hérésie: Abd al-Rahman al-Bistami, Un Représentant de La Science des Lettres a Bursa dans La Première Moitié du XVe Siecle", Veinstein, Gilles, *Syncretismes et Hérésies dans l'Orient Seldjoukide et Ottoman (XIVe-XVIIIe Siecle)* içinde, Paris, Peeters, 2005, s. 185.

⁷ Bağdatlı İsmail Paşa, a.g.e., s. 531; Zirikli, a.g.e., s. 331; Çağrı, a.g.m., s. 218; Brockelman, a.g.e., s. 300.

⁸ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev. Coşkun Üçok, 2. b., Ankara: KültürBakanlığı Yayınları, 1992, s. 18

nedeniyle onu yalnız ve zor şartlarda yaşamaya mecbur etmeleri ya da bazı sultan ve emirlerin gölgesinde yaşamaya zorlamalarıdır.”⁹

Bistâmî hakkında bize kaynaklık eden eserlerin başında *Şekâiku'n-nu'mâniyye* gelmektedir. Taşköprülüzâde Bistâmî'ye yer verdiği kısımda ondan, “tefsir, fıkıh ve hadiste âlim; havâssu'l-hurûf, ilm-i vefk ve teksîrde ârif; cifr ve'l câmi'a ve tarihe vukûfiyette yed-i tûlâ sahibi” bir kişi olarak bahsetmiştir. Arabî ve (İslâmî) ilimlere vâkîf olma arzusuyla şark ve ğarb ülkelerini gezdiğini, Şam ve Kahire'ye gittiğini, bu zikredilen yerlerin faziletliilerine vasıl olduğunu, havâssu'l-hurûf ve Allah'ın isimleri konusunda meşguliyetinin büyük olduğunu belirtmiştir.¹⁰ Bistâmî'nin bulunmuş olduğu bu merkezler Memlûk coğrafyasındaydı. Bu coğrafya kozmopolit bir yapıdadır ve “İslâm okültizminin” ve “ansiklopedist” yazarların merkezi konumundadır. Bistâmî, Anadolu'ya geldikten sonra da Suriye-Mısır ilim merkezleriyle bağlantısını kesmemiş ve seyahatlerini sürdürmüştür.¹¹

Bistâmî, Arapça ve Türkçe'de ustalaşmıştır. “Rûhânî mükâşefât, cifr ve harflerin sihri fonksiyonlarını bilme gibi konular, o devirde fikrî bakımdan zirve sayılan sûfî mizaç/karakter ile uyum içindedir”.¹² Yani Bistâmî'nin yönelmiş olduğu bu alanlar dönem itibariyle rağbet gören alanlardı. Onun bu ilim dallarına yönelmesinde devrin bakış açısı da önemli bir etken olmuş olabilir. Zira her devirde insanlar o devrin bilgisel anlamda aranılan donanıma sahip, pek çok kişinin sahip olmak istediği alanla ilgili kendini yetiştirmek isterler. Çünkü bu bilgisel donanım, onların toplumda öne çıkmalarını, toplumun büyük bir kitlesi tarafından saygı görmelerini ve yönetici sınıfının dikkatini çekmelerini sağlayacaktır. Yine Bistâmî'yi önemli kılan bir husus onun “ansiklopedist” olmasında yatmaktadır. Eserlerine bakıldığında pek çok ilmi bir araya getiren bir mozaik oluşturduğu görülür.¹³ Bunu yaparken de döneminin hassasiyetlerini göz ardı etmemiştir. Zikrettiği pek çok ilimle aslında dini ve felsefî ilimleri bir bütün olarak sunma amacı gütmüş ancak bunu yaparken de Kur'ân ve hadis

⁹ Bakrî Alâuddîn, “Müsâhemetü'ş-Şeyh Abdurrahman el-Bistâmî fi'l-Ulûmi'l-Mektûme”, *The Development of Sufism in Mamluk Egypt*, ed. Richard McGregor-Adam Sabra, Kahire, 2006, s. 33.

¹⁰ Taşköprülüzâde, a.g.e., s. 46; Mecdî, a.g.e., s. 67-68.

¹¹ Noah Gardiner, “The Occultist Encyclopedism of 'Abd al-Rahmân al-Bistâmî”, *Mamlûk Studies Review*, Vol. 20, 2017, s. 4, 6.

¹² Mustafa, a.g.e., C. IV, s. 166.

¹³ Veysel Kaya, “XV. Yüzyıl Ansiklopedisti Abdurrahman Bistâmî'nin Felsefe-Kelâm İlişkisine Bakışı”, *Osmanlı'da İlmi Kelâm Âlimler, Eserler, Meseleler*, ed. Osman Demir vd. İstanbul: İsar Yayınları, 2016, s. 302.

gibi dini ilimlerdeki temel otoriteyi sarsmamaya özen göstermiştir. Yani diğer bir deyişle eserlerinde de sık sık zikrettiği İhvân-ı safânın anlayışının döneminde yeni bir sunusunu gerçekleştirmeye çalışmıştır.¹⁴

Memlük coğrafyasında bulunan Bistâmî'nin ilgisini Osmanlı Devleti'nin gelişmesi çekmiş olacak ki onu 816/1413-1414 yılından önce Anadolu'ya yöneltmiştir.¹⁵ Zaten bu asırlar Osmanlı coğrafyasının pek çok gizli ilim türünün ve bu ilimlerin temsilcilerinin akımına uğramış durumdadır.¹⁶ Bunun üzerine Bursa'ya gelip yerleşmiş ve burada vefat etmiştir. Bu şehirde Molla Fenârî, Bistâmî'den birçok arabî ilimde istifade etmiştir.¹⁷ Bistâmî'nin harf ilmi ve gizli ilimlerdeki meşguliyeti Osmanlı yönetici sınıfının ve bu sınıfa yakın âlimlerin dikkatini çekmiş¹⁸ ve bu dikkat çekiş de iki taraflı istifadeyi beraberinde getirmiştir. Bunlardan birincisi Bistâmî'nin istifadesidir. Yeni gelmiş olduğu coğrafyada yaymak ya da canlandırmak istediği düşünce için devlet ricalinin desteğini arkasına alma fırsatı bulmuştur. Diğer tarafta ise Osmanlı yayılmacı siyaseti için kendisine dini, “mesiyanik” bir destek sağlamıştır. Çünkü Bistâmî'nin Fevâih'te olduğu gibi Nazmü's-sülûk'ta da genişçe yer ayırdığı¹⁹ kıyametin alametlerinin belirlediği, her yüzyılda bir dini müceddidle beraber bir de siyasi imamın olacağı vurgusu; onuncu yüzyılda artık kıyametin kopacağı, son imamın mehdî olacağı ve Osmanlı sultanlarına yönelik övgüleri; İstanbul ve Roma'nın fethedileceğini öngörmesi; son imamın yanında yer alacak müceddidin isim vermeksizin kendisini ima eder bir tarzda vermesi gibi durumlar, Osmanlı'nın yayılmacı tutumuna destek vermiştir.²⁰ Brockelman'ın belirttiğine göre Osmanlı sultanlarından özellikle II. Murad nezdinde itibar kazanmıştır.²¹

Taşköprülüzâde onun ilm-i cifr, ilm-i vefk, Allah'ın isimlerinin özellikleri ve ilm-i tarihe dair saymanın mümkün olmayacağı kadar eser tasnif ettiğini, pek çoğunu onun hattıyla gördüğünü, hattının son derece düzgün ve güzel olduğunu belirtmiştir.²²

¹⁴ Kaya, a.g.m., ed. Demir vd., s. 312-313.

¹⁵ Mustafa, a.g.e., C. IV, s. 166.

¹⁶ Kaya, “Abdurrahman Bistâmî'nin Bilimler Sınıflandırması”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* S. 35, (2016), s. 191.

¹⁷ Taşköprülüzâde, a.g.e., s. 46-47; Mecdî, a.g.e., s. 68.

¹⁸ Kaya, “Abdurrahman Bistâmî'nin Bilimler Sınıflandırması”, s. 187.

¹⁹ Bistâmî, a.g.e., vr. 133b-136b.

²⁰ Kaya, a.g.m., s. 195-196.

²¹ Brockelman, a.g.e., C. II, s. 300; C. I, s.323.

²² Taşköprülüzâde, a.g.e., s.46-47; Mecdî, a.g.e., s.67-68.

Şâkir Mustafa, Bistâmî'nin 50'den fazla eser telif ettiğini, tarih eserlerinin yaklaşık 10 tane olduğunu ancak yarı tarihi eserlerini de sayarsak bunların yaklaşık 20 tane olacağını söyleyerek 21 eserini zikretmiştir.²³

Bistâmî'nin ilim dünyasını, yani okuduğu ve telif ettiği eserleri, ilişkide olduğu kişileri ve yolculukları hakkında bize bilgi veren en önemli eser, yine Bistâmî'nin yazmış olduğu otobiyografi tarzındaki *Dürretü tâci'r-resâil ve ğurretü minhâci'l-vesâil* adlı eseridir. Bistâmî, eseri altı baba ayırmıştır. Bunlardan beşinci ve altıncı bablar Bistâmî'nin ilim dünyasını vermesi açısından oldukça önemlidir. Bu eserle ilgili İhsan Fazlıoğlu'nun değerlendirmeleri önemli olduğu için buraya aynen almayı uygun gördük.

"Klasik kaynaklarda zikredilmeyen eser, Bistâmî'nin hayatı ve eserleri ile Fetih öncesi ilk dönem Osmanlı ilim ve kültür hayatı açısından önemli bir yazmadır. Yazmada, Bistâmî, öncelikle tahsili esnasında okuduğu eserler ve bu eserlerin müelliflerinin isimlerini vermektedir. Bu bilgiler ile, XIV-XV. yüzyılda gizli ilimler sahasında tahsil eden bir insanın okuduğu ana kaynak eserlerin tam bir listesi elde edilmiş olmaktadır. Eserin diğer bir özelliği, Bistâmî'nin Bilâdu's-şâm, Mısır, Osmanlı ve Anadolu topraklarındaki seyahatleri ile bu seyahatler sırasında gizli ilimleri yaygınlaştırma konusunda yaptığı faaliyetler hakkında malumat vermesidir. Bu çerçevede, Bistâmî, Anadolu'da ve özellikle Osmanlı bölgesinde çeşitli şehirlerde hangi eseri telif ettiğini, kime okuttuğunu, tarihiyle birlikte zikretmektedir. Bu durum, o dönemde Anadolu'da yaşayan ismini bilmediğimiz bazı âlimlerin tahsili ve Bistâmî ile olan ilişkilerini tesbit etme imkânı vermektedir. Neticede Anadolu'da çeşitli şehirlerde kendisinden ders alan Osmanlı döneminin önemli şahısları, bu şahısların isimleri ve bunlara okuttuğu eserler zikredilmektedir. Böylece yazmada Bistâmî'nin eserlerinin telif tarihleri itibarıyla tam bir listesi verilmiş olmaktadır. Bu liste ile günümüzde Bistâmî'ye nisbet edilen eserlerin sıhhatini, eserlerin telif tarihleri ile ilgili tartışmaları belirli bir noktaya kadar çözme imkanına kavuşulacaktır. Eserin oldukça önemli diğer bir özelliği de Bistâmî'nin "İhvânu's-safâ ve hullânu'l-vefâ" adlı bir "grup"tan bahsetmesidir. Bu bilgi de, eğer aşağıda tartışılacağı üzere, tamlamanın muhtevası başka bir şeye işaret etmiyorsa, Osmanlı ilim ve kültür açısından mühim bir tesbit olacaktır. Bu özellikler yanında eserin üslubu, Bistâmî'nin diğer eserlerine de hâkim olan genel üslubu yansıtmaktadır: konular arasına serpiştirilen şiirler ve süslü ifadeler..."²⁴

Fazlıoğlu ayrıca bu eserle ilgili şu önemli noktalara dikkat çeker: Bistâmî'nin "ilimlerden bahsederken sık sık 'akliyye' ve 'nakliyye' tabirlerini kullanmasının belli

²³ Mustafa, a.g.e., C. IV, s. 166.

²⁴ Fazlıoğlu, a.g.m., 234-235.

bir maksada matuf olduğunu” söyler. İkinci olarak okuduğu kitapları zikrettiği yerde “ilk yarısında sadece eserleri zikrettiği ikinci yarısında ise eserlerle birlikte müelliflerini de zikrettiğine” değinir. Üçüncü olarak “özellikle ‘ilm-i hurûf ve esrârü'l-a’dât (aritmetika), esrârü'l-edvâr (musika), esrârü'l-riyadiyyat (geometrika) üzerinde de önemle durduğunu” zikreder. Dördüncü olarak Fazlıoğlu, Bistâmî’nin kullanmış olduğu bir cümleden hareketle, “Bistâmî’nin Hermetik gelenek yanında Hind, Babil, ve Yunan geleneğini de tahsil ettiğini” söyler. Beşinci olarak, müellifleriyle birlikte eserlerini zikrettiği bölümde “dikkat çeken nokta, Babil, Hind, Yunan ve İslâm dünyasında telif olunan eserlerin bolca zikredilmiş olmasıdır” der. Altıncı olarak yine Bistâmî’nin kurmuş olduğu bir cümleden hareketle “Yunanî, Süryanî, Keldanî, Himyerî, Kıbtî, Hindî, Brehmî sırları ve bu geleneklere ait bilgileri sadece metinlerden değil, bizzat o dönemde bu geleneklerin bilgilerine sahip olan şahıslardan aldığını göstermektedir” der. Yedinci olarak ise Fazlıoğlu, “Bistâmî’nin incelenen eserlerinde Eski Yunanlılar'a özel bir ilgi gösterdiğinin müşahede edildiğini” söyler ve bunu delillendiren ifadelere yer verir. Bu zikrettiklerinin *Dürre’de* olduğu gibi *Fevâih* adlı eserinde de geçtiğini belirtir.²⁵ Zikrettiği ifadeler bu iki eser yanında *Nazmü’s-Sülûk’ta* da geçmektedir.²⁶ Bu da Bistâmî’nin eserlerinde bir bütünlüğün olduğunu, ilmî anlayışını ve düşünce dünyasını yazdığı her türden eserin içine kattığını göstermektedir.

1. Okuduğu Eserler ve Müellifleri

Bistâmî’nin ilim dünyası hakkında bize en önemli bilgileri veren eserlerin başında *Dürretü tâci’r-resâil ve ğurretü minhâci’l-vesâil* adlı Bistâmî’nin kendi eserinin olduğunu yukarıda belirtmiştik. Bu eserin beşinci babında Bistâmî, gizli ilimlere dair okuduğu eserleri ve müelliflerini zikretmektedir. Ancak çoğu eserin müellifini zikretmez. Aşağıdaki liste *Dürre’nin* beşinci babında zikredilen eserlerden oluşturulmuştur. Şemsü'l-ma’ârif ve letâifü'l-‘avârif, Esrârü'l-envâr ve teşkilü'l-envâr, Mevâkifu’l-ğâyât fi esrâri’r-riyâzât, Kâfi’l-Kur’ân, Fêi’l-Furkân, Mevâhibu’r-rahmân ve ‘atâya’l-mennân,²⁷ Latâifü’l-işârât fi esrâri’l-hurûfi’l-‘alaviyyât²⁸, Sînü’l-hurûfi’n-nûrâniyye ve kêfü’l-hurûfi’z-zulmâniyye, Tenzîlü’l-ervâh fi kavâlibi’l-eşbâh, Mevâkîtü’l-basâir ve letâifü’s-serâyir, Bidâyetü’l-kâsidîn ve nihâyetü’l-vâsılîn, Bahru’l-

²⁵ Fazlıoğlu, a.g.m., s.235-236.

²⁶ Bistâmî, *Nazmü’s-Sülûk*, T46b-49b, 50b, 52a-53b.

²⁷ Bistâmî, *Dürretü tâci’r-resâil ve ğurretü minhâci’l-vesâil*, N13a.

²⁸ a.g.e., N13a-13b.

uyûn fi's-sırrı'l-meknûn, 'İlmi'l-hudâ fi esrârı'l-ihtidâ, (Kabsü'l) Kabesü'l-iktidâ ilâ vefki's-saâde (vakfı'saâde) ve necmü'l-ihtidâ ilâ şerefi's-siyâde, (Lem'a) Lüm'atü'n-nûrâniyye fi evrâdi'r-rabbâniyye, 'İlmü'l-hudâ fi şerhi esmâillâhi'l-husnâ, Letâif ve zêra'l-ebrâr fi'd-da'avâti ve'l-ezkâr, Hadâiku'l-hikme, Veşyi'l-masûn ve'l-lü'lü'l-meknûn fi ma'rifeti 'ilmi'l-hazzi'l-lezî beyne'l-kêfi ve'n-nûn, Neylü'l-işrâk fi 'ilmi'l-evfâk, Sırru'l-esrâr basâiru'l-envâr, Letâifu'l-esmâ fi hakâiki'l-eşyâ, Edvîyetü'ş-şâfiye fi'l-ed'yeti'l-kâfiye, (Kabsü'l) Kabesü'l-envâr ve câmi'u'l-esrâr, Sînu's-simyâ fi 'ilmi'l-kimyâ, Bâkiyâtü's-sâlihât fi burûzi'l-ümmühât, Kenzü'l-bâhir fi şerhi hurûfi'l-meliki'z-Zâhir, Keyfiyyetü'l-ittifâk fi terkîbi'l-evfâk, Ğâyetü'l-mağnem fi'l-ismi'l-a'zam,²⁹ El-Mebâdiü ve'l-ğâyât fimâ tahvî aleyhi hurûfi'l-mu'cemi mine'l-acâibi ve'l-âyât,³⁰ Ed'iyetü'l-mu'adde 'inde'l-kürabi (kerbi) ve'ş-şidde, Dürrü'l-meknûn fi 'ilmi's-sırrı'l-masûn, El-irşâd ilâ masâlihi'n-nüfûsi ve'l-ecsâd, Müstevcibetü'l-mehâmid fi şerhi hâtemi Ebî Hâmid, El-îmâ ilâ 'ilmi'l-emâ, Risâletü'l-hüve, Kenzü'd-dürer fi hurûfi evâili's-süver, Levâmi'u't-ta'rîf fi metâli'i't-tasrîf, El-keşfü ve'l-beyân fi ma'rifeti havâdisi'z-zamân, El-menhu'l-vehbiyyeti'r-rabbâniyye fi'l-mülâhi'l-ismiyyeti'l-muhammediyyeti'nûrâniyye, Et-terakkî ilâ menâzili'l-ebrâr fi keyfiyyeti'l-'ameli fi'l-leyli ve'n-nehâr, Zeynü'l-âfâk fi ilmi'l-evfâk, İzhâru'r-rumûz ve ibdâi'l-kunûz, Behcetü'l-âfâk fi 'ilmi'l-evfâk, Er-risâletü'l-maraziyye fi şerhi du'âi'ş-şâzeliyye, Sırru'l-esrâr ve muntehâ ulûmi'l-ebrâr, Şifâu's-sudûri vel'ebdân bi sırrı menâfi'l-Kur'ân, el-Hâfiyyetü'l-kameriyye, Es-sırru'l-ekber fi'l-'ilmil-efhar, Teysîru'l-matâlib, Zübdetü'l-musannefât fi'l-esmâi ve's-sıfât, Kenzü'l-esrâr ve zehâyiru'l-ebrâr (zehâir), El-muntehab fi esmîllâhi'l-husnâ, Telkîhu'l-efhâm fi ma'rifeti esrârı'l-aklâm, Ğâyetü'l-âmâl fi 'ilmi'l-eşkâl,³¹ Fevâihu'l-envâr ve cevâmi'ul-esrâr,³² El-'ikdu'l-manzûm, El-levhu'z-zeheb, 'Acâibu'l-ittifâk fi ğarâibi'l-evfâk, Sırru'l-cemâl, Sebru's-sarf fi sırrı'l-harf, En-nesemâtü'l-fâyiha fi âyâti'l-fâtiha, Et-tevessülâtü'l-kitâbiyye ve't-teveccühâtü'l-'atâiyye, Secencelu'l-ervâh ve nugûşu'l-elvâh, Bahru'l-vukûf fi 'ilmi'l-hurûf, Tâü't-tasrîf ve hulletü't-ta'rîf, El-Heyetü'l-câmi'a ve'l-barkatü'l-lâmi'a, El-istintâkât, Risâletü'l-hafâ fimâ zahara ve batana fi'l-hulefâ, Levâmi'u'l-burûk fi saltanati'l-meliki'z-Zâhir Berkûk, Ed-durru'l-munazzam fi's-sırrı'l-a'zam, Yavâkîtü'l-

²⁹ a.g.e., N13b.

³⁰ a.g.e., N13b-14a.

³¹ a.g.e., N14a.

³² a.g.e., N14a-14b.

esrâr fi mevâkiti'l-envâr, El-hâfiyyetü's-şemsiyye, Ed-durru'n-nazîm fi'l-kur'âni'l-azîm, Kalâyidü'l-'ikyân fi ferâyidi'l-furkân, Behcetü'l-esrâr fi şerhi lüm'ati'l-envâr, El-kibrîtü'l-ahmar fi's-sirri'l-enzar, Şemsü metâli'i'l-cemâl, Kalemü'l-esrâr ve levhu'l-envâr, Miftâhu'l-kunûzi'l-harfîyye ve misbâhu'r-rumûzi'l-'adeviyye³³ 'Urûsu'l-âfâk fi 'ilmi'l-hurûfi ve'l-evfâk,³⁴ Fevâtihu süveri'l-hurûf ve levâyihu suveri'z-zurûf, Esrârü's-savn fi ulûmi'l-kevn, Kitâbu sifri'l-hakâya'l-âdem, Kitabu sifri Şît, Sifru İdrîs, Sifru Nûh, Sifru İbrâhîm, Sifru İrmiyâ, Sifru Hizkîl, Sifru Zi'l-karneyn, El-hikmetü's-süleymâniyye Âsîf b. Berhiyâ/Berahyâ Vezîri Süleymen (as), Kitâbu't-tavâlik, Kitâbu sirri's-sir, Kitâbu'l-cemhere, Kitâbu'l-afâlîk, Kitâbu'l-mushafi'l-hafiy, Kitâbu'l-'ahdi'l-kebîr, Kitâbu'l-mesâbîh, Kitâbu'l-ecnâs, Hermes'in Kitâbu's-sirri'l-masûn, Bokrâtîs'in Kitâbu tefsîru't-tılsimâti'r-ruhâniyye, 'Îtârid el-Babilî Kitâbu sirri'l-esrâr, Kitâbu Klobatra(Kleopatra)-Yunan Melikesi, Kanka el-Hindî-Kitâbu 'adîmi'l-hindî,³⁵ Kitâbu Kinyâş(kînâs) er-Rûhânî el-Hindî,³⁶ Kitâbu Şâzân, Kitâbu'z-zümürrede (zümürrede), Kitabu Zerkâlî'l-hakîm (Zürkân) (Zerkân), Kitabu Tamtam el-Hindî, Kitabu Sêmûr el-Hindî, Kitâbu Sasa b. Dâmir el-Hindî, Abdulhâlık el-Mısrî-Kitâbu'z-zehîr, Mârînûs el-Hakîm- Kitâbu coğrafya, Kitâbu Senkulûşa el-Babilî, Kitâbu Arşimed el-Yûnânî, Kitâbu Zerdüşt el-Fârisî, Kitâbu Şarâsîm el-Hindî, Kitâbu Şem'un, Kitâbu Sâlisu'l-Hakîm, Kitabu sirri'l-esrâr ve nûru'l-envâr-Phytagoras, Kitâbu'ş-şâmil fi'l-bahri'l-kâmil-Tabsâ (Tabsî) (?), Kitâbu'ş-şâmil-Sekkâkî, Âdem-Kitâbu'l-Mullûs (?), Kitâbu (...?) El-Kürsî-Süleymân, Kitâbu'l-Ğâfitûs (?) el-Yûnânî, Kitâbu sifri Âsîf, Kitâbu'l-Hêzîtûs (?), Kitâbu's-sihri'l-kebîr-İbn Vahşîyye, Kitâbu Sâbit b. Kurra el-Harrânî, Kitâbu Huneyn b. İshak el-'İbâdî, Hürmüsü'l-Herâmise'nin Kenzü'l-esrâr fi zehâiri'l-ebrâr isimli eserini tercüme etti, Kitâbu's-semerat fi 'ilmi astronomyâ-Batlamyus, Kitâbu'l-İşnevtâs (?), Kitâbu'l-Malâtîs, Kitâbu'l-İstimâhîs,³⁷ Kitâbu'l-İstamâtîs (?)-Aristo, Kitâbu's-siyâseti's-sultâniyye 'galip ve mağlubun hesabı' ilmîne dair, Kitâbu'l-filâha-Ebû Bekr İbn Vahşîyye, Kitâbu Yersîm el-Brahmî, Kitâbu 'ilmi's-semûm ve 'ilaci külli memsû' ve mesmûm (?), Kitâbu'd-dürreti'l-müntehabe fi'l-edviyeti'l-mücerrebe, Kitabu ğâyeti'l-hakîm ve ehakku'n-netîceteyni bi't-takdîm- Mecrîfî, Kitâbu's-sihri'l-hiyelî, Kitâbu'd-dürreti'l-kameriyye, Kitâbu'n-nuhab fi sun'ati't-

³³ a.g.e., N14b.

³⁴ a.g.e., N14b-15a.

³⁵ a.g.e., N15a.

³⁶ a.g.e., N15a-15b.

³⁷ a.g.e., N15b.

tılsımât, Kitâbu't-tılsımât el-kebîr-doksan makaledir-Ebû Mûsâ Câbir b. Hayyân, Kitâbu'n-nevâmîsi'l-ekber, Kitâbu nevâmîsi'l-esğar-Eflâtun, Kitâbu's-sirri'l-mahzûn-Ca'fer el-Basrî, Kitâbu Sokrates, Keşfü'd-dek fi izhâri'l-hayli ve's-şek, Kitâbu'd-düstûr fi hetki külli mestûr, Kitâbu'l-muhtâr fi keşfi'l-esrâr, Kitâbu irhâi's-sütûr ve'l-kilel fi keşfi'l-müdekkâti ve'l-hıyel, Kitâbu 'ayfihi'l-hakâik (?) fi keşfi't-tarâik, Kitâbu'l-bâhir, Kitâbu esrâri'l-hukemâ, Kitâbu mefâtîhi'l-'ulûm,³⁸ En-nevâmîsü'l-Eflâtûniyye, En-Nevâmîsü'l-Lukmâniyye.³⁹

2. Eserleri, İlişkide Olduğu Kimseler, Yolculukları

Bistâmî'nin eserleri, ilişkide olduğu kimseler ve yolculukları konusunda yine ana kaynağımız *Dürretü tâci'r-resâil ve ğurretü minhâci'l-vesâil*'dir. Ancak bunları zikretmeden önce onun telif yöntemi hakkında bazı değerlendirmelere değinmek yerinde olacaktır.

Bistâmî kendisi, *Lum'atü'n-nûrâniyye* kitabına yazmış olduğu şerhin mukaddimesinde "tevazu ile kendisinin sarîh keşif mertebesine ulaşamadığını ve sahîh fikrin kuvvetine de sahip olmadığını" belirtmiştir. Yine *Keşfü'l-esrâr*'da "bu ilimlerin ehlinin kitaplarından toplamak benim alışkanlığım... ve onların ifadelerinden almak benim adetimdir" demiştir. Bu parçaya göre onun asıl ameliyesi "derleme, tarihi bilgileri bir araya toplayıp düzenleme, taklit" şeklindedir. İbn Arabî (ö. 638/1240), Bûnî (ö 622/1225), İbn Talha (ö. 652/1254) gibi şahıslardan iktibas etmiştir. Bu iktibasları da yazarlık amacı doğrultusunda yeni bağlamlarda kullanmıştır. Ancak onun hocalarından alması, sık sık onlara atıfta bulunması şeklindeki yöntemi onun metinlerinin kıymetini azaltmamıştır.⁴⁰

O, özellikle ilm-i hurûf ve evfakta gelişti. Bu ilmi Kahire'de elde etti. Zikredilen ilimde gelişmesinde, iktidar çevrelerinde bu ilme çokça rağbet edilmesi ve bu ilmin kullanılıyor olması da etkili olmuştur.⁴¹ Eserlerinin pek çoğu bu alanla ilgilidir.

³⁸ a.g.e., N16a.

³⁹ a.g.e., N16b; Bistâmî'nin okumuş olduğu eserlerle ilgili diğer listeler için bkz. Alâuddîn, a.g.m., s. 54-56, Ek-2 (Burada müellif Keşfü'l-esrâri'l-hurûf adlı eserin başında Bistâmî'nin gizli ilimlere dair vermiş olduğu 137 adet başlıktan oluşan listeyi verir.; Gardiner, a.g.m., s. 30-38, Gardiner bu listeyi Şemsü'l-âfâk fi 'ilmi'l-hurûfi ve'l-evfâk adlı eserde Bistâmî'nin okuduğunu söylediği 238 eser olarak verir. Bizim verdiğimiz listeye çoğu ortaktır.

⁴⁰ Alâuddîn, a.g.m., s. 36.

⁴¹ Alâuddîn, a.g.m., s. 37.

Bistâmî, *Dürre*'nin VI. babının I. kısmında eserleri, ilişkide olduğu kimseler ve yolculuklarına değinmiştir. Daha önce de bahsettiğimiz gibi bu kısım hakkındaki değerlendirmeleri öncelikle Fazlıoğlu'ndan zikrederim. "... VI. Bab iki fasla ayrılmaktadır. Bistâmî birinci fasılda telif ettiği eserlerin isimlerini, telif mekânlarını ve telif tarihlerini vermektedir. Hicri 805/1402-1403'ten başlayan bu serdediş hicri 845/1441-1442'ye kadar (müellifin içinde bulunduğu tarih) devam etmektedir. Ancak bu serdediş tam bir kronoloji oluşturmaz; bazen geri gider, bazen de sadece eserin adı zikredilir... Ayrıca bu serdedişte, Bistâmî'nin Anadolu ve Osmanlı topraklarında dolaştığı şehirler ve ilişkiye girdiği âlimler hakkında da önemli bilgiler mevcuttur."⁴²

Buna göre Bistâmî, 811/1408-1409'da Rum denizinde el-Frenc ülkesinde el-Mustakî adasında ilk eseri olan *Letâifu'l-Hafiyye fi'l-Esrâri'l-İseviyye* isimli eserini yazmıştır.⁴³ Daha sonra ise Fazlıoğlu'nun da *Dürre*'den belirttiği gibi "Dâru'l-'adl, fazilet erbabının ve ulemanın çadırı ve Osmanlı ülkesinin merkezi" olarak tanıttığı Bursa'dadır. Bursa'da, aynı senenin Receb'inde hirefi ilimlerde uzmanlaşan ilk kişi olarak zikrettiği Muhammed el-Buhârî'yi tanımıştır. Burada kendisinden ilk okuyan kişi olarak ise Nu'mânuddîn Nu'mân b. Hâlid el-Hanefî'yi zikretmektedir. Eser olarak ise (Kabs) Kabesü'l-Envâr ve Câmi'u'l-Esrâr, Lüm'atü'n-Nûrâniyye gibi eserleri zikreder.⁴⁴ Sene 812/1409-1410'da Larende'de hakkında pek çok övgüye yer verdiği İbnü'l-Fenârî diye meşhur olmuş, Ebû 'Abdullah Şemsuddîn Muhammed b. Hamza el-Hanefî ile tanışmıştır. Bistâmî'den (Kabs) Kabesü'l-Envâr ve Câmi'u'l-Esrâr kitabı ve Bistâmî'nin Ğurretü'l-Cemâl isimli eseri -hirefi ilimlere dair- eserlerini okur.⁴⁵ Sene 813/1410-1411'de Dâru'n-nasr olarak isimlendirdiği Amasya'da yine övgülerle bahsettiği Yâr Ali olarak meşhur olan 'Alâuddîn Ali b. Siyâvûş ed-Devrekî (Derûkî) el-Hanefî es-Sûfî'nin kendisinin En-Nûru'l-'aliyyü'l-bâhir ve'n-nûru'l-celiyyü'z-zâhir isimli eserini okuduğunu söylemiştir. Aynı sene Dâru'l-feth dediği Kastamonu'da Nâsiru'd-Devle ve'd-Dîn dediği kişiler kendisinin Sirru'l-celâl isimli eserini okumuşlar. Sene 814/1411-1412'de Dimeşk'te Şemsü'l-elvâh ve kameru'l-efrâh isimli eserini Emîrû'l-müminîn es-Seyfî en-Nâsîrî isimli kişi için; aynı tarihte Nesîmü'z-zehr alâ besîmü'n-nehr isimli eserini Kahire'de Bedrüddîn Hasan b. Nasrullah adlı kişinin isteği

⁴² Fazlıoğlu, a.g.m., s. 237.

⁴³ Bistâmî, *Dürre*, N25a-25b.

⁴⁴ a.g.e., N25b.

⁴⁵ a.g.e., N25b-26a.

üzerine kaleme alır. Sene 816/1413-1414'te Sirâcuddîn İdrîs b. Sa'âduddîn el-Muğlevî el-Hanefî isimli kişi kendisinin elinden Kitâbu'l-lum'ati'n-nûrâniyye isimli eseri, zikredilmeyen bir yerde tahsil etmiştir.⁴⁶ 819/1416-1417'de Dâru'd-devleti's-sultâniyye dediği Dîmâtûkât'ta (Dimetoka ?) Kadı Husâmuddîn el- Kûsuc (?) ve aynı sene Dâru's-sa'âdeti's-sultâniyye dediği Edirnebolî'de Kâdî'l-kudâti'l-hanefiyye Kerîmuddîn Ebu'r-Recâ 'Abdulkerîm b. 'Abdulcebbâr el-Hanefî, Bistâmî'den, Lum'atü'n-Nûrâniyye ve (Kabs) Kabesü'l-Envâr gibi hirefî ve adedî ilimlere dair bazı eserleri tahsil etmişlerdir.⁴⁷ Sene 822/1419-1420'de Bistâmî, Keşfü'l-esrârî'r-rabbâniyye fi şerhi'l-lum'ati'n-nûrâniyye adlı eserini bitirince İbnü'l-Fenârî diye meşhur olmuş Şemsuddîn Muhammed'den övgü almış, aynı eser için Kadı Kemâluddîn b. Huseyn el-Hanefî bir şiir yazmıştır.

Bistâmî bu kısımdan itibaren Fazlıoğlu'nun da belirttiği gibi tarihte geriye dönerek Kahire'de bulunduğu 805/1402-1403 senesine gider ve buradayken yazdığı kitapların isimlerini vermeye başlar. Burada zikrettiği eserlerinden biri Fazlıoğlu'nun dediği gibi sayılar teorisiyle ilgili ve sihirli kareler hakkındaki ed-Devletü'n-Nâsiriyye atabeklerinden Yaşbek el-Baki'nin (?) isteği üzerine kaleme aldığı Kitâbun fi havassi murabba' mie fi mie adlı eseridir.⁴⁸ Aynı tarihte ve yerde Şazelî tarikatı âdâbına göre başka bir eser de yazmıştır. Ğurretü'l-cemâl adlı bir kitabına değinmiştir.⁴⁹ 811/1408-1409'da Bursa şehrinde Sirru'l-cemâl isimli eserini yazmış, Sirru'l-masûn ve'l-'ilmi'l-meknûn, Sirru'l-hikmeti'l-muhammediyye gibi eserlerini de yazmıştır. Diğer yandan aynı tarihte Karahisar'da şehrin müderrisi, Fakîh Paşa diye meşhur Şihâbuddîn Ahmed el-Hanefî'ye Lum'atü'n-nûrâniyye, Esâsü'l-'ulûm adlı kitapları ve Lum'atü'n-nûrâniyye'ye yazdığı şerhi okutmuş. Akşehir'de Kadı Kemâluddîn İbrâhîm b. Muhammed el-Hanefî'yi de okutmuştur. Aynı yılda Dâru'l-mulk dediği Konya'da asrının Calinus'u dediği İbn Şerefüddîn el-Hanefî ile Fakîh el-'Abdu's-sâlih Ebû Muhammed Habîb el-Hanefî'ye ders vermiştir. Şerefüddîn'e Lum'atü'n-nûrâniyye'yi diğerine ise telif ettiği bir risalesini okutmuştur. Ulemânın kubbesi dediği Aksaray'da Riyâzu'l-ezhâri'l-cevheriyye ve ğiyâzu'l-enhâri'l-kevseriyye isimli eserini bitirmiştir. Niğde'de Şemsüddîn el-Herevî adlı kişi için bir risale telif etmiş, Dâru's-saltana dediği

⁴⁶ a.g.e., N26a-26b.

⁴⁷ a.g.e., N27a-27b.

⁴⁸ Fazlıoğlu, a.g.m., s. 238.

⁴⁹ a.g.e., N28a-28b.

Kaysâriyye’de aynı sene şehrin kadısı Şeyh Çelebi adlı bir kişinin isteği üzerine bir risale kaleme almıştır. Sen 814/1411-1412’te Dımeşk’te İksîru’l-esmâ ve sa’âdetü’l-müsemmâ, Selâsilü’l-envâr ve netâicü’l-ekzâr, Uyûnu’l-ahbâr fî funûni’l-esrâr isimli eserlerini telif etmiştir. 815/1412-1413’te Es-sirru’l-hafî ve’l-cevherul-‘alî adlı eserini Kadı Nûruddîn Ali el-Kalâkasî (?) el-Ğûvî (?) için telif etmiştir. Yine El-letâifu’l-ebcediyye fî’l-esrâri’l-ahmediyye, Ka‘betü’l-cemâl ve ‘arafâtü’l-kemâl, El-ahzâbu’n-nebeviyye fî’l-evrâdi’l-leyliyye ve’n-nehâriyye adlı eserlerini de bu yılda telif etmiştir. Şemsü’l-cemâl bi-devri’l (?) -kemâl isimli eserini de Emîr Salâhuddîn Muhammed b. Hasan b. Nasrullâh el-Mısırî’nin isteği üzerine yazmıştır. Aynı şehirde Kadı Tâcuddîn ‘Abdulvehhâb b. Nasrullâh, Bistâmî’den Lum‘atü’n-nûraniyye eserini okumuştur. Sene 816/1413-1414’da Akşehir’de Furreh Şah medresesinde Sayhatu’l-bûm fî havâdisi’r-rûm (Anadolu olaylarında baykuş çılgılığı) isimli eserini yazmıştır. Bu sene Sirru’s-savn fî havâdisi’l-kevn isimli eserini telif etmiştir.⁵⁰ Eğirdür’de Ebu’l-Fedâil Fazlullâh b. Necmuddîn el-Hanefî ondan ders almıştır. Kenzü’s-sa’âde ve remzü’s (?) -siyâde isimli eserini kaleme almıştır. El-letâifu’l-hafiyye fî esrâri’l-yûsufiyye isimli eserini Kadı Sin‘ânuddîn Yûsuf b. Yahyâ el-Hanefî’nin isteği üzerine yazmıştır. Cemâluddîn Muhammed b. eş-Şeyh Ramazân’ın isteği üzerine Ğurratü’l-cemâl ve turratü’l-kemâl isimli eserini yazmıştır. Envâru’l-cemâl ve esrâru’l-kemâl, El-letâifu’l-ibrâhîmiyye fî’l-ma’ârifî’l-isrâîliyye, Bedru riyâzi’l-ma’ârif ve zehru ğiyâzi’l-‘avârif eserlerini telif etmiştir. Aynı yılda Edirneboli’de eş-Şeyh Bedreddin Mahmud b. Kadı Simâvne’ye es-Sayhatu’l-bûm adlı ilginç eserini okutmuştur. Mecme‘u’l-aklâmi’r-resmiyye ve menbe‘u’l-esrâri’l-hikemiyye’yi Mîhâlîc (?) köyünde yazmıştır. Hakâiku esrâri’l-esmâ ve hadâiku envâri’l-müsemmâ, Es-sirru’l-muhammediyye ve’n-nûru’l-emcediyye, Kenzü’l-esrâr ve zehâiri’l-ebrâr, Keşfü’l-esrâri’r-rabbâniyye fî şerhi’l-lum‘ati’n-nûrâniyye, Mukaddimetü’l-eşvâk ve netîcetü’l-ezvâk, Keşfü esrâri’l-hurûf ve vasfu me‘âniye’z-zurûf, El-eraciyye fî’l-letâifi’l-edruciyye (?) eserlerini telif etmiştir.⁵¹ 819/1416-1417’da Dîmâtûkât’ta Müderris ‘İzzuddîn b. Şerefuddîn ile Cemâluddîn Muhammed b. eş-Şeyh Ramazân kendisinden Lum‘atu’n-nûrâniyye isimli eseri okumuşlar.⁵² Sene 820/1417-1418’de Silsiletü’z-zikri’n-nûrâniyyi’l-bâhir ve devhatu’l-fikri’r-rûhâniyyi’z-zâhir (?) adlı eserini Kustantîniyyetü’s-Suğrâ’da yazmış ve burada

⁵⁰ a.g.e., N29a-29b.

⁵¹ a.g.e., N29b-30b.

⁵² a.g.e., N30b-31a.

aynı eseri ve Lum‘atu’n-nûrâniyye’yi eş-Şeyh Şihâbuddîn el-Ayâsulûğî es-Suhreverdî el-Hanefî’nin halifesi eş-Şeyh es-Sâlih ‘Abdulmu‘min el-Hanefî kendisinden okumuştur. Ravzatu’l-esrâri’z-zêhira ve devhati’l-envâri’l-bâhira, Cezzâbu’l-ervâh ve cellâbu’s-surûri’l-efrâh eserlerini Ayâsulûğ şehrinde yazdı. Kimyâ’u’s-sa‘âdeti’r-rabbâniyye ve simyâu’s-siyâdeti’r-rûhâniyye, Ka‘betü’l-esrâri’z-zêhira ve ‘arafâtü’l-envâri’l-bâhira kitaplarını yazdı. Kara Şemsuddîn Muhammed el-Kadı el-Hanefî el-Ayâsulûğî Bistâmî’den Şemsu’l-esrâr ve enesu’l-ebrâr adlı eserini okumuştur. Es-sirru’l-hafiyi’l-mahzûn ve’d-dürü’l-‘aliyyi’l-meknûn (?) adlı eserini Emîr Ali b. Timurtaş’ın isteği üzerine yazdı. Aynı yılda yine Mefâtîhu esrâri’l-hurûf ve mesâbîhu envâri’z-zurûf adlı eserini yazdı. Es-Seyyid Muhammed el-Buhârî’nin isteği üzerine Hediyetü’l-kâsîdîn ilâ şerefi’s-siyâde ve nihâyetü’l-vâsîlîn ilâ vakfi’s-sa‘âde adlı eserini yazmıştır. Sene 823/1420-1421’de Bahru’l-vukûf fi ‘ilmi’l-evfâk ve’l-hurûf, Dürretü’l-âfâk fi ‘ilmi’l-hurûfî ve’l-evfâk adlı eserlerini kaleme almıştır. El-Mevlevî Efdaluddîn Fadlullâh b. Huseyn el-İznikî el-Hanefî Lum‘atu’n-nûrâniyye adlı eseri kendisinden okumuştur. 824/1421’de el-Edviyyetü’ş-şâfiye ve’l-ed‘iyyeti’l-kâfiyye adlı eserini âlimler yuvası dediği İznik’te yazmıştır. Aynı yerde el-Fakîh es-Sâlih Muslihuddîn el-Hanefî es-Sûfi’ye Lum‘atu’n-nûrâniyye, Bahru’l-vukûf fi ‘ilmi’l-evfâk ve’l-hurûf, Keşfü’l-esrâri’r-rabbâniyye fi şerhi’l-lum‘atu’n-nûrâniyye adlı eserleri okutmuştur. 825/1421-1422’de Kitâbu’n-nâsî‘a (?) fi keşfi ‘ukûmi’l-cifr ve’l-câmi‘a, Miftâhu’l-cifri’l-câmi‘a ve misbâhu’n-nuri’l-lâmi‘a ve Ğurratü’l-bedriyye fi leyleti’l-kadriyye adlı eserlerini okuduğunu söyler. Sene 826/1422-1423’da Dururu (?) me‘âniye kitâbî ve ğururu mesâniye hitâbî, Şemsu’l-âfâk fi ‘ilmi’l-hurûf adlı eserlerini Larende’de bitirmiştir.⁵³ Devhatu’r-rivâye fi menşûri’l-vilâye (?) isimli eserini yazmıştır. Ed-Dururu’l-ğâlî fi’s-senedi’l-âlî adlı eserini Ebû ‘Abdullah Şerefüddîn Muhammed b. Tâcuddîn ‘Abd b. Nasrullâh el-Kâdirî eş-Şâfi‘î’nin isteği üzerine telif etmiştir. Mısır’ın Fustat şehrinde el-Fayhatu’l (?) -miskiyye ve’n-nefhatu’l-melekiyye adlı eserini yazmıştır. Şavârigu envâri’d-du‘â ve bavârigu esrâri’s-senâ adlı eserini yazmış ve es-Sirru’l-ahmar isimli eserini İskenderiye şehrinde sene 827/1423-1424’de En-Nâzır Fahrüddîn Muhammed b. ‘Abdurrahîm eş-Şâfi‘î’nin isteği üzerine kaleme almıştır. Bu eseri eş-Şeyh Sirâcuddîn ‘Umer el-Beslekûnî el-İskenderânî övmüştür. Dürretü’l-esrâr fi medhi fahri’l-emsâr (?) ve Turratu ziyâi’s-sabâh fi şerhi elvâhi’s-sibâh isimli eserlerini

⁵³ a.g.e., N31b-32a.

de bitirmiştir. 828/1424-1425'de Dürretü'l-ma'ârifi'l-ilâhiyye fi ğurreti'l-letâifi'l-harfiyye, Cünnetü'l-işbâh (?) ve cennetü'l-ervâh, Miftâhu esrâri's-sa'âde fi 'âlemi'l-ğaybi ve's-şehâde, Levâmi'u envâri'l-kulûb ve cevâmi'u esrâri'l-ğuyûb, Dürretü 'akdi'n-nehr fi esrâri hizbi'l-bahr, Dürretü'l-esrâr fi evrâdi'l-leyli ve'n-nehâr, Tervîhu'l-kulûb bi-latâifi'l-ğuyûb, Ahkâmü'l-kavâ'id fi ahkâmi'l-'akâid, Ed-durru'l-yetîm (?) el-manzûm ve's-sirru's-şerîfi'l-mektûm adlı kitaplarını yazmıştır. Bu sene yine Bursa'da Şemsu'l-âfak fi 'ilmi'l-hurûfi ve'l-evfâk adlı eserini telif etmiştir. 830/1426-1427'da Ravzatu'l-'ubbâd fi menâkibi's-sûfiyyeti'z-zühhâd, Ed-dürretü's-sâfiye fi'l-edviyyeti's-şâfiyye, el-Lum'atu'n-nûriyye fi'l-ed'iyeti'l-kudsiyye, El-kenzü'l-bâhir ve'n-necmü'z-zâhir, Rumûzü'n-nasâih ve kunûzu'l-masâlih, El-'udde liküllü be'sin ve şidde, Vasfu'd-devâ fi keşfi âfâti'l-vebâ, Eş-şifau'l-muhtâr (?) fi esmâi'n-nebiyyi'l-muhtâr, Dürretü'l-ahlâm fi ru'yeti'n-nebiyyi fi'l-menâm, Reşhu'z-zevk fi şerhi's-şevk, Menâhicü's-sülûk fi müsâmereti'l-mülûk,⁵⁴ Müheyycü'l-eşcân fi zikri'l-ahbabi ve'l-evtân adlı eserini 833/1429-1430'da yazdı. Bu yılda, incelediğimiz eser olan Nazmü's-sülûk fi müsâmereti'l-mülûk, Letâifu'z-zurefâ fi ahbâri'l-hulefâ, Ed-dürretü'l-lâmi'a fi'l-edviyyeti'l-câmi'a adlı eserlerini telif etmiştir. Muhammed Şâh b. Muhammed b. el-Fenârî ilm-i hurûfa dair eserlerine övgü yazmıştır. Bistâmî daha sonra ilm-i hurûftaki önemli üstadları zikretmiştir: Ebu'l-'Abbâs el-Bûnî, Ebu'l-Hasen el-Harralî, Eş-Şeyh 'Abdülhakk b. Seb'in, eş-Şeyh Ebu'l-Hasen el-Şâzli'yi zikretmiştir.⁵⁵ Sene 834/1430-1431'den itibaren yine yazdığı eserleri zikretmeye devam etmiştir. Bu kısımda Fazlıoğlu'nun da belirttiği gibi siyasetle ilgili konulara ağırlık vermiştir.⁵⁶ Kılâdetü'l-ervâh ve sa'âdetü'l-efrâh, Cevâhiru'l-'ikdi'l-manzûm ve fevâhiru'n-nakdi'l-mahtûm, Dürretü cevâhiri'l-âyâti'l-furkâniyye ve ğurretü fevâhiri'd-delâlâti'l-'irfâniyye,⁵⁷ Mebâhici'l-a'lâm fi menâhici'l-aklâm, Levâmi'u envâri'l-ed'iyeye ve cevâmi'u esrâri'l-edviyye (?), Müsâmeratu'z-zurefâ fi hikâyâti'l-mulûk ve'l-hulefâ, Keşfü't-tarâiki'n-nûrâniyye fi vasfi'l-hakâiki'r-rabbâniyye, Şevâriku'l-ahbâri min envâri'n-nübüvve ve bevâriku'l-âsâr fi esrâri'l-fütüvve, Ed-dürretü'l-fâhira fi sa'âdeti'd-dünyâ ve'l-âhira, Sifru's-şârih fi seferi's-sârih, Risâletü'l-müştâk ilâ eyyâmi't-telâk, Mesâniye't-tevessül fi ma'âniye't-teressül, Dürretü'l-âfâk fi 'ilmi'l-kesri ve'l-besti ve'l-evfâk, Levhu'z-

⁵⁴ a.g.e., N32a-32b.

⁵⁵ a.g.e., N33a-33b.

⁵⁶ Fazlıoğlu, a.g.m., s. 239.

⁵⁷ a.g.e., N34b.

zümürrüd, El-hikmetü'l-câmi'a fi'l-edviyeti'n-nâfi'a, Menâhîcu'l-ahyâr fi menâhîcu'l-ahbâr, Selâsilu'l-ahbâri'n-nebeviyye ile'l-hadrati's-safeviyyeti'l-mustafaviyye (?), Rub'u (?) l-ebrâr fi silsileti efdali'l-ezkâr, Dürretü men zahera bi'l-ğarâib ve etâ min bahri fütûhâti bi'l-'acâib, Mefâtîhu kunûzi'l-ed'îye ve mesâbîhu rumûzi'l-edviye, El-Âsâru'l-fâhira fi zikri 'ulemâi's-seneti'z-zâhira, Fevâihu'l-ezhâri'l-miskiyye ve sevânihu'l-envâri'l-mekkiyye, Menâhîcu't-tevessül fi mebâhîcu't-teressül, Ravdatü'l-kudsiyye fi zikri 'ulemâi's-sâdeti'l-hirefiyye, Zevâhiru'l-fuhûm fi cevâhiri'l-'ulûm, El-'udde 'inde'l-kerbi ve's-şidde, El-edviye bi'l-esmâi'l-âyâti ve'l-ed'îye, Telkîhu'l-efhâm fi tenkîhi'l-aklâm, Kitâbu men zahera biğurreti'l-fevâid ve etâ min bahri fütûhâti bidürreti'l-ferâid, Fenâu's-sâlik fi fenâi'l-mesâlik, Şifâü'l-'alîl fi likâi'l-halîl (?),⁵⁸ Lev bekâ sâkinühê mâ haribet mesâkinühê (?),⁵⁹ Cevâhiru'd-durer ve fevâhiru'l-ğurer, 'Uddetu's-sâlihîn ve silâhu'l-hisni'l-hasîn, (?) Ed-durru/ez-zurru'l-ğâlî fi menâkibi'l-gazzâlî, Dürretü ebkâri'l-efkâr fi şerhi (?) meşâriki'l-envâr, El-ferec ba'de's-şiddeti ve'l-harac, Dururu elfâzi'l-buleğâ ve ğureru elhâzi'l-fusehâ, Menâhîcu's-sülûk fi mebâhîci'l-mülûk, İrtiyâdu's-sâlik fi riyâdi'l-mesâlik, Fenâu'l-ferş fi fenâi'l-'arş (?), Misbâhu'l-envâr fi ed'iyeti'l-leyli ve'n-nehâr, Ed-dürretü'l-muntehabe fi'l-edviyeti'l-mucerrebe, El-menâhîcu'n-nûrâniyye fi'l-ed'iyeti'r-rabbâniyye, Es-senâu'l-muhalled fi'd-du'âi li'l-vezîri Muhammed, Riyâdu'l-'âbidîn fi şerhi esmâi'l-erb'în, Menâhîcu'r-reşâd ilâ medârici'r-ruşâd (?), El-ed'iyetu'l-melekûtiyye ve'l-edviyeti'l-ceberûtiyye, Reşhu 'uyûni'z-zevk fi şerhi funûni's-şevk, Et-tıbbu't-tâhir li-sâhibi's-şer'i'z-zâhir, Es-sirru'l-efhar fi't-tâli'i'l-ezhar, Dururu'l-elfâzi'z-zêhira ve ğureru'l-elhâzi'n-nâzira, Kaydu'l-fevâid ve saydu'l-ferâid, Reşhu 'uyûni'l-hayat fi şerhi funûni'l-memât, Lisânu hâlî'l-evrâk beyânu hâlî'l-eşvâk, Cevâbu kitâbin kerîm etânî min habrin 'alîm (?),⁶⁰ İrtiyâdu'l-ervâh fi riyâdi'l-efrâh, Dürretü'l-fünûn fi ru'yeti kurretü'l-'uyûni fi ru'ye'l-menâm el-cârî mecra'l-ilhâm ?)(sav), Mebâhîcu'l-kabl fi menâhîcu'l-kabl (?), Dururu'l-ma'ânî fi şerhi bedi'l-emâlî, El-'uddetu'l-kâmile 'inde's-şiddeti's-şâmîle, Cevâhiru'l-ğurer fi fevâhiri's-siyer, Riyâsetü'l-fazl fi siyâseti'l-'adl, Keşfü'l-iltibâs 'ammê kîle fi'l-hızır ve'l-ilyâs, Dürretü'l-bahreyn fi şerhi (?) mecme'u'l-bahreyn, Riyâdu'n-nehreyn ve ğiyâdu'l-bahreyn, Ed-dururu'l-fâhir fi menâkibi's-şeyh 'Abdi'l-

⁵⁸ a.g.e., N35a-35b.

⁵⁹ a.g.e., N35b-36a.

⁶⁰ a.g.e., N36a.

Kâdir,⁶¹ Kitâbu men zahera bi-fevâhiri'l-fevâid ve etâ min bahri futûhati bi-cevâhiri'l-ferâid,⁶² Ravdatü'l-'ulemâi'l-ebrâr fi ahbâri's-sâlihîn mine'l-kudâti'l-ahyâr, Fevâhiru'n-nusûs ve cevahiru'l-fusûs, Harbu'n-nasr li-kutbi'l-'asr, Nusûsu ğureri's-sülûk ve fusûsu dureri'l-mülûk, 'Unvânu'l-fadl ve dîvânu'l-'adl, Er-ravdatu'l-mekkiyye fi menâkibi's-sa'âdeti's-sûfiyye, Ğurretü'l-hikmeti'r-rabbâniyye fi şerhi'l-lum'ati'n-nûrâniyye, Şuhûdu'l-hisên fi ukûdi'l-cumân, Vusûlu'l-a'lâm ilâ usûli'l-aklâm, Ferâidu's-sülûk fi siyâseti'l-mülûk, Men kalebe 'aleyhi'l-iltibâs fi ru'yeti rabbi'n-nâs, 'Akâidu'l-hisên fi'l-fark beyne evliyâi'r-rahmân ve evliyâi'ş-şeytân, Vasfu'l-'ulemâi'l-mürşidîn ve keşfü 'avârifi'l-müteşeyyihîn el-mütetaffîn (?), Li-küllî dâin devâ ve li-küllî kadâin du'â, Mebâhucu'l-elbab fi menâhici 'ilmi'l-hisâb, Behcetü'l-ezvâk fi esrâri'l-hurûfi ve'l-evfâk, Ed-darb ve'l-kısme, Halâvetü'z-zikri fi'l-culuvvihî (?) ve tulavetu'l-fikri fi'l-huluvvihi (?), Mefâtîhu kunûzi'l-hukemâ ve mesâbîhu rumûzi'l-kudemâ eserlerini, 842/1438-1439'da Reşhu ezvâki'l-hikmeti'r-rabbâniyye fi şerhi evfâki'l-lum'ati'n-nûrâniyye, El-fevâihu'l-miskiyye fi'l-fevâtihi'l-mekkiyye, Reşhu'l-'uyûni'l-kevseriyye fi şerhi'l-funûni'l-cevheriyye eserlerini,⁶³ 845/1441-1442'de ise bu eseri yani Dürre'yi yazmıştır.⁶⁴

⁶¹ a.g.e., N36b.

⁶² a.g.e., N36b-37a.

⁶³ a.g.e., N37a-37b.

⁶⁴ a.g.e., N38a-38b; Bistâmî'nin eserleri konusunda diğer kaynaklar için bkz. Alâuddîn, a.g.m., s. 48-53. Müellif burada farklı kaynaklardan ve Bistâmî'nin yazmalarından yararlanarak 89 eserinin yer aldığı bir tabloya yer vermiştir.; Fazlıoğlu, a.g.m., s. 229-240; Çağrıçı, a.g.m., s. 218-219; Brockelman, a.g.e., s. 300-301; *Supplementband*, s. 323-324; Kehhâle, a.g.e., s. 184; Taşköprülüzâde, a.g.e., s. 46-47; Mecdî, a.g.e., s. 67-69; Katip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, nşr. Kilisli Muallim Rıfat-Şerefeddin Yaltkaya, C. I, İstanbul 1941, s. 50, 62, 72, 506, 507, 514, 614, 701, 738, 742, 744, 745, 748, 750-751, 903, 923, 927, C. II, İstanbul 1943, s. 1033, 1061, 1153, 1293, 1492, 1496, 1533, 1566, 1568, 1705, 1706, 1755, 1758, 1759, 1845, 1846, 1905, 1963.; *Bağdatlı İsmail Paşa, İzahu'l-Meknun fi'z-Zeyli 'Âla Keşfi'z-Zunûn*, nşr. Kilisli Muallim Rıfat-Şerefeddin Yaltkaya, C. I-II, İstanbul 1945-1947, C. I, s. 461, C. II, s. 10, 55, 396, 423.; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin*, C. I, s. 531-532 (Bu kaynakların sayfalarının bulunmasında Fazlıoğlu'nun makalesinden istifade ettim.); Mustafa, a.g.e., C. III, s. 421-422, V. IV, s. 166-168, (Şâkir Mustafa, Bistâmî'nin tarihle ilgili eserlerinin yaklaşık 10 tane olduğunu ancak yarı tarihi eserlerini de hesaba katarsak bu sayının 20'ye ulaşacağını söyler.); Babinger, a.g.e., s. 18-19; Ömer Yağmur, *Terceme-i Kitâb-ı Fevâihü'l-Miskiyye fi'l-Fevâtihi'l-Mekkiyye (Metin-Sözlük-Şahıs, Yer, Eser, Tarikat ve Kabile Adları İndeksi)*, (yüksek lisans tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 5; Yağmur, "Abdurrahmân el-Bistâmî ve XVI. Yüzyılda Yapılmış Bir İlimler Ansiklopedisi Tercemesi: Terceme-i Kitâb-ı Fevâihü'l-Miskiyye fi'l-Fevâtihi'l-Mekkiyye", *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4/3, (2009), s. 2249-2252.

3. Düşünce Dünyası

Daha önceki bölümlerde Bistâmî'nin okuduğu eserler, yolculukları, yazdığı eserler ve ilişkide olduğu kişilerle ilgili bilgilere değindik. Bu kısımda ise Bistâmî'nin daha çok etkilendiği düşünceler ya da kişiler üzerinde durmaya çalışacağız.

Abdurrahman Bistâmî, ilk eğitimini tamamladıktan sonra döneminin ilim merkezleri olan Kahire-Şam bölgesi ve Arap beldelerini gezmiş, kendisini çok yönlü bir âlim olarak yetiştirmiştir. Bu ilim hayatı neticesinde özellikle iki ilmi düşüncenin kendisinde baskın olduğu görülmektedir. Bunlardan biri “ihvân-ı safâcî” diğeri ise “tasavvufî-hurûfî” düşüncedir. Bu iki başlığa geçmeden önce, onun ilim atmosferini oluşturan kaynaklar arasında sadece İslâmî ilimler ya da kaynakların olmadığını belirtmek gerekir. Bu durum okuduğu eserlerini zikrettiğimiz kısımda da açık bir şekilde görülmektedir. Bistâmî İslâmî gelenek yanında, Hind, Babil, ve Yunan geleneğini de tahsil etmiştir. Yunanî, Süryanî, Keldanî, Himyerî, Kıbtî, Hindî, Brehmî sırları ve bu geleneklere ait bilgileri sadece metinlerden değil, yani sadece okuduğu kitaplar ona kaynaklık etmemiş aynı zamanda bizzat o dönemde bu geleneklerin bilgilerine sahip olan şahıslardan da bu geleneklere ait bilgileri elde etmiştir. Yine onun eserleri incelendiğinde onda Eski Yunanlılara özel bir ilginin olduğu hatta onun kurmaya çalıştığı yapının Yunan geleneğine dayalı olduğu da söylenebilir.⁶⁵

a. Tasavvufî Hurûfî Anlayış

Bistâmî, pek çok alanda kendini yetiştirmesinin yanında özellikle tasavvufî-hurûfî anlayışın onda baskın olduğu görülmektedir. Ancak ondaki hurûfilik Fazlullah Esterebâdî çizgisinde değildir. Hatta bu akıma şiddetle karşı çıkmıştır.⁶⁶ Onun tasavvufî-hurûfî yönü üzerinde özellikle iki şahsın etkisi büyüktür. Bunlar: İbn Arabî ve Bûnî'dir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Bistâmî, “o ilimlerin ehlinin kitaplarından toplayarak almayı” kendisinin bir alışkanlığı olarak zikretmiştir.⁶⁷ Bunu yaparken de en fazla alıntı yaptığı şahısların başında İbn Arabî ve Bûnî gelmektedir.

⁶⁵ Fazlıoğlu, a.g.m., s. 235-236; Kaya, “Abdurrahman Bistâmî'nin Bilimler Sınıflandırması”, s. 204.

⁶⁶ Kaya, a.g.m., s. 187.

⁶⁷ Alâuddîn, a.g.m., s. 36; Kaya, “XV. Yüzyıl Ansiklopedisti Abdurrahman Bistâmî'nin Felsefe-Kelâm İlişkisine Bakışı”, s. 306.

Kendisi, ilim tahsil ettiği Memlûk coğrafyasının bir getirisi olarak “ansiklopedistliğe” eğilimlidir. Bu eğilim onu “derleme ve toplamaya” götürmüştür. Derleme ve toplama neticesinde kendisinde oluşan ilmi birikimin kabarıklığı, özellikle alıntı yapmış olduğu İbn Arabî ve Bûnî arasını “cem” yaparak sunma sonucunu getirirken aynı zamanda ondaki tasavvufî ve hurûfî anlayışı ortaya çıkmasını da sağlamıştır. İbn Arabî ve Bûnî arasındaki bu birleşme Bistâmî’nin yaptığıyla sınırlı değildir. Aynı zamanda birbirlerinden bağımsız olarak İbn Arabî ve Bûnî hocaları olan Şeyh Abdülaziz el-Mehdevî vasıtasıyla da, yani kaynak bakımından da birleşmektedirler. Diğer yandan onlar arasındaki bu sıkı ilmi ilişki Osmanlı yazma literatüründe de kendini göstermektedir. Bistâmî’ye ait olan *Sayhatu'l-bûm fi havâdisi'r-rûm* İbn Arabî’ye nispet edilirken, Şeceretü’n-nu‘mâniyye benzeri eserler Bistâmî’ye nispet edilmiştir. Yine Bûnî’ye nispet edilen eserlerden bazılarının Bûnî sonrası Bistâmî döneminde yazılmış olması da bu eserlerin müelliflerinin karıştırıldığı, diğer bir ifadeyle bu üç şahıs arasında ilmi olarak çok sıkı bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.⁶⁸

Bistâmî, harf ilmine ayrı bir önem vermiştir. *Nazmü’s-sülûk’un* içeriğinde de zikredeceğimiz gibi bu ilmin başlangıcı peygamberlere ve onlara verilen kitaplara dayanmaktadır. Peygamberlik ilmi Hz. Âdem (as) ile başlar, Hz. Peygamber (sav) ise bu ilmi en çok bilen kişidir. Bu ilim Peygamberimiz’den (sav) sonra da âlimler tarafından devam ettirile gelmiştir. Dolayısıyla harf ilmi Kur’ân ve sünnete dayanmaktadır. Sihirle bir ilgisi yoktur. Ona, tasavvufa nasıl bakılıyorsa öyle bakılmalıdır. Bu ilmin başlangıcının peygamberlere ve onlara verilen kitaplara dayanmakta olduğu vurgusunu *Nazmü’s-sülûk’ta*, özellikle peygamberlerin hayatını zikrettiği kısımda sık sık yapar ve pek çok peygamber için “ona ilm-i hurûfa dair şanı yüce bir kitap verildi” ifadesini kullanır.⁶⁹ Bu ifade ile harf ilminin kaynağının nebevî hikmet olduğu vurgusunu yapmaktadır. Böylece pek çok gizli ilmin yayılma amacıyla temsilcilerinin olduğu Osmanlı coğrafyasında bulunduğu dönem olan 15. yüzyılda, kendisi “sünnî” çizgiye – Râzî ve Gazzâlî çizgisi- daha yakın bir anlayışla bu ilmi anlatmaya ve yaymaya

⁶⁸ Alâuddîn, a.g.m., s. 45. Bistâmî’ye nispet edilen eser için bkz. ed-Dâiretü’l-Cifriyye ale’ş-Şecreti’n-Nu‘mâniyye fi’l-Devleti’l-Osmâniyye: (Milli Kütüphane, 309/3, vr. 14b-16b), Yağmur, “Abdurrahmân el-Bistâmî ve XVI. Yüzyılda Yapılmış Bir İlimler Ansiklopedisi Tercümesi: Terceme-i Kitâb-ı Fevâihü’l-Miskiyye fi’l-Fevâtihi’l-Mekkiyye” s. 2250. Ancak Dürre’de böyle bir eserden bahsedilmemektedir.

⁶⁹ Bistâmî, *Nazmü’s-Sülûk*, T16a-21b.

çalışmıştır. Onun bulunduğu şehirler, ilişkiye geçtiği kişiler ve okuduğu eserler bunu göstermektedir.⁷⁰

Diğer taraftan İbn Arabî'nin ana kaynaklarından olması dolayısıyla Bistâmî'nin de rüyalara ve rüya yorumlarına değer verdiği görülmektedir. İbn Arabî'nin *Füsûsu'l-Hikem'ine* benzer Bistâmî'nin *Fevâih* ve *Nazmü's-sülûk'unun* ortaya çıkmasına sebep bir rüyadır.⁷¹

Bistâmî'nin bir diğer üzerinde durduğu nokta da her yüzyılın başında dini yenilemek için gönderilen müceddidlerle ilgilidir. Bu kısım *Fevâih*'in en hacimli kısmı olduğu gibi *Nazmü's-sülûk'un* da ikinci kitap kısmının üçüncü babı bu kimselerin zikrine ayrılmıştır.⁷² Bu kısımda kendi yaşadığı döneme kadar müceddidi, bir yönetici yani siyasi olarak dini yenileyen, bir de dini müceddid şeklinde zikretmiştir. Kendi döneminde ise bunun Osmanlı sultanlarından olacağı hissini verir ve dini müceddid olarak ise yine isim zikretmez ama bütün ilmi ve siyasi uğraşısı dikkate alındığında bunun da kendisinin olacağı izlenimini verir.⁷³

b. İhvân-ı Safâcı Anlayış

Abdurrahman Bistâmî'de bir diğer baskın düşünce “İhvân-ı safâ” düşüncesidir. *Nazmü's-sülûk'un* pek çok yerinde isim vermeden bahsettiği gibi,⁷⁴ *Dürre'nin* de altıncı babının ikinci faslını “*İhvânu's-safâ ve hullânu'l-vefâ kardeşlerinin övgüsü*” olarak adlandırmıştır. Bu fasılda Fazlıoğlu'nun da belirttiği gibi “Şâh b. Şemsuddîn Muhammed b. el-Fenârî övülmüş. Bistâmî 811/1408-1409'de Anadolu'ya gelmesinden itibaren ulemâ, fudelâ ve hukemâdan dostu olanlar ile öğrencilerine ve kendisiyle ilişkisi olan diğer kişilere övgüler düzmüş. Bistâmî bu fasılda telif ettiği pek çok eserin olduğunu ve bu eserleri İhvânu's-safâ ve hullânu'l-vefâ'nın kendisinden okuyup naklettiklerini söylemiş ve onları övmüştür.”⁷⁵

Fazlıoğlu devamında konuyla alakalı olarak şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: “...burada şu ön tahminlerde bulunulabilir: *Bistâmî, İhvânu's-safâ*

⁷⁰ Kaya, “Abdurrahman Bistâmî'nin Bilimler Sınıflandırması”, s. 210-211.

⁷¹ Bistâmî, *Nazmü's-Sülûk*, T1-2a; Kaya, a.g.m., s. 204.

⁷² Bistâmî, *Nazmü's-Sülûk*, T104-137a.

⁷³ Kaya, a.g.m., s. 211.

⁷⁴ Bistâmî, *Nazmü's-sülûk*, T12b, 13a-14a, 15a, A3a geçtiği yerlerden bazılarıdır.

⁷⁵ Bistâmî, *Dürre*, N38b-40a, Fazlıoğlu, a.g.m., s. 39.

dediği grup çerçevesinde hurûfî bir sûfilîği temsil etmektedir.” Bu gerçekte bir grup/birliktelik mi? Yoksa sadece hoca öğrenci ilişkisinden ibaret mi? Sorularını soran Fazlıoğlu, Bistâmî'nin eserlerinde sık sık bu terkibe yer vermesi, sürekli “misyoner” gibi çalışması gibi durumlarından yola çıkarak belirli bir düşünce etrafında birleşen bir grup olabileceği görüşünün daha baskın olduğunu belirtir ve ardından şu önemli soruları yöneltir:

“Bu birlikteliğin ayrıntıları nelerdir? Bu sorunun cevabı -eğer böyle bir birliktelik varsa- bu dönem üzerinde yapılacak çalışmalarla verilebilir. Bistâmî'nin -tabiri caizse- bir "misyoner" gibi sık sık muhtelif ülke ve şehirleri dolaşması ve bir düşünceyi yayma gibi bir endişesinin olduğunun görülmesi, en azından böyle bir birliktelik hedefinin bulunduğunu göstermektedir. Bu düşünce sadece hurûfî tasavvufî bir çerçevede midir, yoksa Bistâmî'nin gizli ilimlerle ilgili gizli bir hedefi mi bulunmaktadır? Bistâmî'nin metinlerinden anlaşıldığı kadarıyla bu birlikteliğin en geniş anlamıyla hermetik bir proje olduğundan bahsedilebilir.

Fetih öncesi dönemde Osmanlı ilim ve kültür hayatında -eğer böyle bir birliktelik varsa, bu ilişkiler içinde Molla Fenârî ve oğlu Muhammed Şâh'ın yeri nedir?⁷⁶ Diğer taraftan Bistâmî'nin, günümüzde Sınavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin olarak tanınan şahıs ile olan ilişkisi ve bu şahsın fikirlerinin oluşmasındaki rolü nedir?⁷⁷ gibi sorular önem arz

⁷⁶ Fenârî'nin Rifâiyye tarikatına nispeti konusunda bazı kaynaklarda silsileler verilmiştir. Üç farklı kaynaktan zikredilen silsilelere göre Fenârî'ye Rifâiyye hırkasını Abdurrahman Bistâmî'nin giydirdiği görülmektedir. Ancak bizim araştırmamızda böyle bir ilişki görülmemektedir. Diğer yandan Bistâmî'nin Rifâiyye tarikatına mensubiyeti konusunda da bir bilgi yoktur. Bildirinin yazarı Abdürrezak Tek de verilen bu silsilelerin Bistâmî ve Fenârî arasında gerçekleşen ilmi görüşmeden kaynaklanabileceğini belirtir. Bkz. Abdürrezak Tek, “Molla Fenârî'nin Tasavvufî Kimliği”, *Uluslararası Molla Fenârî Sempozyumu (4-6 Aralık 2009 Bursa) Bildiriler*, ed. Tevfik Yücedoğru vd., Bursa: 2010, s. 445-447.

⁷⁷ Bu konuda Gölpınarlı'nın değerlendirmeleri önemlidir. O Şeyh Bedreddin'in hayatında dönüm noktası olabilecek en önemli kişinin Bistâmî olduğunu belirtir. Zira Dürre'de belirttiği gibi Sayhatu'l-bum adlı eserini Bedreddin'e okutmuştur. Gölpınarlı bu risalenin 138 beyit olduğunu ve Anadolu'da Osmanlı'da İslâm âleminde olacak olayları anlattığını belirtir. Özellikle harflerle geleceğe ait savaşları, bu savaşlarda galip gelecekleri ve yok olacakları ve bu olaylarda rolü olacak kişileri ilm-i cifre göre beyitler halinde bildirdiğini belirtir. Eserden bir kısım verir ve o beyitte Bedreddin'in adını belirttiğini söyler. Ayrıca İslâm inançlarından biri olan kıyametin kopacağı ve kopmadan önce bazı alametlerin belireceği bunlardan birinin de “Mehdî” olduğunu belirtmiş. Kanaatine göre Bistâmî Bedreddin'i Kıyamet'ten önce çıkacak olan kişi olduğuna inandırmış ya da bunu ona aşlamıştır. Ayrıca Gölpınarlı Bedreddin'in “Vâridat”ından da örnek vererek onun da bu konularda bir şuuraltı olduğunu belirtir. Osmanlıların fetret devrini yaşamaları, Timur akınlarının getirmiş olduğu kaos da bu yöndeki inançları güçlendirmiş olmalıdır. Zira Bistâmî de daha önce belirttiğimiz gibi 9. yüzyıla kadar çıkanları belirtmiş 10. yüzyıl için isim vermemiştir. Konuyla ilgili olarak Ahmet Yaşar Ocak “Acaba Şeyh Bedreddin'in bu mehdi kimliği, ileride Bayramiyye Melamiliği'nden bahsedilirken genişçe görüleceği üzere, siyasal fonksiyonları da üstlenen bir kutup telâkkisiyle irtibatlandırılabilir mi? Başka bir deyişle, Şeyh Bedreddin, Bayramiyye Melamileri'nde çok açık bir telakki olarak gözlemleyebildiğimiz, siyasal misyon yüklenmiş bir kutb-mehdi telakkisi ile mi harekete geçmişti? Bu mümkün olabilir. Ama Varidat'ta buna dair en ufak bir ima yoktur” değerlendirmesini yapar. Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar*, 4. b., İstanbul:

etmektedirler. Çünkü yukarıda serdettiğimiz özetten anlaşılacağı gibi, hem Mola Fenârî ve oğlu Muhammed Şâh hem de Şeyh Bedreddin, Bistâmî'nin talebesi olmuş ve ondan ders almışlardır. Böyle bir birliktelik fiilî olarak var olmasa bile Bistâmî'nin ifadeleri kendisinin böyle bir gayeye matuf olarak faaliyet gösterdiğini ima etmektedir. Öyleyse en azından, Fetih öncesi dönemde Osmanlı ulemasının "bilgi" hayatının oluşmasında Bistâmî ve talebelerinin etki ve katkıları neler olmuştur?⁷⁸

Bir 15. yüzyıl İhvân-ı safâcısı denilebilecek Bistâmî'nin felsefe ve kelam ilişkisine dair görüşlerini değerlendiren Kaya, onun İhvân-ı safâdakine benzer bir din-felsefe ya da şariat-hikmet bütünlüğü oluşturmaya çalıştığını belirtir. O bunu yaparken dönemin Gazzâlî etkisindeki anlayışını da göz ardı etmemiştir. Felsefecilerin tutarsızlıklarını kabul etmekle birlikte, felsefî birikimin bütününe bir kenara atılamayacağı, Kur'ân ve sünnete aykırı olmayan yönlerin kullanılarak hikmet-şariat bütünlüğü oluşturabileceği anlayışı içerisinde olmuştur.⁷⁹

Yine yapmış olduğu bilimler sınıflandırmasında da herhangi bir kaynak göstermeksizin İhvân-ı safâ'dan alıntı yapmıştır.⁸⁰ Ancak o ilimleri sadece tasnif etmekle kalmamış onların ortaya çıkışını da evrenin yaratılış süreciyle irtibatlandırmıştır. Ayrıca Bistâmî'de ilimler kavramının da çok geniş bir yelpaze oluşturduğunu söylememiz yerinde olacaktır.⁸¹

Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, s. 200. Bizce böyle bir şey mümkündür. Zira Bistâmî, her yüzyılda dini yenileyen kişileri bir yönetici-siyasi-halife müceddid bir de dini müceddid olarak sunmuştur. Burada Fetret dönemini de göz önünde bulundurduğumuzda Şeyh Bedreddin'i "siyasi mehdî", kendisini ise "dini mehdî" şeklinde sunmuş olabilir. Ancak Şeyh Bedreddin başaramadığında Osmanlı sultanlarını desteklemiş, yani siyasi duruma göre pozisyon almıştır. Diğer taraftan Gölpınarlı'nın verdiği bilgiye göre Sayhatu'l-bûm 18. yüzyıl sonlarında dahi unutulmamış etkisini sürdürmüştür. Ancak eserin Bistâmî ile İbn Arabî'ye nispeti konusundaki karışıklık devam etmiş gözükmektedir. Bkz. Abdülbâki Gölpınarlı, *Sınavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin*, 1. b., İstanbul: Eti Yayınevi, 1966 s. 7-11. Sayhatu'l-bûm'un müellifi olarak Bistâmî ve İbn Arabî'nin ismi geçmektedir. Bistâmî Dürre'de kendisinin yazmış olduğunu ve Şeyh Bedreddin'in kendisinden bunu okuduğunu söyler. Gölpınarlı bahsettiği eseri kaynak olarak Nuruosmaniye Kütüphanesi, 2813 nu. 1597 numaralı mecmuada 116-128 sayfalarında olduğunu belirtmiştir. Ancak bundan başka Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yazma Eserler Koleksiyon A 218/II demirbaş numarasıyla kayıtlı *Sayhatu'l-Bûm Fî Havâdisi'r-Rûm* adlı eser de vardır. Müellifi olarak İbn Arabî gösterilmiştir. İki nüsha karşılaştırılıp incelenmeye muhtaçtır.

⁷⁸ Fazlıoğlu, a.g.m., s. 40.

⁷⁹ Kaya, "XV. Yüzyıl Ansiklopedisti Abdurrahman Bistâmî'nin Felsefe-Kelâm İlişkisine Bakışı", s. 305, 309, 312.

⁸⁰ Kaya, a.g.m., s. 303. Bistâmî'nin aynı konuda Nazmü's-sülûk'ta vermiş olduğu tasnif için bkz. Bistâmî, *Nazmü's-sülûk*, T53b.

⁸¹ Ayrıntılı bilgi için bkz., Kaya, "Abdurrahman Bistâmî'nin Bilimler Sınıflandırması", s. 204-205.

II. BÖLÜM:
NAZMÜ'S-SÜLÛK FÎ MÜSÂMERETİ'L-MÛLÛK'UN
ÖZELLİKLERİ VE MUHTEVASI

Nazmü's-sülûk, Bistâmî'nin tarihe dair yazmış olduğu en önemli eseridir. Diğer yandan eserin üzerine herhangi bir çalışma yapılmamış olması eserin özellikle içeriğini merak konusu kılmıştır. Eserin kaynakları, üslubu, yazılış tarihi ve nüshaları da tanıtılmaya muhtaçtır. Aşağıda, zikredilen başlıklarla eseri ele aldık.

A. YAZMA NÜSHALARI

Nazmü's-Sülûk'un ulaşabildiğimiz nüshaları şunlardır:

1. Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, nr. 311; Ayasofya, nr. 3503; Reisülküttab, nr. 721; Şehid Ali Paşa, nr. 2789.

2. Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Ahmed III Kitaplığı, nr. 1597.

Ulaşabildiğimiz beş nüshadan Topkapı nüshası müellif hattı olarak kaydedilmiştir. Eserin en geniş ve düzgün kısmını içermektedir. Eserin mukaddimesi, birinci kitap kısmı ve ikinci kitap kısmından ise ilk üç babı içermektedir. Bizde baştan geldiği yere kadar temel olarak bu nüshayı kullandık.

Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi nüshası ise, eserin mukaddime ve birinci kitap kısmından oluşmaktadır. Bu nüshada pek çok haşiye yer almaktadır.

Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya nüshası, eserin ikinci kitap kısmının dört ve beşinci babını içermektedir. Ulaşabildiğimiz nüshalar arasında bu bablardan bahseden tek nüshadır.

Süleymaniye Kütüphanesi Reisülküttab nüshası, eserin ikinci kitap kısmının altıncı babıdır. Yani ulaşabildiğimiz nüshalar arasında eserin elimizdeki son kısmıdır. Dürer fi'l-Havâdis ve's-Siyer olarak zikredilen ayrı bir kaynak olabileceği de söylenen vefeyât tarzında yazılmış kısımdır. Ulaşabildiğimiz nüshalar arasında bu babla ilgili elimizdeki tek nüshadır.

Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa nüshası, Topkapı nüshası gibi eserin mukaddime, birinci kitap ve ikinci kitap kısmından ilk üç babı içermektedir.

B. ESERİN YAZILIŞ TARİHİ

Eserin yazıldığı tarih olarak *Dürre'de* ve *Nazmü's-sülûk'da* farklı rivayetler geçmektedir. Daha doğrusu birbirine çok yakındır diyebiliriz. *Dürre'de* eserin 833 (1429/30) tarihinde yazıldığı belirtilir.⁸² Ancak bu tarihi plan aşaması ya da başlangıç aşaması olarak ele alabiliriz. Zira *Nazmü's-sülûk'da* 834 (1430) Safer ayında Hz. Peygamber'i (sav) rüyasında gördüğünü belirtir.⁸³ Bu rüyadan önce eser yazmaya karar vermiş olabilir. Birinci kitap on üçüncü faslının ferağ kaydında 27 Şaban 834'de Çarşamba kuşluğunda (10 Mayıs 1431) bittiğini belirtmiştir.⁸⁴ Daha sonra ikinci kitap üçüncü bab ferağ kaydında 24 Zilkade 834 Cuma (3 Ağustos 1431) günü bitirildiği zikredilmiştir.⁸⁵ İkinci kitap dördüncü babın ferağ kaydında 20 Muharrem 835 Perşembe (28 Eylül 1431) günü bittiği belirtilmiştir.⁸⁶ Son olarak ikinci kitap altıncı babın ferağ kaydında ise 7 Şaban 835 Salı (9 Nisan 1432) günü bitirildiği belirtilmiştir.⁸⁷ Buna göre şunu söyleyebiliriz. Esere 833 (1429/1430) senesinde başlanmış ve eserin elimizde bulunan son kısmı ise 7 Şaban 835 Salı (9 Nisan 1432) günü tamamlanmıştır.

C. KAYNAKLAR

Bistâmî eser içerisinde pek çok âlimin ölüm senesini ve eserini vermesinin yanında pek çok eser ve kişiden de alıntı yapmıştır. Bunları doğrudan müellifin ismini zikrederek ya da eserle birlikte ismini zikrederek vermeye çalışmıştır. Ancak Bistâmî, eserinin bütün bölümlerinde kaynaklara yer vermemiştir. Özellikle İslâm Tarihi kısmında yani ikinci kitap kısmında kaynakların yoğunluğu artmıştır. Pek çok birincil ve ikincil kaynak niteliği taşıyan eserden alıntılar yapmıştır. Alıntı yaparken “ قال ”, “ ذکر ” ve “ روى ” gibi “ dedi”, “ zikretti” ve “ rivayet etti/edildi” ifadelerini kullanmıştır.

Burada kaynakları zikredilen bab, fasıl ya da başlık altında ele almaya çalıştık.

Mukaddime

⁸² Bistâmî, *Dürre*, N33a-33b.

⁸³ Bistâmî, *Nazmü's-sülûk*, T2a.

⁸⁴ a.g.m., T61b-62a.

⁸⁵ a.g.m., T136b-137a.

⁸⁶ a.g.m., A22b-23a.

⁸⁷ a.g.m., R46b-48a.

İkinci fasılda, bazı tarihlendirmelerle ilgili herhangi bir ihtilafın olmadığını, Batlamyus'un *Almagest*'inde bunu kaydettiğini söylemiştir.⁸⁸ Üçüncü fasılda, Müslümanlarda hicretin tarihin başlangıcı kabul edilmesiyle ilgili, Nevevî'nin *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lugât'ını* zikrederek alıntı yapmıştır.⁸⁹ Beşinci fasılda, Mekki'nin tefsirinden dünyanın en aşağısı ile arş arasındaki süreyi vermiştir.⁹⁰ Beşinci fasılda, bir nüktede Hintli filozof Hüzasif'in dünyanın yaşıyla ilgili verdiği bilgiyi aktarmıştır.⁹¹ Sekizinci fasılda Arap alfabesini ilk icat eden ve yazan kişileri İbn Abbas'tan bir rivayetle ifade etmiştir.⁹² Sonra Kelbî'den bir rivayetle Arap yazısını Hire'den Hicaz'a kimin taşıdığına dair rivayete yer vermiştir.⁹³ Sekizinci fasılda Vâkıdî'den Arapça ile Süryânîce arasında alfabe olarak fark olmadığını söylediğine dair bir rivayet aktarır.⁹⁴ Bistâmî bazen ulema hakkında "ehl-i ittıla', ehl-i hakâik" gibi kim olduklarını belirtmediği kişilerden de alıntı yapmıştır.⁹⁵

Birinci kitabın giriş kısmında Şafî'den bir rivayete yer vermiştir.⁹⁶

Birinci Kitap

Birinci Bab

Ebû Hüreyre'den rivayetle Müslim'in rivayet ettiği Allah'ın (cc) yaratmış olduğu şeylerle ilgili bir rivayete yer vermiştir.⁹⁷ Zülkarneyn hakkında İkrime ve Hz. Ali'den rivayet aktarmıştır. Lokman Hâkim hakkında İbn Müseyyeb'den ve Huzeyfe'den rivayette bulunmuştur.⁹⁸ Devamla Kâdı Mâverdî'nin tefsirinden ve Sa'lebî'nin tefsirinden Hızır'ın veli mi, nebi mi, yoksa meleklerden mi olduğuna dair rivayetler aktarmıştır. Daha sonra da Hızır'ın ismine dair İbn Kuteybe'nin *Kitâbu'l-*

⁸⁸ a.g.m., T5a.

⁸⁹ a.g.m., T5b-6a.

⁹⁰ a.g.m., T6b.

⁹¹ a.g.m., T6b.

⁹² a.g.m., T10a.

⁹³ a.g.m., T10b.

⁹⁴ a.g.m., T11a.

⁹⁵ a.g.m., T10a-10b.

⁹⁶ a.g.m., T15b.

⁹⁷ a.g.m., T16a.

⁹⁸ a.g.m., T18b-19a.

ma'ârif'ini kaynak göstererek rivayette bulunmuş,⁹⁹ Hz. Dâvûd (as) ile ilgili rivayetlerden birini Kâdî'nin Ta'lik'inden vermiştir.¹⁰⁰

İkinci Bab

Bistâmî, Beyt-i Makdis'in dört kez yapılması ve yıkılması ile ilgili rivayeti *Kitâbu'l-mesâlik ve'l-memâlik'ten* zikreder.¹⁰¹

Yedinci Bab

Bistâmî, Himyer krallarının sayısı ile ilgili "Tevârîhu'l-ümem sahibi dedi ki"¹⁰² (Taberî) diyerek, ondan bu konuyla ilgili rivayet aktarır.¹⁰³

Onuncu Bab Birinci Fası

Bistâmî burada, İbn Saîd el-Mağzinî, İbn Hazm ve Şehristânî olmak üzere üç kişinin ismini zikrederek Süryânî ve Sâbiî milletleri hakkında bilgi vermiştir.¹⁰⁴

Onuncu Bab Beşinci Fası

Burada Şehristânî'den bir alıntı yapmış, 17 yaşında babasının Aristo'yu Eflatun'a teslim ettiğini söylemiştir.¹⁰⁵

Onuncu Bab (İkinci) Beşinci Fası

Burada Şehristânî'den *Tevrat'a* dair bilgiler vermiş, *Talmud'dan* alıntı yapmıştır.¹⁰⁶

Onuncu Bab Onuncu Fası

Bistâmî burada Eflatun'un *Kitâbu nevâmîsi'l-ekber* ve *Kitabu nevâmîsi'l-esğar* adlı iki kitabından bahsetmiştir. Onların içeriğine dair bilgiler vermiş ve bu bilgilere

⁹⁹ a.g.m., T19a.

¹⁰⁰ a.g.m., T19bmük.

¹⁰¹ a.g.m., T25a.

¹⁰² Târihu'l-Ümem

¹⁰³ a.g.m., T36b.

¹⁰⁴ a.g.m., T41a.

¹⁰⁵ a.g.m., T46b.

¹⁰⁶ a.g.m., T49b.

ulaşmak isteyenlerin bu kitapları edinmeleri gerektiğini tavsiye etmiştir. Daha sonra ise “Cabir b. Hayyan kitabında zikretti” diyerek ondan da alıntı yapmıştır.¹⁰⁷

Onuncu Bab On Birinci Fası

Batlamyus zamanındaki şehir sayısından bahsetmiş, Bâyezîd Bistâmî ve Hasan Şâzelî’den bazı dağlara dair rivayete yer vermiştir.¹⁰⁸

Onuncu Bab On İkinci Fası

Muâz b. Cebel’den ahir zamandaki olaylarla ilgili, Yesrib’in harabı ve savaşın çıkmasıyla ilgili bir rivayet aktarır. Halid b. Ma’dân’dan Süfyan’ın ordusuyla ilgili bir rivayet zikretmiştir. Ebû Dâvûd es-Sicistânî’nin İstanbul’un fethi ve Deccal’in çıkmasıyla ilgili bir rivayette “bu en doğrusudur” dediğini zikretmiştir.¹⁰⁹ Hz. Ali’den bir rivayetle, iki fetretten bahsetmiş, daha sonra Katâde’den tövbenin ne zamana kadar kabul edileceğine dair bir rivayet aktarmıştır.¹¹⁰

Onuncu Bab On Üçüncü Fası

Kazvinî’den bir rivayet aktarmış ve Vakvak Adası diye bir adamın melikesinin kadın olduğunu söylemiştir. Sonra Musa b. Mübârek es-Sayrafi’den o adaya girip o melikeyi gördüğüne dair bir rivayete yer vermiştir.¹¹¹ Sonra “Ebû Hâmid el-Endelûsî *Acâibü’l-bahr* isimli kitabında dedi ki” diyerek gördüğü garip ümmetlerden birine yer vermiştir.¹¹²

İkinci Kitap Birinci Bab

İkinci Fası

¹⁰⁷ a.g.m., T53a-53b.

¹⁰⁸ a.g.m., T54a-54b.

¹⁰⁹ a.g.m., T55b-56b.

¹¹⁰ a.g.m., T59a-59b.

¹¹¹ a.g.m., T60b.

¹¹² a.g.m., T61a.

Nevevî'nin *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-luġât* isimli eserinden, Nakkaş, Kâdî İyâz,¹¹³ Ebu'l-Hasan b. Fâris el-Luġavî, İbn Abbas, Kâ'b el-Ahbâr'dan ve "geçmiş kitaplardan" da rivayetler aktarır.¹¹⁴

Beşinci Fasil

Hız. Peygamber'in (sav) gazvelerinin sayısının 27 olduğunu, Şerefüddin ed-Dimyâtî'nin zikrettiğini, bunun ise Vâkıdî'nin sözü olduğunu söylemiştir. Daha sonra İbn Abbas'tan Sahîhayn'da geçen bir rivayete yer vermiştir.¹¹⁵

Altıncı Fasil

Şerefüddin ed-Dimyâtî, Şa'bî,¹¹⁶ *Süneni Ebî Dâvûd*, Semmâk, İbn Abbas, *Sâhibü'l-lübab fî şerhi'ş-şihâb*, Müslim, Tirmizî, Enes (Mâlik), Büdeyl b. Verkâ el-Huzâî, Vâkıdî, Câbir, İbn Fâris,¹¹⁷ Muġîre b. Şu'be,¹¹⁸ İbn Asâkir *Târîhu dımaşk*, Ebu'l-Feth İbn Hayyân, Taberî¹¹⁹ gibi şahıs ve eserlerden yararlanmıştır. Bistâmî Âmine'nin vefatıyla ilgili yerde rivayetlerden birinde, "İbnü'l-Esîr anlattı" diyerek alıntıda bulunmuştur. Daha sonra ise devamında İbnü'l-Esîr'in değil ilk zikrettiği rivayetin meşhur olduğunu ve onu İbn Sa'd, İbn Fâris ve Şerefüddin ed-Dimyâtî ve başkalarının zikretmiş olduğunu belirtmiştir. Yani burada rivayetler arasında tercih yaptığını ya da tercihe şayan olan görüşün hangisi olduğunu belirttiğini söyleyebiliriz. Bu ise Bistâmî'nin rivayetlere eleştirel yaklaştığını ya da rivayetler arasında seçici davranıp en doğru rivayeti seçmeye çalıştığını göstermektedir. Daha sonra yine Şerefüddin ed-Dimyâtî'den bir rivayete yer vermiştir.¹²⁰ Bistâmî bu kısımlarda sık sık Dimyâtî'den alıntılar yapmıştır.

Yedinci Fasil

¹¹³ a.g.m., T66b.

¹¹⁴ a.g.m., T66b-67a.

¹¹⁵ a.g.m., T69b.

¹¹⁶ a.g.m., T73b.

¹¹⁷ a.g.m., T76a-76b.

¹¹⁸ a.g.m., T76b-77a.

¹¹⁹ a.g.m., T77b-78a.

¹²⁰ a.g.m., T80a-80b.

Cabir b. Abdullah, Hâris b. Hişam, Hz. Aişe, İbn İshak, Mukâtil b. Süleyman,¹²¹ Taberânî,¹²² Kâdî İyâz, *Fütühât-ı mekkiyye*,¹²³ İbn Hazm,¹²⁴ İbn İshak¹²⁵ gibi şahıs ve eserlere atıfta bulunarak bu faslı tamamlamıştır.

İkinci Kitap İkinci Bab

İkinci Fasl

Zehebî, Fazl b. Abbas, A‘meş b. Ebî Vâil, Said b. Müseyyeb gibi şahıslardan rivayetler aktarmıştır.¹²⁶

Üçüncü Fasl

Vâkîdî, Ebu’l-Ferec İbnü’l-Cevzî, Buhârî, Talha b. Ubeydullah, İbn Sîrîn gibi şahıslardan istifade etmiştir.¹²⁷

Dördüncü Fasl

Nevevî, Said b. Müseyyeb, İbn Abbas, Mesrûk, Sa‘d b. Ebî Vakkas, Berâ, Buhârî, Müslim,¹²⁸ İbn Asâkir,¹²⁹ *Kitâbu kenzi’l bâhir fi şerhi hurûfi meliki’z-Zâhir*, Zehebî¹³⁰ gibi şahıs ve eserlerden yararlanmıştır. Beşinci fasılda İbn Kuteybe’dan,¹³¹ altıncı fasılda Buhârî’dan,¹³² sekizinci fasılda Zehebî’dan,¹³³ dokuzuncu fasılda Urve, Zührî, Tirmizî,¹³⁴ Zehebî, İbn Cevzî’dan,¹³⁵ onuncu fasılda ise Ebû Nuaym el-İsfahânî’dan¹³⁶ rivayetlerde bulunmuştur.

İkinci Kitap Üçüncü Bab

¹²¹ a.g.m., T82a-82b.

¹²² a.g.m., T83b .

¹²³ a.g.m., T85a.

¹²⁴ a.g.m., T86a, 87b, 88a.

¹²⁵ a.g.m., T86b.

¹²⁶ a.g.m., T94a-94b.

¹²⁷ a.g.m., T95a-95b.

¹²⁸ a.g.m., T96a-96b.

¹²⁹ a.g.m., T97a.

¹³⁰ a.g.m., T99a-99b.

¹³¹ a.g.m., T101a.

¹³² a.g.m., T101b.

¹³³ a.g.m., T102b.

¹³⁴ a.g.m., T102b.

¹³⁵ a.g.m., T103a.

¹³⁶ a.g.m., T103b.

Ebû Dâvûd'un *Süneni'nden* Ebu Hüreyre isnadıyla,¹³⁷ Şâfiî, İbn Sa'd *Tabakât*, Mâlik b. Dînâr, Kuşeyrî,¹³⁸ Hammâd b. Süleyman,¹³⁹ Zekeriya el-Kazvîni,¹⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, Şâfiî, Rebî',¹⁴¹ İbn Abbas, Ali b. Ebî Tâlib, İbn Berrecan, İbn Arabî, Kindî,¹⁴² *Dürrü'l- munazzam fi'l-ismi'l-a'zam* şârihi Ebu'l Abbas Ahmed b. Abdülkerim¹⁴³ gibi şahıs ve eserlerden yararlanmıştıdır.

İkinci Kitap Dördüncü Bab

Ebu'l-Huseyn el-Medâini'den İslâm zamanında yaşanan beş büyük taun hakkında bilgi aktarmıştır.¹⁴⁴

Emevîler

Muhammed b. Sa'd,¹⁴⁵ Hasan-ı Basrî, İbn Asâkir, Hâfiz Zehebî,¹⁴⁶ *Sayhatu'l-Bûm* sahibi¹⁴⁷ gibi şahıslardan alıntı yapmıştır. Burada verilen *Sayhatu'l-Bûm* daha önce de belirttiğimiz gibi İbn Arabî'ye isnad edildiği gibi müellifin kendisinin de bu isimde bir eseri vardır.¹⁴⁸

Abbâsîler

İbn Ebî Dâvûd,¹⁴⁹ İbn Ebî Vaddâh ve İbn Seri'el-Cüllâb'dan Muhammed b. Habîb el-Hâşimî'nin tarihinde zikrinin geçtiğini söylediği iki rivayet,¹⁵⁰ Zehebî'nin *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'sı*, İbn İshak,¹⁵¹ İbn Nâsır,¹⁵² Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî,¹⁵³ üç

¹³⁷ a.g.m., T107a.

¹³⁸ a.g.m., T111a-111b.

¹³⁹ a.g.m., T112a.

¹⁴⁰ a.g.m., T116b.

¹⁴¹ a.g.m., T117a-117b.

¹⁴² a.g.m., T134a-134b.

¹⁴³ a.g.m., T135b.

¹⁴⁴ a.g.m., A6b-7a.

¹⁴⁵ a.g.m., A8a.

¹⁴⁶ a.g.m., A9b-10a.

¹⁴⁷ a.g.m., A10b.

¹⁴⁸ Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yazma Eserler Koleksiyon A 218/II demirbaş numarasıyla kayıtlı *Sayhatu'l-Bûm Fî Havâdisi'r-Rûm* adlı eserin müellifi olarak İbn Arabî gösterilmiştir.

¹⁴⁹ Bistâmî, *Nazmü's-Sülûk*, A12a.

¹⁵⁰ a.g.m., A13b.

¹⁵¹ a.g.m., A14a-14b.

¹⁵² a.g.m., A15a, 20b.

¹⁵³ a.g.m., A15b,16b-17a.

yerde İbnü'l-Esîr,¹⁵⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin *Mirâtü'z-zamân*'ı,¹⁵⁵ Nevevî¹⁵⁶ Ebû Şâme (el-Makdisî)¹⁵⁷ gibi kişileri ve eserlerini kaynak olarak kullanmıştır.

Beşinci Bab İkinci Fasıl Fâtımî Halifeleri

Sadece bir yerde kaynak zikretmiş, Ebu'l-Hasan el-Kâbîsî'den bir rivayettir.¹⁵⁸

Altıncı Bab Dürer fi'l-Havâdis ve's-Siyer

Bistâmî'nin bu kısımdaki kaynaklarına baktığımızda otuz küsur kişinin ismini zikretmiştir. Bunlardan Zehebî ve Sıbt İbnü'l-Cevzî ise en fazla atıf yaptığı kişilerdir. Bunlardan 10'ar civarında alıntı yapmıştır.

Bistâmî, İbn İshak, Kelbî, Sahih-i Müslim, İbn Hazm,¹⁵⁹ İbn Cevzî, Kurtubî *Tezkire'si*,¹⁶⁰ İbn Sîrîn,¹⁶¹ Şafîi'den rivayetle Rebi',¹⁶² Sahîhayn,¹⁶³ Gazzâlî *Dürretü'l-fâhire fi keşfi ulûmi'l-âhire*, Hafız Zehebî, Zührî, Begavî, Said b. Abdülaziz,¹⁶⁴ Gazzâlî, *Mirâtü'z-zaman* sahibi (Sıbt İbnü'l-Cevzî), Ebû Hanife Ahmed b. Dâvûd ed-Dineverî,¹⁶⁵ Hatib *Tarihu bağdâd*,¹⁶⁶ Ebû Zera, Verkânî, İmam Ahmed b. Hanbel,¹⁶⁷ tarih ehli,¹⁶⁸ Şeyh Saîdüddin Fergânî, Tarihçi Sâbit b. Sinan,¹⁶⁹ Ezrakî,¹⁷⁰ Şafîi, Muhammed b. Abdullah el-Kazvinî,¹⁷¹ İbnü'l-Esîr tarihi,¹⁷² İbn Hazm,¹⁷³ Ebû Şâme tarihi,¹⁷⁴ İbn Hallikân tarihi, Kâdî'l-Kudat İzzüddin tarihi, Yafîi,¹⁷⁵ Allâme İbn

¹⁵⁴ a.g.m., A18a, 19b.

¹⁵⁵ a.g.m., A18a.

¹⁵⁶ a.g.m., A19a.

¹⁵⁷ a.g.m., A21b.

¹⁵⁸ a.g.m., A26b.

¹⁵⁹ a.g.m., R4a-4b.

¹⁶⁰ a.g.m., R5a-5b.

¹⁶¹ a.g.m., R6a.

¹⁶² a.g.m., R7a.

¹⁶³ a.g.m., R7b.

¹⁶⁴ a.g.m., R9a-9b.

¹⁶⁵ a.g.m., R12a-12b.

¹⁶⁶ a.g.m., R16a.

¹⁶⁷ a.g.m., R17a.

¹⁶⁸ a.g.m., R19b.

¹⁶⁹ a.g.m., R21a.

¹⁷⁰ a.g.m., R22b.

¹⁷¹ a.g.m., R25b.

¹⁷² a.g.m., R28b.

¹⁷³ a.g.m., R29b.

¹⁷⁴ a.g.m., R38a, 41b.

¹⁷⁵ a.g.m., R44a-44b.

Hallikân,¹⁷⁶ Zehebî,¹⁷⁷ Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî¹⁷⁸ gibi pek çok kişiden ve eserden yararlanarak eserinin bu kısmını oluşturmuştur.

D. ÜSLUP

Bistâmî'nin eserinin düzenini içerik bölümünde zikretmiştik. O, zikrettiğimiz bu bölümlerde biraz değişken bir üslup kullanmıştır diyebiliriz. Zira eserinde, giriş kısmı, birinci ve ikinci kitaba giriş kısımları, bablara başlarken ve bunları bitirirken ağdalı, süslü, şiirlere yer verdiği; dua, nasihat gibi birtakım ifadelerin olduğu kendine has diyebileceğimiz bir üslup kullanmıştır. Geçmiş krallardan bahsederken de yine şiirsel bir dil kullanmış, mecazlara yer vermiştir. Özet bilgilerle yetinmiştir ancak İslâm tarihi kısmında ise daha açık, sade, anlaşılır bir üslup kullanmıştır. İslâm tarihi kısmına geçtikten sonra da yine bab başlangıçlarında ve bitişlerinde genelde kendine has şiirsel ve süslü üslubuna dönmüştür. Ancak bu üslubu asıl kısımlarda sürdürmemiştir. Ayet ve hadislere yer vermiştir. Yer yer ilm-i hurûf ile ilgili de rivayetler eserinde görülmektedir. Yani hurûfi anlayışını tarihinin içine de bir derece yansıtmıştır diyebiliriz. Konuları ele alırken kendi içlerinde bir kronoloji takip ederek bilgileri vermiştir. Geçmiş devletlerin yöneticilerinden, İslâm halifelerinden bahsederken, ya da müceddidleri zikrederken hepsini kendi içinde kronolojik olarak vermiştir. Yine ikinci kitap altıncı babda, hadiseler kronolojik olarak sene sene zikredilmiştir. Her sene için bir iki olay verip geçmiştir. Yani “sene sene yazan kısa ve münakkah” Arap tarihçiliğinin örneğini sergilediği görülür. Bu yönüyle de Osmanlı'da Mısır'ın fethiyle görülen Arap tarihçiliği yöntemini daha erken dönemde Osmanlı'ya taşımıştır.¹⁷⁹ Dili de bu yüzden bu kısımlarda bazı önemli gördüğü yerleri uzatmasının dışında sade, daha anlaşılır ve cümleleri kısa kısadır. Giriş kısmında ve son kısımda yine daha ağır, şiirlere yer verdiği, kendine has süslü bir dil kullanmıştır. Bu kısımlar Bistâmî'nin mistik yönünü yansıtması açısından önemlidir. Bir de o dönemde tarihte şiirlerin kullanılması açısından da genel havayı yansıttığı içinde önemlidir diyebiliriz. Genel olarak yorumlardan, değerlendirmelerden uzak durmuş ancak, eserde bir sene içerisinde geçen

¹⁷⁶ a.g.m., R46a.

¹⁷⁷ a.g.m., R9a, 9b, 14a, 18a, 19a, 21a, 22b, 24a.

¹⁷⁸ a.g.m., R5a, 13a, 13b, 14b, 19a, 24a, 33b.

¹⁷⁹ Şehabettin Tekindağ, “Osmanlı Tarih Yazıcılığı”, *Belleten*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. XXXV, S. 140, Ekim (1971), s 659-660; Erdal Taşbaş, “Klasik dönem Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserlerine Kısa Bir Bakış”, *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 2, 2011, s. 220.

olaylardan kitabına seçtiği olayı alması da aslında bir yorum olarak değerlendirilebilir. Zira neden “x” senesinde gerçekleşen birçok olaydan “a” olayını kitabına almış da “b” olayını kitabına almamış diye bir soru yöneltilebilir. Bu soruya verilebilecek cevaplardan biri seçtiği olayın, onun tarihe bakış açısını yansıttığı olacaktır. Zira Bistâmî belirli bir düşünceye sahip olan bunu yaymak isteyen bir kişi olarak tarih anlayışını da bu doğrultuda insanlara sunmaya çalışmıştır. Çünkü diğer eserlerine de bakıldığında ortak birçok şeye değindiği görülecektir. Bu da bize eserleri arasında bir bütünlüğün olduğu izlenimini verir. Yani ilimler sınıflandırmasına dair yazdığı eserle tarihe dair yazdığı eserde benzer bilgilerin olması, onun zaten belli bir dünya görüşüne sahip olduğu, yazdığı eser hangi alanda olursa olsun bu görüşünü o alanda yansıtmayı amaçladığını gösterir.

E. İÇERİK

Nazmü's-Sülûk, genel seyri içerisinde ulaşabildiğimiz nüshaları itibariyle, elimizdeki son bab olan ikinci kitap altıncı bab temel alındığında, h.700/m.1300 yılına kadarki olayları konu edinen bir genel tarih kitabıdır. Burada ‘ulaşabildiğimiz nüshaları itibariyle’ dememizin sebebi, Bistâmî’nin eserinden bahsettiği kadarıyla, ulaşabildiğimiz nüshaların eksik olmasındandır. *Nazmü's-Sülûk*’da Osmanlı’dan da bahsedilmiş olabilir. Ancak eserin ulaşabildiğimiz nüshalarında bazı babların eksik olması dolayısıyla bu şimdilik bir öngörü olarak kalacaktır. Ancak bu öngörü kitabın yazıldığı tarihi, yazıldığı yeri ve eserin içerisindeki Osmanlı’ya dair birkaç tane de olsa rivayetin olmasını dikkate aldığımızda mümkün olabilecek bir öngördür. Burada *Nazmü's-Sülûk*’un elimizdeki son kısmını özellikle belirttik. Eser farklı bölümlerden oluştuğu için daha önceki bölümlerde daha sonraki tarihlere dair bilgiler de mevcuttur. İleride daha ayrıntılı olarak ele alacağımız ikinci kitap üçüncü babda her yüzyılda gönderilecek mücedditle ilgili olarak hicri 9. yüzyıla kadar yüzyıl-yüzyıl olarak değerlendirmede bulunur. Ancak bu yüzyıllarda verdiği bilgiler daha çok zikrettiği yüzyılın dini ve siyasi imamlarıyla alakalıdır. O yüzyılı baştan sona vermez. 8. yüzyılın imamını zikrettiği kısımda 804/1401-1402 (9./15. yüzyıl başı) tarihleri zikredilir. Bu bakımdan eserin bu tarihlere kadar geldiği de söylenebilir.

Nazmü's-Sülûk, sadece bir tarih kitabı değil, aynı zamanda coğrafya, astronomi, din, dinler tarihi, dil ve felsefe gibi alanlara dair de bilgiler barındıran bir eserdir.

Bistâmî *Nazmü's-Sülûk'un* genel tertibini giriş kısmında eserine verdiği ismi zikrettikten sonra, “onu mukaddime iki kitap ve hâtîme şeklinde düzenledim” diyerek belirtmiştir.¹⁸⁰ Bistâmî, kitabına öncelikle bir girişle başlamış ardından mukaddime bölümüne geçmiştir. Mukaddime kısmını sekiz fasla ayırmıştır. Mukaddime bittikten sonra *Nazmü's-Sülûk'un* birinci kitap kısmına geçmiştir. Eserin birinci kitap kısmını on baba bölmüştür. Bu bablardan bazılarında fasıllara da yer vermiştir. Onuncu babı on üç fasılda ele almıştır. Daha sonra ise birinci kitabın giriş kısmında belirttiği¹⁸¹ gibi *Müheyyicü'l-eşcân fi zikri'l-ahbabî ve'l-evtân* isimli bir tekmile yazmış ancak bu kısma ulaşamadık.

Daha sonra eserin ikinci kitap kısmına geçmiştir. Burada öncelikle giriş yapmıştır. Giriş kısmında *Nazmü's-Sülûk'un* ikinci kitabının düzeninden de bahsetmiştir. Buna göre ikinci kitap on bab, fasıllar ve bir de ulaşamadığımız *Mebâhicü's-sülûk fi menâhici'l-mülûk* adlı tekmile kısmından oluşmaktadır.¹⁸² On bab içerisinden ise ulaşabildiğimiz ilk altı babdır. Geriye kalan bablar ya yazılmamış veyahut günümüze ulaşmamış olabilir.

Nazmü's-Sülûk'un ayrıntılı olarak muhtevasına baktığımızda şu konuları içerdiğini görmekteyiz:

Eserin ve yazarının isminin bulunduğu sayfa [T1].

Buna göre eserin tam ismi *Nazmü's-sülûk fi müsâmereti'l-mülûk*'tur. Kitabı, “hikmet Resulü (sav) rahmet hazinelerinden, Allah'ın (cc) ülkesinde, kulların en zayıfı Abdurrahman b. Muhammed b. Ali b. Ahmed mezhepte Hanefî meşrepte Bistâmî'ye ilgâ etmiştir.”¹⁸³ Bu ifadeye göre Bistâmî kendisini kulların en zayıfı, mezhep olarak Hanefî meşrep olarak ise Bistâmî diye nitelendirmiştir. Yazıldığı yer olan Osmanlı coğrafyasını ise Allah'ın (cc) ülkesi olarak isimlendirmektedir. Eseri Resul'ün (sav) ona ilgâ ettiğini söyleyerek *Nazmü's-Sülûk'un* ortaya çıkmasının arkasında yatan asıl nedene de bir bakıma dikkat çekmiştir. Bu ifadeyle aynı zamanda tasavvufî bir anlayışın izlerini de bize hissettirmektedir.

¹⁸⁰ Bistâmî, *Nazmü's-Sülûk*, T3a.

¹⁸¹ a.g.e., T15a.

¹⁸² a.g.e., T64a.

¹⁸³ a.g.e., T1.

Eserin giriş kısmı [T2a-4a].

Bistâmî esere hamdele ve salveyle başladıktan sonra, sene h.834/m.1430 Safer ayında rüyasında Hz. Peygamber'i (sav) gördüğünün zikriyle devam etmiştir. Kendisini “zevki kaybetmiş, şevki sönmüş ancak fetih şingirtilerini duymaktan ruhu hoşnut olmuş” biri olarak belirttikten sonra, *Nazmü's-sülûk fî müsâmereti'l-mülûk*'u kendisine dost edindiğini, onun da kendisini dost edindiğini söylemiştir.¹⁸⁴ Bistâmî, yeri geldiğinde şiirler de kullanmıştır. Aslında kendine has bir üslupla başlamış ve bu kısımda daha ağır ve süslü ifadelerle örülü bir dil kullanmıştır. Bu kitabın “vefa ve kerem ehline bir hediye” olduğunu zikretmiştir.¹⁸⁵ Kitabı “akıl sahipleri” için yazdığını söylemiş, yeri geldikçe beyitler, hamd ve şükür ifadeleri kullanmıştır. Kitabına *Nazmü's-sülûk fî müsâmereti'l-mülûk* ismini verdiğini ve onu mukaddime iki kitap ve hâtime şeklinde düzenlediğini belirtmiştir.¹⁸⁶ Sonra kitabını yazarken kullandığı yöntemi, “bütün bu kitaptaki *eşsiz incileri* pek çok kitaptan topladığını ve yol olarak onların yöntemlerini tuttuğunu” söyleyip, “*işte besmele, hamdele ve salveleden sonra, sarkmış perdelerin ve kapalı kapıların kaldırılmasına*” başladığını belirtip, “*kim bu yaprakların mührünü çözer ve zevk sahiplerinden kim onu okursa hikmeti elde edecek ve rahmetle vasıflanacak*”¹⁸⁷ diyerek bu kısmı bitirmiştir.

Eserini pek çok kitaptan toplayarak yazmıştır. Bu kaynaklardan ismi geçenleri *Nazmü's-sülûk'un* kaynaklarını ele aldığımızda zikredeceğiz. Pek çok kaynaktan eserini topladığı ifadesi daha önce onun ilim dünyasını belirttiğimiz kısımdaki genel yöntemiyle de örtüşmektedir.

Mukaddime: Bu bölümünü sekiz fasılda ele almıştır [T4a-12b].

Birinci Fasl: Bistâmî bu faslı tarih ilmine ayırmıştır [T4a-4b].

Burada tarih ilminden “şanı yüce, beyanı açık, delili göz alıcı, bilgisi parlak, hakkında hafızların konuştuğu, âlimlerin ve vaizlerin ona cevaz verdiği/tasvip ettiği, onun üzerine ittifakın olduğu ve ehl-i şühûdun onun üzerine icması olduğu ve onda şerefli sırlar ve latif haberler olduğunu, onları âlimlerin idrak ettiklerini ve nesilden

¹⁸⁴ a.g.e., T2a.

¹⁸⁵ a.g.e., T2b.

¹⁸⁶ a.g.e., T3a.

¹⁸⁷ a.g.e., T3b-4a.

nesile aktardıklarını, hâlâ âlimlerin sütunları ve faziletli sultanların onu yücelttikleri, sırlarını aradıkları, nurlarını alıntı yaptıkları, bu ilm-i şerifin zamanının efendileri için ilim ve amel olarak şifalı bir kelam ve vefalı bir hitap olarak meşhur olduğu, Süfyân es-Sevrî gibi seçkinlerin bu ilmin ilklerinden olduğu, imam Buhârî'nin bu ilme önem verdiği, âlimlerden bir grubun bu ilme dair meşhur teliflerinin olduğu, bunların hala kabul gördüğünü belirtmiş” daha sonra ise “mezhep imamları ve batı ve doğunun seçkin âlimlerinin tarih ilminin kaidelerinin tashihinde ve düğümlerinin çözümünde ve usulünün serbest bırakılmasında ve bölümlerinin belirlenmesinde mübalağa ettiklerini, onda *ihvân-ı safâ ve hullânü 'l-vefâ* için zenginlik ve şifa olduğunu” belirtmiştir.¹⁸⁸

İkinci Fasıl: Tarihler hakkındadır [T4b-5b].

Bu tarihlerin dört tane olduğunu zikredip sırasıyla bunları ele almıştır. Birincisi: İskender ve tufan arasındaki tarih 2792 yıl ve 193 gün. İkincisi: Mısır'daki son Kıpt meliki Dikaltiyânus (?) ile tufan arasındaki 3387 yıl ve 309 gün. Üçüncüsü: Hz. Peygamber'in (sav) hicreti ile tufan arasındaki tarih 3725 yıl ve 46 gün. Dördüncüsü: Farslar'ın son meliki Yezdicerd ile tufan arasındaki 3735 yıl ve 323 gündür. Bu tarihlerin Bistâmî'nin zamanında kullanılan tarihler olduğunu, amelin onların üzerine olduğunu ve bu tarihlerde ihtilafın olmadığını belirtmiştir.¹⁸⁹ Daha sonra ise Yahudilerin kullanmış oldukları İbrani tarihinin kabul ettiği tarihten bahsetmiştir. Buna göre; Yahudiler, Âdem'in (as) inişi ile hicret arasında 6123 yıl -İbrani yılına göre- bir süre olduğunu iddia etmekteymiş. Sonra bazı sene aralıklarını rivayet etmiştir. Buna göre; "bil ki Âdem'in (as) inişi ile tufan arasında 2242 sene; tufan ile İbrahim'in (as) doğumu arasında 1081 sene; İbrahim'in (as) doğumu ile Musa'nın vefatı arasında 545 yıl olduğunu söylemiştir. Devamında tarih ehlinin, Musa'nın (as) vefatı ile melik Buhtunnasr'ın başlangıcının arasını 978 sene ve 248 gün olarak, Buhtunnasr'ın başlangıcıyla hicret arasında ise 1369 sene 117 gün olarak tercih ettiklerini belirtmiştir.¹⁹⁰ Bunlarda hilaf olmadığını çünkü Batlamyus'un Almagest'inde bunu ispat

¹⁸⁸ a.g.e., T4ab.

¹⁸⁹ a.g.e., T4b-5a.

¹⁹⁰ a.g.e., T5a.

ettiğini söylemiş, böylece hicretle Âdem (as) arasında 6216 sene olacağını söyleyerek¹⁹¹ bu faslı bitirmiştir.

Üçüncü Fasıl: Bu fasılda tarihlendirmeleri yani ümmetlerin hangi olayı takvim başı olarak kabul ettiklerini zikretmektedir [T5b-6a].

Burada öncelikle Hz. Âdem (as) ile Nuh Tufanı, Hz. Nuh (as) ile Hz. İbrahim (as), Hz. İbrahim (as) ile Hz. Musa (as), Hz. Musa (as) ile Hz. Dâvûd (as), Hz. Dâvûd (as) ile Hz. İsa (as), Hz. İsa (as) ile Hz. Muhammed (as) arasındaki süreleri İbn Abbas'tan (ra) gelen bir rivayetle aktarmıştır. Daha sonra ise Hz. Âdem'den (as) Müslümanlara kadar bazı ümmetlerin hangi olayı takvim başı kabul ettiklerini dair rivayete yer vermiştir.¹⁹² Müslümanların ise Hz. Ömer (ra) zamanında hicreti tarih başı olarak kabul ettiklerini, bunu ilk Hz. Ömer'in (ra) takvim başı olarak kabul ettiğini zikretmiştir. Bu konuyla ilgili Nevevî'nin Tehzîbü'l-esmâ ve'l-luğât'ından rivayete yer vermiştir. Sonra Şa'bî'den Ebu Musa el-Eş'arî'nin (ra) Hz. Ömer'e (ra) yazmış olduğu konuyla ilgili bir rivayeti zikrederek¹⁹³ bu faslı bitirmiştir.

Dördüncü Fasıl: Bu fasılda ise zaman konusuna değinmiştir [T6a-6b].

Önce ayların nasıl oluştuğunu söylemiş, sonra Kamerî takvime göre Araplarda senenin süresini ve ayın süresini zikretmiştir. Akabinde Farısların Şemsî takvimi esas aldıklarını belirtmiş ve onlarda sene ve ayın süresine değinmiştir. Daha sonra günlere geçmiştir. Günleri Allah'ın (cc) bazı bölümlere ayırdığını belirtmiştir. “Onlardan bir gün vardır ki miktarı elli bin sene, yine bir gün vardır ki miktarı bin senedir.”¹⁹⁴ Bu şekilde diğer günlerden, gezegenlerin dönüş sürelerinden, Arş ve Kürsî gününden bahislerle bu faslı bitirmiştir.¹⁹⁵

Beşinci Fasıl: Bu fasılda Bistâmî Dünya hakkında bilgiler vermiştir [T6b-7a].

Dünyanın ekvator konumundaki dönüşünün 360 derece olduğunu söyleyerek fasla başlamış, Mekkî'nin tefsirinden alıntıyla dünyanın en aşağısı ile arş arasında

¹⁹¹ a.g.e., T5a-5b.

¹⁹² a.g.e., T5b.

¹⁹³ a.g.e., T5b-6a.

¹⁹⁴ a.g.e., T6a.

¹⁹⁵ a.g.e., T6a-6b.

dünya günleriyle elli bin sene sürenin olduğunu zikretmiştir.¹⁹⁶ Sonra bir nükte vermiştir. Nüktede Hintli Filozof Yûzâsif'in dünyanın yaşını üç yüz altmış bin sene çıkardığını söylemiştir.¹⁹⁷ Dünyanın, ahiretin ve Hz. Âdem'in (as) ne zaman yaratıldığı, yaratılışlarından ne kadar zaman geçtiği gibi bilgilerle bu faslı bitirmiştir.¹⁹⁸

Altıncı Fası: Bistâmî bu fasılda önce Hz. Âdem'in (as) yaratılışından başlamış daha sonra onun yaratılışından artan çamurla geniş bir arz yaratıldığını ve bu arzın özellikleri, ondaki garip ve acayiplikleri anlatmıştır [T7a-9a].

Yedinci Fası: Burada Bistâmî her bin yılda açık mucizelerle Allah'ın nebileri gönderdiğini söylemiş ve her bin yıl için bunların kim olduğunu zikredip her birini bir gezegenle eşleştirmiştir. İlk bin yılda Hz. Âdem'i (as), ikinci bin yılda Hz. İdris'i (as), üçüncü bin yılda Hz. Nuh'u (as), dördüncü bin yılda Hz. İbrahim'i (as), beşinci bin yılda Hz. Musa'yı (as), altıncı bin yılda Hz. İsa'yı (as) ve yedinci bin yılda ise Hz. Muhammed'i (as) gönderdiğini söylemiş ve onun nebilerin sonuncusu olduğu nübüvvetin onunla bittiğini ifade etmiştir.¹⁹⁹ Daha sonra Nûr-i Muhammedî konusuna kısaca değinmiştir. Buna göre Hz. Âdem'in (as) isimlerin taşıyıcısı Hz. Muhammed'in (sav) ise isimlerin manasının taşıyıcısı olduğunu söylemiş. “ بسم الله ” kelimesindeki م (mim) harfinin Hz. Âdem'e (as), “ الرحيم ” kelimesindeki م (mim) harfinin ise Hz. Muhammed'e (sav) işaret ettiğini belirtmiştir. Hz. Muhammed'in varlık kitabının fatihası olduğunu bunu da “Allah'ın (cc) ilk yarattığı benim nurumdur” ifadesiyle Peygamberimiz'in (sav) ifade ettiğini söylemiştir. Sonra bir şiire yer vermiş²⁰⁰ ve bundan sonra da bu ümmet için her yüz yılın başında dinlerini yenileyen birinin Allah (cc) tarafından gönderildiğini ve sırasıyla her yüzyıl için bunların kimler olduğunu zikretmiştir. Buna göre; birinci yüzyılın başında nebîlerin sonuncusu Hz. Muhammed (as), ikinci yüzyılın başında ulemadan ve aktabdan Muhammed el-Bâkır, üçüncü yüzyılın başında ulemadan ve aktabdan Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, dördüncü yüzyılın başında ulemadan ve aktabdan Muhammed b. Cerir et-Taberî, beşinci yüzyılın başında ulemadan ve aktabdan Muhammed b. el-Huseyn Ebû Abdurrahman es-Sülemî, altıncı yüzyılın başında ulemadan ve aktabdan Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, yedinci

¹⁹⁶ a.g.e., T6b.

¹⁹⁷ a.g.e., T6b-7a.

¹⁹⁸ a.g.e., T7a.

¹⁹⁹ a.g.e., T9a.

²⁰⁰ a.g.e., T9b.

yüzyılın başında ulemadan ve aktabdan Muhammed b. Ömer er-Râzî, sekizinci yüzyılın başında ulemadan ve aktabdan Muhammed b. Dakîkul'Îd, dokuzuncu yüzyılın başında ulemadan ve kutbu'l-irşâd dediği Muhammed b. Ahmed el-Et'ânî olduğunu söyleyip onuncu yüzyılda ise kıyametin kopacağını belirterek bu faslı bitirmiştir²⁰¹ [T9a-10a].

Sekizinci Fasl: Bu kısım eserin mukaddimesinin son faslıdır. Bu fasılda Bistâmî ümmetlerin kullandığı alfabeler ve dillerden bahsetmiştir [10a-12b].

Bistâmî ümmetlerin kullandığı alfabelerin çeşitli olduğunu, bazılarının Arapça gibi sağdan başladığı bazılarının ise Roma ve Kıptîler'inki gibi soldan başladığını belirterek giriş yapmıştır. Arap alfabesini ilk yazan kişileri İbn Abbas'tan bir rivayetle aktarmıştır.²⁰² Sonra “Kelbî'den rivayet edildi” diyerek Arap yazısını Hire'den Hicaz'a kimin taşıdığına dair rivayete yer vermiştir. Doğuda ve batıda oturan halkların kullandıkları yazıların sayısının on iki olduğunu ve bu yazıları zikretmiştir. Bunlar; Arapça, Himyerîce, Yunanca, Farsça, Süryânîce, İbranice, Rumca, Kıptîce, Berberîce, Endülüsçe, Hintçe ve Çincidir.²⁰³ Bistâmî kullanılan yazılar arasında Endülüsçe diye bir yazıdan da bahsetmesi ilginçtir. Sonra “ehl-i hakâikten bazı âlimler dedi ki” diyerek bu yazıların her birinin burçlarla ve gezegenlerle olan tezahürlerine değinmiştir.²⁰⁴ Daha sonra ise semâvî kalemlere ve nebevî harflere geçmiş ve Hz. Âdem'den (as) Hz. Peygamber'e (sav) kadar peygamberlerin kullandığı kalemleri zikretmiştir. Hz. Ali'nin kaleminin Kûfi, Hz. Hüseyin'in kaleminin Irâkî ve Muhammed b. Hasan b. Ali'nin kaleminin ise Berberî olduğunu dile getirmiştir. Vâkîdî'den Arapçayla Süryânîce arasında hece olarak fark olmadığına dair bir rivayet aktarmış ve bu harflerin olduğu bir tablo vermiştir.²⁰⁵ Bistâmî Süryânîcenin dünyadaki ilk kalem olduğunu ve diğer kalemlerin ondan dallanıp budaklandığını belirtmiştir.²⁰⁶ Daha sonra bu yazıların bazı özelliklerinden bahsetmektedir. Bunlardan *Mebâhicü'l-a'lâm fî mebahici'l-aklâm* isimli kitabında da bahsettiği bilgisini vermektedir.²⁰⁷ Bu bilgilerden sonra bu bölümü “faydalı rakamlar eşsiz resimlerle bitirdiğini” bunların “eskilerin hazinelerinden ve filozofların sembollerinden/remizlerinden temize çektiğini” belirtmiş, sonra da bu kalemlerin

²⁰¹ a.g.e., T9b-10a.

²⁰² a.g.e., T10a.

²⁰³ a.g.e., T10b.

²⁰⁴ a.g.e., T10b-11a.

²⁰⁵ a.g.e., T11a.

²⁰⁶ a.g.e., T11a-11b.

²⁰⁷ a.g.e., T11b.

resimlerini/harf şekillerini vermiştir.²⁰⁸ Son olarak bu kısmı bitirdiğini ve bunların ibare lisanıyla ulemadan “ihvân-ı safâya hukemâdan/filozoflardan hullânu'l-vefâya” ilham edildiği; onları “zevkleri anlamada şevkler burağına binenler” olarak tanımlayarak mukaddime kısmını bitirmiştir.²⁰⁹

Birinci Kitap

Birinci kitabın giriş kısmı [T12b-16a].

Bu kısma hamdele ve salveyle başlamış, hamdele kısmında Allah'ın (cc) insana vermiş olduğu meziyetlerden bahsetmiş,²¹⁰ daha sonra ise insanlara dünyaya bağlanmamaları konusunda bir takım nasihatlerde bulunmuştur.²¹¹ Bu kısımda Bistâmî'nin tasavvufçu üslubu ön plandadır. Yine bu kısımda bazı şiirler ve hikâyelere de yer vermiştir. Burada “ey ihvân-ı safâ ve't-tecrîd ve ey hullânu'l-vefâ ve't-tefrîd” diyerek yine bu gruba da seslenerek onlara da dünyalık olanların fani ve geçici olduğunu söylemiştir.²¹² Daha sonra salat, selam ve dua ile eserin birinci kitabını tanıttığı kısma gelmiştir. “Bu kitabı fasıllar ve on bab üzere düzenledim ve ona *Müheyyicü'l-eşcân fi zikri'l-ahbabî ve'l-evtân* isimli kitabımı tekmile yaptım” demiştir. Bundan başka da “hoş kitaplar ve iştah veren nükteler” yazdığını, “onları rahmet hazinelerinden hikmet lisanıyla şefkatli efendinin istekli kula ilgâ ettiğini” söylemiştir. Ve “onun zikri hakkında *ihvan-ı safânın* konuştuğu ve haberinin *hullânu'l-vefâda* yayıldığını” söylemiştir.²¹³ Sonra kitabı hakkında övücü bir takım sözler söyleyerek, o dönemin sultanına Allah'ın (cc) ömrünü uzatması, yükselişini sürdürmesi için dua etmiştir.²¹⁴ Eserin yazıldığı tarih ve yer dikkate alındığında bu bu kişi II. Murad olmalıdır. Daha sonra Allah'a (cc) hamd ile başladığını bildirerek 1. Kitabın ilk babına geçmiştir.

Birinci Bab: Nebiler zümresinden bir kısmının zikrine dairdir [T16a-21b].

²⁰⁸ a.g.e., T12a-12b.

²⁰⁹ a.g.e., T12b.

²¹⁰ a.g.e., T12b-13a.

²¹¹ a.g.e., T13a-15a.

²¹² a.g.e., T14a.

²¹³ a.g.e., T15a.

²¹⁴ a.g.e., T15b.

Âdem (as) : Burada önce dünyada ilk yaratılanlardan başlamış, ardından Allah'ın (cc) Hz. Âdem'e (as) indirdiği sahifelerden, ona verdiği ilimden ve dillerden bahsetmiştir.²¹⁵ Allah'ın (cc) ona ilm-i hurûfa dair şanı yüce bir kitap verdiğini söylemiş, onun yaşam süresinden ve yaptığı duaya dair bilgilerden bahisle bu kısmı bitirmiştir.²¹⁶

Bistâmî burada Hz. Âdem'e (as) ilm-i hurûfa dair şanı yüce bir kitap verildiğini dile getirmiştir. Yani bu ilmin aslında ilk peygamberden bu yana devam ettiğini, kökeninin yaratılışla beraber olduğunu vurgulamıştır.

Şis (Şit) (as): Ona indirdiği sahifenin sayısı ve ilmi hurûfa dair şanı yüce bir kitabın verildiğini belirtmiştir. Daha sonra bir nükteye yer vermiştir. Bazı peygamberlere dair anlattığı bahislerde de yer yer “*nükte*” diyerek anekdotlar aktarmıştır.²¹⁷

İdris (as): Ona verilen sahife sayısından, onda sırlar hazinesinin bulunduğu bir kitabın olduğunu zikretmiştir. Âlimlerin nurlar kandilini ondan aldığını, filozofların kapısında kalabalıklaştığını, onun Yunan'da Arapça da ve İbranice'deki isimlerinden, yaptığı ilklerden, onun zamanında kurulan şehir sayısından, kraldan (Beyvarest),²¹⁸ Cibril ile görüşmesinden ve 325 yaşında semaya yükseltilmesinden bahisle bu kısmı tamamlamıştır. Ayrıca burada onun sırlı ilimlerdeki önemi de gösterilmeye çalışılmış ve birçok konuda ilk olduğuna vurgu yapılmıştır.

Nuh (as): Onda ilmi hurûfa dair şanı yüce bir kitap bulunduğunu, yeryüzünü evlatları arasında ilk bölen kişi olduğunu ve evlatlarının hangi milletlerin atası olduğunu ifade etmiştir.

Hud (as): Kaç yıl yaşadığı, nereye gönderildiği, yaptığı ilkler ve kavminin ne ile helak edildiğine dair bilgiler vererek bu kısmı bitirmiştir.

²¹⁵ a.g.e., T16a.

²¹⁶ a.g.e., T16b.

²¹⁷ a.g.e., T16b-17b.

²¹⁸ a.g.e., T17a.

Salih (as): Gönderildiği kavmi ve kavminin helakı, ne kadar yaşadığı bilgisine yer vermiştir.²¹⁹ Bundan sonra bir nüktede, *Salih*'in sayı yönüyle 129'a, yani Allah'ın (cc) Latif ismine denk geldiğinden ve bu zikrin öneminden bahisle bu kısmı bitirmiştir.²²⁰

Safvan b. Hanzala: Onun Ashâb-ı Ress'e gönderildiğine dair bilgiye yer vermiştir.

İbrahim (as): Ona indirilen sahife adedinden, hakkındaki ilklerden bahsetmiştir. Örneğin onun vefk ilmine dair konuşan ilk kişi olduğunu söylemiş, ilm-i hurûfa dair şanı yüce bir kitabın olduğunu dile getirdikten sonra, ilm-i hurûfun onun mucizelerinden olduğunu ifade edip, kaç yıl yaşadığı bilgisini zikretmiştir.²²¹ Sonra isminin sayısal karşılığı ve Allah'ın (cc) isimlerinden hangisine denk geldiğiyle ilgili noktaya yer verip bu kısmı tamamlamıştır.²²²

Lut (as): Nereye gönderildiğinden ve kavminin helak edilişinden, kaç yaşında vefat ettiğinden bahisle bu kısmı bitirmiştir.

Zülkarneyn: Ne zaman yaşadığından, hakkından nebi ve salih bir kul olduğuna dair İkrime ve Hz. Ali'den gelen iki rivayet aktarıp, onun özelliklerinden, onda gerçekleşen olağanüstü olaylardan bahsetmiştir. Hz. Süleyman'la birlikte doğu ve batının hükümdarı olduğuna dair müfessirlerin söylemini vererek bu kısmı tamamlamıştır.

Daha sonra haklarında farklı rivayetler bulunan bazı kişilerden bahsetmiş:

İskender'in iki olduğundan birinin Rûmî olup Hızır'ın arkadaşı/öğrencisi olduğu diğerinin Yunanlı olup Aristo'nun arkadaşı/öğrencisi olduğunu zikretmiştir.

Danyal'ın da iki olduğunu büyük olanın Nuh'dan sonra, küçük olanın ise Musa'dan sonra olduğunu zikretmiştir.²²³

²¹⁹ a.g.e., T17b.

²²⁰ a.g.e., T17b-18a.

²²¹ a.g.e., T18a.

²²² a.g.e., T18a-18b.

²²³ a.g.e., T18b.

Lokman'ın da iki olduğunu, birinin Hud zamanında, diğerinin ise Dâvûd zamanında yaşadığını, Dâvûd (as) zamanında yaşayanın Lokman Hâkim olduğunu ifade etmiştir. İbn Müseyyeb'den onun nebi olduğuna, Huzeyfe'den ise salih bir kul olduğuna dair rivayet aktarmış ve kabrinin nerede olduğundan bahsetmiştir.²²⁴

Aynı şekilde Musa'nın da iki olduğunu, bunlardan ilkinin Yusuf'tan sonraki Musa b. Mişâ, diğerinin ise Firavun zamanındaki Musa olduğunu belirtmiştir. Kadı Maverdî'nin ve Sa'lebî'nin tefsirinden Hızır'ın veli mi, nebi mi yoksa melaikeden mi olduğuna dair rivayetler aktarmıştır. Daha sonra da Hızır'ın ismine dair İbn-i Kuteybe'nin Kitabı'l Maârif'ini kaynak göstererek rivayette bulunmuştur. İbn Abbas'tan Hızır ve İlyas'a ait bir duaya yer vermiştir.²²⁵

İsmail (as): Arap'ın atası olduğu, Arapçayla konuştuğu, kaç sene yaşadığı gibi bilgilere yer vermiştir.

İshak (as): Ne zaman doğduğu, ne kadar yaşadığı, onun soyundan gelenlerin kimler olduğuna ifade etmiştir..

Yakub (as): İsrailoğulları'nın babası olduğu ve 147 yıl yaşadığını belirtmiştir.

Yusuf (as): İlk parşömeni yapan olduğu ve kaç sene yaşadığına dair bilgi vermiş, sonra isminin sayı bakımından Allah'ın (cc) isimlerinden hangisine denk geldiğine dair rivayete yer vermiştir.

Eyyüb (as): Ne kadar yaşadığı ve onu ayıran vafına dair bilgiler vermiştir.

Şuayb (as): Medyen halkına gönderildiğinden, onun vafının ne olduğundan ve kavminin nasıl helak olduğundan bahsetmiştir.²²⁶

Musa (as): Allah'ın (cc) onu ve kardeşi Harun'u (as) Firavun'a gönderdiği bilgisiyle başlamış, ona 10 sahife ve Tevrat'ı indirdiğini söylemiştir. Bundan sonra Hz.

²²⁴ a.g.e., T18b-19a.

²²⁵ a.g.e., T19a.

²²⁶ a.g.e., T19b.

Musa'nın (as) altılı vefki²²⁷ koyduğundan bahsetmiştir. Nükteye yer vermiş, Hz. Musa'nın (as) isminin sayı bakımından Allah'ın (cc) Kaviyy ism-i şerifiyle aynı olduğu, Hz. Musa'ya (as) kırk adamın gücü verildiği gibi bilgiler aktarmıştır. Kardeşi Hz. Harun'un (as) da kendisiyle gönderilmesini açıklamıştır. Sonra Hz. Musa'nın (as) 120, Harun'un 118 yıl yaşadığı bilgisiyle bu kısmı bitirmiştir.²²⁸

Yûşa (as): Onun vasfından ve kaç yıl yaşadığından bahsetmiştir.²²⁹

Hızkîl (as): (Hezekiel) Mucizesinden ve onda ilm-i hurûfa dair şanı yüce bir kitap bulunduğunu ifade etmiştir.²³⁰

İlyas (as): Allah'ın (cc) onu İsrailoğullarına gönderdiği, onun özellikleri ve Hz. Ali'den (ra) Hz. İlyas (as) ve Hz. Hızır'ın (as) yerde, Hz. İsa (as) ve Hz. İdris'in (as) semada ve hepsinin diri olduğuna dair rivayet aktararak bu kısma son vermiştir.

Elyesa' (as): Hz. İlyas'dan (as) sonraki peygamber olduğunu söylemiştir.

Zülkifl (as): Hz. Eyyûb'ün (as) evlatlarından olduğunu ve Allah'ın (cc) onu Şam'a gönderdiğini zikretmiştir.

İşmoil (as): Allah'ın (cc) onu İsrailoğullarına gönderdiğini belirtmiştir.²³¹

Dâvûd (as): Allah'ın (cc) ona Zebur'u indirdiği ve demiri ona yumuşattığını söylemiş ve daha onun hakkında birtakım rivayetlere yer vermiştir. Bunlardan birini Kâdî'nin Ta'likin'de belirttiğini söyler. Daha sonra onun 100 yıl yaşadığını söyleyerek bu kısmı bitirmiştir.²³²

Lokman (as): Hikmetini nereden aldığına dair bilgi vermiştir.

²²⁷ Vefk; harf, rakam, kelime, esmâ-i hüsnâ, âyet ve sûrelerin belli bir düzene göre kareler içine yazılarak bunda bâtinî mânalar arayan bir tılsım türü. Bu konuda bilgi için bkz. İlyas Çelebi, "Vefk", *DİA*, XLII, 605-607.

²²⁸ Bistâmî, *Nazmü's-Sülûk*, T19b-19a(mük.).

²²⁹ a.g.e., T19a(mük.).

²³⁰ a.g.e., T19a-19b(mük.).

²³¹ a.g.e., T19b(mük.).

²³² a.g.e., T19b(mük.)-20a.

Süleyman (as): Ka'b b. Muhammed el-Kurezi'den rivayetle onun ordusu hakkında bilgi vermiş, onun yaptığı ilklerden bahsetmiş, sonra onunla ilgili Ebu Nuaym el-İsfahâni'den bir rivayet aktarmış ve ne kadar yaşadığı bilgisiyle bitirmiştir.

Yunus (as): Ninova halkına gönderildiğini zikretmiştir.²³³

Şa'yâ b. Emsiya (as): Hz. İsa (as) ve Hz. Muhammed'i (as) müjdeledi.

İrmiya (as): Onun İsrailoğullarına gönderildiği bilgisiyle başlayıp kavminin onu yalanlamaları üzerine Allah'ın (cc) onlara Buhtunnasr'ı gönderdiği bilgisiyle tamamlamıştır.

Üzeyir (as): Allah'ın (cc) onu öldürüp yüz sene sonra eşeğiyle birlikte dirilttiği bilgisini vermiştir.

Danyal (as): Allah'ın (cc) onunla İsrailoğulları'nı Babil'den kurtardığını belirtmiştir.

Zekeriya (as): Onun marangoz olduğunu ifade etmiştir.

Yahya (as): Onu öldüren kadından bahsetmiştir.²³⁴

İsa (as): Otuzlu yaşların başlarında gönderildiğini, kendisine İncil'in verildiğini söylemiş, mucizelerinden, onun ilminin ilm-i hurûfta en yüce olanı olduğundan, İncil'in kaç tane olduğu ve bunların isimlerine yer vermiştir. Daha sonra bir nükteyle, onun isminin Allah'ın "Alîm" isminin adedine denk geldiğinden bahsetmiştir. Bu ilahi isimleri *El-letâifü'l-hafıyye fi'l-esrâri'l-îseviyye* isimli kitabında genişçe işlediğini belirtip, Hz. Musa (as) ile Hz. İsa (as) arasında gönderilen nebi sayısını ve Hz. İsa (as) ile Hz. Muhammed (as) arasındaki sürenin ne kadar olduğu bilgisini ve bir süre peygamber gönderilmediğine değinmiştir.²³⁵

²³³ a.g.e., T20a.

²³⁴ a.g.e., T20b

²³⁵ a.g.e., T20b-21a.

Halid b. Sinan el-Absî (as): Hz. İsa (as) ile Hz. Muhammed (as) arasındaki nebi olduğunu söylemiştir.²³⁶

Muhammed (as): Öncelikle burada ilm-i hurûfa dair Hüseyin b. Ali'den bir rivayet aktarır; Allah'ın (cc) Hz. Muhammed'i (sav) bu ilme çağırıldığı, bunu Abdurrahman es-Sülemî'nin böyle anlattığını söyler. Bu anlatılan ilmin faydalı hazinelerden bir zerre olduğu öyle bir hazine ki *arif-i billahın* onu istemesi halinde Allah'ın (cc) esrarına muttali olacağını bildirmiştir. Bistâmî bu babı bu şekilde bitirmiştir.²³⁷

İkinci Bab: Benî İsrâil'in hukkâmı/yöneticileri hakkındadır [T21b-25a].

Bistâmî bu kısımda özet bilgiler vermiştir. Önce İsrailoğulları'nın hukkâmından bahsetmiş daha sonra aynı bab altında "*fasl*" diyerek ayrı bir başlık açmış ve bu fasıl altında İsrailoğulları'nın meliklerinden bahsetmiştir.

Bu kısımda genel olarak; yöneticinin yönetimi kimden devraldığı, hüküm süresi, yönetiminin nasıl olduğu yani zulümle mi yoksa adaletle mi yönettiği, hükümdarın yönetim süresinde yapmış oldukları önemli şeylerden bazıları, kimin sıbtından olduğu ve ölümü gibi bilgilere yer vermiştir. Bistâmî bu kısımda üslup olarak ise; şiirsel ve bazen de mecazlara yer verdiği bir dil kullanmıştır. Bistâmî sırasıyla:

Yuşa b. Nûn, Feyenhâş, Kûşân,²³⁸ 'Isniyâl,²³⁹ 'Ağlûn, Ehûd, Şemkâr, Nâbiyn, Bêrâg, Ked'ûn, Eymâlih²⁴⁰ Yüveiy²⁴¹ Emûniytû, Yüftuh, Ebsun, Elûn, 'Abdûn, Filistin Valileri, Şemsûn, 'Âlî,²⁴² Şemvîl,²⁴³ isimli yöneticilere yer vermiştir.

Fasl: İsrailoğulları'nın krallarının zikrine dairdir [T23a-25a].

Tâlût, İşnbûşet, Dâvûd, Süleyman, Rehub'um,²⁴⁴ Efıyyâ,²⁴⁵ Usa, Yehûşâfât, Yehurrâm, Ehuzyâhû, 'Aselyâhû, Yuveş, Emasyâhû, 'Uzzayâhû,²⁴⁶ Yuvsem, Êhuz,

²³⁶ a.g.e., T21a.

²³⁷ a.g.e., T21a-21b.

²³⁸ a.g.e., T21b.

²³⁹ a.g.e., T21b-22a.

²⁴⁰ a.g.e., T22a.

²⁴¹ a.g.e., T22a-22b.

²⁴² a.g.e., T22b.

²⁴³ a.g.e., T22b-23a.

Hızkıyyâ, Meneşşê, Amûn, Yuvşıyyâ, Yehuvyâhuz, Yehuvyâgîm,²⁴⁷ Buhtunnasr,²⁴⁸ Yahanyû, Sadgıyyâ²⁴⁹ olarak zikretmiştir.

Bistâmî, kralları bu şekilde sırayla zikrettikten sonra hâtime kısmına geçmiştir. Hâtime kısmında; Buhtunnasr'ın yıkımlarından, Benî İsrâil'in daha sonra başına gelenlerden, Üzeyir'in (as) onlara gönderilmesinden, Persler ve Yunanlılar'ın yönetimleri altına girmelerinden ve Beyt-i Makdis'in dört defa kimler tarafından yıkılıp kimler tarafından imar edildiğinden bahis ve hamd ile bu babı tamamlamıştır.²⁵⁰

Üçüncü Bab: Pers krallarının zikrine dairdir [T25a-29b].

Onda tabakaların olduğunu söyleyerek bu kısmı dört tabakada ele almıştır. Bu tabakalarda Bistâmî, İsrailoğulları'nın krallarının zikrinde olduğu gibi özet bilgiler vermiştir. Burada genel olarak; kralın hüküm süresi, yönetiminin nasıl olduğu yani zulümle mi yoksa adaletle mi olduğu, hükümdarın yönetim süresinde yapmış oldukları önemli şeylerden bazıları, ne zaman hükümdar olduğu, bazı kişisel özellikleri ve hükümdarın ölümü gibi konulara değinerek bu babı bitirmiştir.

Birinci Tabaka

Evşehenc,²⁵¹ Tahmûres, Cemşîz/Cemşîd, Beyvârest,²⁵² Efrîdûn,²⁵³ Menûcihr, Ferâşiyâb, Zevv.

İkinci Tabaka (Keyler)

Keykubaz/Keykubâd, Keykavus,²⁵⁴ Keyhusrev, Luhrâsif, Biştâsif, Ezdeşîr, 1.Dârâ, 2.Dârâ.²⁵⁵

²⁴⁴ a.g.e., T23a.

²⁴⁵ a.g.e., T23a-23b.

²⁴⁶ a.g.e., T23b.

²⁴⁷ a.g.e., T24a.

²⁴⁸ a.g.e., T24a-24b.

²⁴⁹ a.g.e., T24b.

²⁵⁰ a.g.e., T24b-25a.

²⁵¹ a.g.e., T25a-25b.

²⁵² a.g.e., T25b.

²⁵³ a.g.e., T25b-26a.

²⁵⁴ a.g.e., T26a.

²⁵⁵ a.g.e., T26b.

Üçüncü Tabaka (Eşğânîler)

Eşğân,²⁵⁶ 1.Sâbûr, Cuvr/Cevr, Beyzen, Cuzerez, Berşî, 1.Hürmüz, Büyük Erduvân, Husrev,²⁵⁷ 1.Belâş,²⁵⁸ Küçük Erduvân.

Dördüncü Tabaka (Sâsânî Kısraları)

2.Ezdeşir, 2.Sâbûr, 2.Hürmüz, 1.Behrâm,²⁵⁹ 2.Behrâm,²⁶⁰ 3.Behrâm, Nerşî, 3.Hürmüz, 3.Sâbûr, 3.Ezdeşir, 4.Sâbûr, 4.Behrâm, 1.Yezdecird,²⁶¹ Behrâmcûr, 2.Yezdecird, 4.Hürmüz, 1.Feyrûz, 2.Belâş, Gubâz/Kubâd,²⁶² Anûşirvân,²⁶³ 5.Hürmüz, Behram, Bervîz/Pervîz, Şeyraveyh, 4.Ezdeşir, Şehriyarân, Bûrân,²⁶⁴ Haşenşezeh,²⁶⁵ Arzemî-daht/duht, Kısra, 2.Feyrûz, Furrahzâd, 3.Yezdecird.

Bistâmî dördüncü tabakayı Hz. Osman (ra) döneminde öldürülen (31/651) 3. Yezdecird'in zikriyle tamamlamıştır.

Dördüncü Bab: Kıpt krallarının zikrine dairdir [T29b-31b].

Bistâmî daha önceki yöntemine burada da devam ederek özet bilgiler sunmuştur. Yine özet bilgileri şiirsel bir üslupla vermiştir.

Baysar b. Hâm, Mısr,²⁶⁶ Gıft b. Mısr, Etrîb, Sâ, Tedrâs, Mêlîg, Harâbâ, Kelkelî, Harbiyyâ, Tûliys, Cuvriyâg/Curyâg,²⁶⁷ Zülfê,²⁶⁸ Velîdü'l-'imlâgî, Erreyyân, Dârim, Kâşim b. Ma'dân, El-Velîd b. Mus'ab, Delûkeh,²⁶⁹ Derkûn,²⁷⁰ Tevdes, Legâş, Meriynê, İstimêzis, Beltûs,²⁷¹ Mêlûs, Menêkîl, Yûleh, Şeyşâg, Fir'avnü'l A'rec.²⁷²

²⁵⁶ a.g.e., T26b-27a.

²⁵⁷ a.g.e., T27a.

²⁵⁸ a.g.e., T27a-27b.

²⁵⁹ a.g.e., T27b.

²⁶⁰ a.g.e., T27b-28b.

²⁶¹ a.g.e., T28a.

²⁶² a.g.e., T28b.

²⁶³ a.g.e., T28b-29a.

²⁶⁴ a.g.e., T29a.

²⁶⁵ a.g.e., T29a-29b.

²⁶⁶ a.g.e., T29b.

²⁶⁷ a.g.e., T30a.

²⁶⁸ a.g.e., T30a-30b.

²⁶⁹ a.g.e., T30b.

²⁷⁰ a.g.e., T30b-31a.

²⁷¹ a.g.e., T31a.

Beşinci Bab: Yunan Krallarının zikrine dairdir [T31b-32a].

Bistâmî diğer krallarda olduğu gibi burada da özet bilgiler vermeyi sürdürmüştür.

Feylîs, İskender b. Feylîs, Batlamyûs, 1.Feylûzefûs, 1.Evrâhîtas, Feylûbetûr, Efenfeyûs, Feylûmeytûr,²⁷³ 2.Evrâhîtas,²⁷⁴ Sûtîrâ, Şeydîrîtis, İskenderûs, 2.Feylûzefûs, Dîsûseyûs, Felûbetrâ.

Bistâmî, Yunan krallarının tamamının süresinin 275 yıl olduğunu söyleyerek bu kısmı tamamlamıştır.

Altıncı Bab: Rum krallarının zikrine dairdir [T32a-34b].

Onların iki tabaka olduğunu söylemiş, burada da diğerlerinde verdiği şekliyle yine özet bilgilerle kralları tanıtmıştır.

Birinci Tabaka

1.Ğâlyûs, Yûlyûs, Eğastas, Taybêriyûs,²⁷⁵ Ğâniyûs, 1.Galûdyûs, Nêrûn/Neron, Sêsiyânûs, Taytûs(Titus), Dûmatyûs, Nêrvâs, Tarâbânûs, Adriyânûs, Antûnîsûs, 1.Margûs,²⁷⁶ Gûmûzûs,²⁷⁷ Fûtanhûs, Seyvârus, 2.Antûnîsûs, İskenderûs, Meksemînûs, ‘Urdiyânûs, Degyânûs, 2.Ğâlyûs, Ğalînûs, 2.Gulûdyûs, Ederfâs, Furûnûs, Fârûs,²⁷⁸ Degaltayânûs.²⁷⁹

İkinci Tabaka

Gustantîn, Gustas, Lilyânûs, Yûniyânûs, Vâliyyiyânûs, Enûniyânûs, Hartayânûs, 1.Sêvedûseyûs,²⁸⁰ Erfâriyûs, 2.Sêvedûseyûs, Margiyânûs, Vennetîs/Velnetîs, Lêvun, Zebnûn, İstîsînûs, 1.Tûnestînûs, 2.Tûnestînûs,²⁸¹ 3.Tûnestînûs,²⁸² 1.Tıbrîyûs, 2.Tıbrîyûs,

²⁷² a.g.e., T31a-31b.

²⁷³ a.g.e., T31b.

²⁷⁴ a.g.e., T31b-32a.

²⁷⁵ a.g.e., T32a.

²⁷⁶ a.g.e., T32b.

²⁷⁷ a.g.e., T32b-33a.

²⁷⁸ a.g.e., T33a.

²⁷⁹ a.g.e., T33a-33b.

²⁸⁰ a.g.e., T33b.

²⁸¹ a.g.e., T34a.

Mârîgûs, 2.Margûs, Gûgâs, Ergalîs, Hirakl diye bilindiğini ve Rum diyarının son kralı olduğunu söyleyerek bu kısmı bitirmiş.

Yedinci Bab: Yemen krallarının zikrine dairdir [T34b-37a].

Gahtân, Ya‘rub, Yeşcüb b. Ya‘rub,²⁸³ Abdüşems,²⁸⁴ Himyer, Vâsil, Esseksek /Esseksek, Ya‘fur, Zûriyâs, Ennu‘mân, Esmah, Şeddâd b. ‘Âd, Lugmân/Lokman, Züseded, Elhâris, Essa‘b, Ebrehe, Efrîgus,²⁸⁵ Zülez‘âr,²⁸⁶ Şürabhîl, Hedhêd, Belgîs, Yâsir, Şemmar, Ebû Mâlik, Elagran, Zûhubşân, 1.Tubba‘, Klîkerb(?),²⁸⁷ Tubba‘u‘l-Evsat,²⁸⁸ Hassên, Zü‘l-A‘vêd, Abdü Kelâl, Tubba‘ül-Esğar, El-Hâris b. Amr, Mersed, Vekî‘ah, Ebrehetü‘bnü’s-Sabâh,²⁸⁹ Sahbên,²⁹⁰ Amr b. Tubba‘, Zû Şenâtir, Zû Nüvâs, Zû Ceden.

Bistâmî daha sonra Himyer krallarının sayısıyla ilgili “*Tevârihu‘l-ümem sahibi dedi ki*” diyerek, ondan bu konuyla ilgili rivayeti aktarmıştır. Rivayette Himyer’in başına dört Habeşlinin geçtiğini söylemiş, daha sonra ise bu açıklama sadedinde “*Fasl*” diyerek bu dört kişiyi zikretmiştir.

Fasl

Eryât, Ebrehe,²⁹¹ Yeksûm,²⁹² Seyfü‘bnü-Zî Yezan.

Sekizinci Bab: Hîre krallarının zikrine dairdir [T37a-38a].

Mâlik b. Fehm, Amr el-Esedî, Cedîmetü‘l-Ebraş, Amr b. Adî, İmrau‘l-Kays b. Amr, Amr el-Lahmî,²⁹³ Evs el-‘Amlîgî,²⁹⁴ İmrau‘l-Kays el Muharrig, En-nu‘mânü‘l-Ekber, El-Münzir b. Nu‘mân, El-Esved, El-Münzir, Alkametü‘z-Zemîlî, İmrau‘l-Kays

²⁸² a.g.e., T34a-34b.

²⁸³ a.g.e., T34b.

²⁸⁴ a.g.e., T34b-35a.

²⁸⁵ a.g.e., T35a.

²⁸⁶ a.g.e., T35a-35b.

²⁸⁷ a.g.e., T35b.

²⁸⁸ a.g.e., T35b-36a.

²⁸⁹ a.g.e., T36a.

²⁹⁰ a.g.e., T36a-36b.

²⁹¹ a.g.e., T36b.

²⁹² a.g.e., T36b-37a.

²⁹³ a.g.e., T37a.

²⁹⁴ a.g.e., T37a-37b.

b. Nu'mân, El-Münzir b. Mâi's-Semâ, El-Hârisu'l-Kindî,²⁹⁵ Amr b. Hind,²⁹⁶ Gâbûs el-Münzir, En-nu'mân Ebû Gâbûs, El-Münzir Ehû Gâbûs, İyâs b. Gabisah, Zâdiveyh el-Hemdânî, El-Münzir (El-Mağrûr).

Bistâmî, kralları zikrettikten sonra bir açıklamaya yer vermiştir. Buna göre; Hîre krallarının Kisrâ'ların Irak Arapları üzerindeki bekçileri, Ğassân'ın ise Kayserler'in Şam Arapları üzerindeki bekçileri olduğunu söylemiştir.²⁹⁷

Dokuzuncu Bab: Onda fasılların olduğunu söylemiştir [T38a-40b].

Birinci Fasl: Şam meliklerine dair.

Cefnetü'bnü Amr,²⁹⁸ Amr b. Cefneh, Sa'lebetü'bnü Amr, El-Hâris b. Sa'lebeh, Cebele b. El-Hâris, El-Hâris b. Cebeleh, El-Münzir b. El-Hâris, En-Nu'mân b. El-Hâris, Cebeleh b. El-Hâris, El-Eyhem b. El-Hâris, Amr b. El-Hâris,²⁹⁹ Cefneh b. El-Münzir, En-Nu'mân b. El-Münzir, En-Nu'mân b. Amr, Cebele b. En-Nu'mân, En-Nu'mân b. El-Eyhem, El-Hâris b. El-Eyhem, En-Nu'mân b. El-Hâris, El-Münzir b. En-Nu'mân, Amr b. En-Nu'mân, Hucr b. En-Nu'mân,³⁰⁰ El-Hâris b. Hucr,³⁰¹ Cebeletü'bnü'l-Hâris, El-Hâris b. Cebeleh, En-Nu'mân b. El-Hâris, El-Eyhem b. Cebeleh, El-Münzir b. Cebeleh, Şerâhîl, Ömer b. Cebeleh, Cebeleh b. El-Hâris, Cebeletü'bnü'l-Eyhem.³⁰² Onun Ğassân meliklerinin sonuncusu olduğu bilgisiyle bu faslı bitirmiştir.

İkinci Fasl: Hicaz meliklerinin zikrine dairdir.

Cürhüm b. Gahtân,³⁰³ Abdübêlîl b. Cürhüm, Cürşüm b. Abdibêlîl, Abdü'l-Meddân b. El-Cürşüm, Nüfeyletü'bnü Abdi'l-Meddân, Abdü'l-Mesîh b. Nüfeyleh, Mudâdü'l-Ekber b. Abdi'l-Mesîh, Amru'l-Ekber, El-Hâris b. Mudâd, Amru'l-Eşğar b.

²⁹⁵ a.g.e., T37b.

²⁹⁶ a.g.e., T37b-38a.

²⁹⁷ a.g.e., T38a.

²⁹⁸ a.g.e., T38a-38b.

²⁹⁹ a.g.e., T38b.

³⁰⁰ a.g.e., T39a.

³⁰¹ a.g.e., T39a-39b.

³⁰² a.g.e., T39b.

³⁰³ a.g.e., T39b-40a.

El-Hâris,³⁰⁴ Bişr,³⁰⁵ Mudâdü'l-Eşğar. Onun son Cürhüm meliki olduğunu söyleyerek bu faslı bitirmiştir.

Üçüncü Fasıl: Kinde meliklerinin zikrine dairdir.

Hucr, 'Amru'l-Magsûr, 'Amr b. Luhay, Züheyr el-Kelbî, Küleyb b. Ebî Rebîah, Züheyrü'l-'Absiy, Kays b. Züheyr.³⁰⁶

Onuncu Bab: Burada fasıllar vardır [T41a-62a].

Birinci Fasıl: Süryânî ve Sâbiî ümmetinin zikrine dairdir.

Bistâmî bu kısımda Süryânî ve Sâbiî ümmetinden bahsetmiştir. Önce İbn Saîd el-Mağzinî'den sonra İbn Hazm'dan, daha sonra ise Şehristânî'den onlar hakkında rivayetler aktarmıştır.³⁰⁷ Burada ve daha sonraki fasıllarda dinler hakkında vermiş olduğu bilgilerden dolayı eser, dinler tarihi açısından da önemli hale gelmiştir. Bistâmî onlar hakkındaki rivayetlerin ardından bu ümmetlerin kime dayandığı, inançlarının nasıl olduğu ve bazı ritüelleri hakkında bilgiler vermiştir.³⁰⁸ Daha fazla uzatmayacağı yoksa babın amacının dışına çıkacağını söyleyerek bu babı bitirmiştir.³⁰⁹

İkinci Fasıl: Kıpt ümmetinin zikrine dairdir.

Bistâmî burada onların Kût b. Hâm b. Nuh'un soyundan geldiklerinden, tufandan sonra Mısır'ın sihir, kimya, tılsım gibi ilimlerin yeri olduğundan, Kıptîlerin sihir ilminde insanların en bilginleri olduklarını ifade etmiştir. Daha sonra orada yapılan bazı önemli şeylerden, kurulan şehirlerden ve yapılardan bahsetmiştir. Bazı garip ve acayip şeylere değinmiştir. Son olarak ise bu babda Kıptîlerle ilgili garip sırlar ve acayip eserlerin uzayacağından ancak kendisinin burada sadece faydalı incileri verdiğini ve gizli eşsizlikleri aktardığını ve daha fazla konuyu açmanın mümkün olmayacağını zikrederek bu babı bitirmiştir.³¹⁰

³⁰⁴ a.g.e., T40a.

³⁰⁵ a.g.e., T40a-40b.

³⁰⁶ a.g.e., T40b.

³⁰⁷ a.g.e., T41a.

³⁰⁸ a.g.e., T41a-42a.

³⁰⁹ a.g.e., T42a.

³¹⁰ a.g.e., T42a-44a.

Üçüncü Fasil: Fars ümmetinin zikrine dairdir.

Geldikleri soy, Zerdüş'tün ortaya çıkması, inançları, onda ilm-i hurûfa dair şanı yüce bir kitap olduğu gibi bazı bilgiler vermiştir. Farsların esrarlı hikâyeleri, eserleri ve ibadetlerinin olduğunu ancak bunları anlatırsa konunun uzayacağından dolayı uzatmadığını zikrederek bu babı bitirmiştir.³¹¹

Dördüncü Fasil: Yunan ümmetinin zikrine dairdir.

Soylarının nerden geldiği yani Nuh'un hangi çocuğuna dayandığı, ülkeleri, iki fırka oldukları, aklî ilimlerin onlardan alındığı, âlimlerine filozof dedikleri gibi özet bilgiler vermiş, sonra “nükte” diyerek felsefecilerin grupları ve hikmetin semadan yere üç organ üzere indiği sözünü zikrederek bu babı bitirmiştir.³¹²

Beşinci Fasil: Hukemâ (Filozoflar) ümmetinin zikrine dairdir.

Bistâmî bu fasla Hermes'le başlamış, ona hikmetle ilgili sorular sorulmuş ve Hermes'in bu sorulara verdiği cevapları zikretmiştir. Daha sonra ise bazı filozoflardan bahsetmiştir. Bunların hikmeti nereden aldıkları, yaptıkları şeyler, hangi ilme öncü oldukları ve nereli oldukları, varsa eserleri gibi birtakım diğer özelliklerini zikretmiştir.

Askalinos, Zerdüş, Lokman Hekim, Fisagoras (Pisagor),³¹³ Sâlîs (Thales),³¹⁴ Ebendokles b. Fâzan (Phedon),³¹⁵ Bokrat b. Kalides (Hippocrate), Sokrat, Belînês (Beleynâs),³¹⁶ Aristo,³¹⁷ Dioskoridus (Dioskorides), Zîmgrâtîs (Dimokrates), Endromâhis (Andhromaxos), Arşemidus (Archimedes-Arşimids),³¹⁸ İklîmûn,³¹⁹ Yunanlı Muksatrâtîs, Yunanlı Murtis, Sasah b. Dâmir el-Hindî, Öklîdes (Euclides), Câlînus (Galenus), Batlamyus el-Kalûzî/Felûzî (Ptolemaios-Klodios), İskenderiyeli Baraktus, Cemşîd,³²⁰ Keynâş,³²¹ Zevânâ, Akrâtîn, Kaylemûn,³²² Eflâtûn.³²³

³¹¹ a.g.e., T44a-44b.

³¹² a.g.e., T44b.

³¹³ a.g.e., T45b.

³¹⁴ a.g.e., T46a.

³¹⁵ a.g.e., T46a-46b.

³¹⁶ a.g.e., T46b.

³¹⁷ a.g.e., T46b-47a.

³¹⁸ a.g.e., T47a.

³¹⁹ a.g.e., T47a-47b.

³²⁰ a.g.e., T47b.

Bistâmî filozofların zikrini tamamladıktan sonra bir nükteye yer vererek bu faslı bitirmiştir. Bu nüktede filozofların seçkin şahsiyetlerinin beş olup bunların Ebendokles, Pisagor, Sokrat, Eflatun ve Aristo olduğunu söylemiştir.

Bistâmî beşinci fasıldan sonra ikinci bir beşinci fasıl başlığı açmıştır. Burada da aşağıda geldiği üzere Yahudi ümmetini zikretmiştir.

(İkinci) Beşinci Fasıl: Yahudi ümmetinin zikrine dairdir.

Burada onların İsrail'in çocukları olduğu bilgisiyle başlamış,³²⁴ onların inançları hakkında bilgiler vermiştir. Yahudi ümmetinin bazı uygulamalarına değinmiş, sonra Şehristânî'den iki rivayet aktarmıştır. Bunlardan birincisi Levhaların Tevrat'ın içinden özete benzediğine dair bir rivayet; diğeri ise, Tevrat'ın içeriğine dair, içeriğinin değiştirildiğiyle ilgili bir rivayettir. Sonra Kur'ân'ın yüceliğine değinip bu kısmı bitirmiştir.

Altıncı Fasıl: Hristiyan ümmetinin zikrine dairdir.

Onların Hz. İsa'nın (as) ümmeti olduğuyla başlamış,³²⁵ sonra inançlarından bahsetmiş, Hz. İsa (as) hakkındaki görüşlerine yer vermiştir. Daha sonra üç önemli fırkasını; Melkâiyye, Nesturiyye, Yakubiyye'yi vermiş, bu fırkaların Hz. İsa (as) hakkındaki görüşlerine değinmiştir.³²⁶ Bundan sonra bir nüktede onların Baba, Oğul ve Rûhu'l-Kudüs'ü açıklamalarına değinmiştir. Sonra “*Vasl (Geçiş)*” diyerek, Hristiyanlığa geçen milletlerin isimleri, nerede buldukları ve kimin soyundan geldikleri gibi bazı kısa bilgiler vermiştir. Bunların; Rumlar, Ermeniler, Gürcüler, Çerkezler, Bulgarlar, Almanlar, Burcânlar (Tuna Bulgarları), Cenevizliler, Venedikliler, Celâlîka ve Başkurtlar olduğunu söyleyerek bu faslı tamamlamıştır.

Yedinci Fasıl: Hint ümmetlerinin zikrine dairdir.

³²¹ a.g.e., T47b-48a.

³²² a.g.e., T48a.

³²³ a.g.e., T48a-49a.

³²⁴ a.g.e., T49a.

³²⁵ a.g.e., T49b.

³²⁶ a.g.e., T50a.

O ümmetlerin Elbêseviyyeh (?), Behûdiyye/Yehûdiyye, güneşe tapanlar, aya tapanlar, puta tapanlar, suya tapanlar, ateşe tapanlar, Brahmanlar olduğunu zikretmiştir.³²⁷

Sekizinci Fasil: Zencîler ümmetinin zikrine dairdir.

Kimin soyundan geldiklerinden, inançları ve nerede yaşadıklarından bahsetmiştir. Ardından ‘*Vasl (Geçiş)*’ diyerek Çin ümmetinin zikrine değinmiştir. Bu insanların fiziki şekilleri ve üretimde/endüstri de insanların en kabiliyetlileri olduklarını söyleyerek bu faslı bitirmiştir.

Dokuzuncu Fasil: Arap ümmetinin zikrine dairdir.

Öncelikle onların inanç bakımından gruplara ayırıp bunları zikretmiştir. Sonra onlarda ensab ve tarih ilmi gibi ilimlerin geliştiğinden bahsetmiştir.³²⁸ Tarih ehlinin Arapları üç kısma ayırdığını söyleyip bunları sırasıyla vermiştir. Birincisinin Ad ve Semûd, ikincisinin Cürhüm ve onun alt kolları,³²⁹ üçüncüsünün ise Hz. İsmail’in (as) soyundan gelenler olduğunu ve onları Resulullah’ın (sav) nesebini zikrederken vereceğini söyleyerek bu faslı bitirmiştir.

Onuncu Fasil: Âlim taifesi ve ilimlerin sınıflandırılmasına dairdir.

Burada Bistâmî öncelikle âlim taifesini sufiler, dehrîler, felsefeciler, Sabiîler, Mecusîler, Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar şeklinde ayırmıştır. Daha sonra ilim ve istinbatla bilinen milletlerin Hintliler, Fârisîler, Keldâniler, Yunanlılar, Rumlar, Kıptiler, Araplar ve İbraniler olduğunu; ulemadan kimselerin eski klasik ilimleri üçe ayırdığını söylemiştir.³³⁰ Sonra ilm-i tılsım, rukye ve sihir gibi bazı ilimlere ve bunların hangi milletler tarafından daha çok kullanıldığına ve nasıl kullanıldığına dair bilgiler vermiştir.³³¹ Muallim-i Kadîm dediği Eflatun’un *Kitâbu nevâmîsi’l-ekber ve Kitabu*

³²⁷ a.g.e., T50b.

³²⁸ a.g.e., T51a.

³²⁹ a.g.e., T51a-51b.

³³⁰ a.g.e., T52a.

³³¹ a.g.e., T52a-53a.

nevâmîsi'l-esğar adlı iki kitabı ve bunların içeriğine dair bilgiler verir.³³² Cabir b. Hayyân'ın kitabından hayvan-ı nâtık ve gayr-ı nâtıkla ilgili aktarımda bulunur. Daha sonra ise ilimlerin sınıflandırmasına geçer. Burada önce ilimleri şer'î ve aklî diye isimlendirir. Daha sonra şer'îyi ilmî ve amelî olarak ikiye, aklîyi de bedîhî ve kesbî olarak ikiye ayırır. Sonra şer'î ilimlerin altı tane olduğunu bunların ilm-i arapça, ilm-i usul-i fıkıh, ilm-i kelim, ilm-i fıkıh, ilm-i tefsir ve ilm-i hadis olduğunu söyler. Aklî olanların da altı kısım olduğunu bunların ise ilm-i mantık, ilm-i tab', ilm-i ilâhî, ilm-i riyâzî, ilm-i hikmet ve ilm-i tıp olduğunu söyler. Daha sonra da bunlarla ilgili bir cetvel vererek bu faslı bitirir.³³³

On Birinci Fasl: Rub'-i meskûn ve yedi iklim hakkındadır.

Bu kısımda rub'-i meskûndan yani dünyanın kara 1/4 kısmı ve yedi iklimden, bunların hangileri olduğundan, bunları dolaşan kimselerin isimleri, bu kara parçasının dışında kalan okyanus ve denizlerden bahsetmiştir. Daha sonra Kaf Dağı, Kef Dağı, Ayn Dağı, Sad Dağı hakkında Bâyezîd Bistâmî ve Şâzelî'den aktarımda bulunmuştur.³³⁴ Yeryüzünü yedi feleğe kıyaslamış, Batlamyus zamanı ve hicretten iki yüz yıl sonra şehir sayılarını, Nuh Tufanı'ndan sonra mamur yerlerin harap yerlere oranı gibi bazı bilgiler vererek bu faslı da tamamlamıştır.³³⁵

On İkinci Fasl: Kıyamet öncesi gerçekleşecek hadiselerin zikrine dairdir.

Bu fasılda Allah'ın (cc) ahir zamanda yeryüzünde çıkacak bir halifesinin olduğundan, bunun nerden çıkacağı, ne kadar dünyada kalacağı, neler yapacağı, kimin soyundan olduğu gibi konularda bilgi vermiştir. Bu zamanda olan şeylerden yani kıyamet öncesi gerçekleşecek hadiselerden, Süfyân ve Deccal'den bahsetmiştir.³³⁶ Daha sonra İstanbul hakkında bilgi vermiş ve Roma'dan, Roma'nın yapımından ve Roma ile ilgili diğer bazı bilgilerden bahsetmiştir.³³⁷ Deccal'in çıkışı ve yaptıkları Hz. İsa'nın (as) nüzûlü ve Deccal'i öldürmesi gibi konulara değinmiştir.³³⁸ Deccal'den sonra Allah'ın

³³² a.g.e., T53a-53b.

³³³ a.g.e., T53b.

³³⁴ a.g.e., T54a-54b.

³³⁵ a.g.e., T54b-55a.

³³⁶ a.g.e., T55a-57a.

³³⁷ a.g.e., T56b-57b.

³³⁸ a.g.e., T56b-58a.

(cc) Ye'cûc ve Me'cûc'ü göndermesini zikretmiştir.³³⁹ Daha sonra Hz. Ali'den bir rivayetle iki fetretten bahsetmiştir.³⁴⁰ Katâde'den bir rivayetle tövbenin ne zamana kadar kabul edileceğine dair bir rivayet aktarmıştır. Dabbetü'l-Arz'ın çıkması ve kıyametin kopması konularına değinmiş,³⁴¹ sonra ise yine 'Vasl (Geçiş)' diyerek Tuleytula şehrinde ve İskenderiye'den bahisle bu kısmı bitirmiştir.³⁴²

On Üçüncü Fasil: Allah'ın (cc) yarattığı ümmetler hakkındadır.

Resulullah'tan (sav) Allah'ın (cc) yeryüzünde 600'ü denizde 400'ü karada olmak üzere bin ümmet yarattığına dair bir rivayetle başlamıştır. Daha sonra Kazvinî'den bir rivayet aktarmış ve Vakvak Adası diye bir adanın melikesinin kadın olduğunu söylemiştir. Musa b. Mübârek es-Sayrafi'den o adaya girip o melikeyi gördüğüne dair bir rivayete yer vermiştir.³⁴³ Sonra ise Allah'ın yeryüzünde garip şekilli ümmetler yarattığını söylemiştir. Bunların arasında uzunluğu beş karış olan ümmet, insan suretinde yaratılmış, anlaşılmaz sözlerle konuşan, kanatları olup uçan bir ümmetten, sonra başları insan başı gibi bedenleri ise yılan gibi olan bir ümmetten bahsetmiştir.³⁴⁴ Bu şekilde pek çok ümmetten bahsettikten sonra, Ebû Hâmid el-Endelûsî'nin Acâibü'l-Bahr isimli kitabında gördüğü garip ümmetlerden birine yer vermiştir.³⁴⁵ Garip yaratılışlı, yarı başlı yarı bedenli bir varlıktan bahsetmiş³⁴⁶ ve kitabının birinci kitap kısmının sonuna geldiğini süslü ve kendine has ifadelerle belirtmiştir.³⁴⁷

Bu faslı da bitirdikten sonra eserin ferağ kaydına geçmiştir. Buna göre “*Sene h.834'te Şaban'ın 27'si Çarşamba gününün kuşluğunda (10 Mayıs 1431), Allah'ın (cc) zulüm olaylarından koruduğu Osmanlı adasının merkezinde, kullarının en zayıfı Abdurrahman b. Muhammed b. Ali b. Ahmed El-Hanefî Tevhîden (tevhidde) El-Bistâmî'nin Tefriden (tefridde) elinde, Allah'ın ülkesinde tamamlandı*” ifadeleriyle bitiş

³³⁹ a.g.e., T58b-59a.

³⁴⁰ a.g.e., T59a-59b.

³⁴¹ a.g.e., T59b.

³⁴² a.g.e., T59b-60b.

³⁴³ a.g.e., T60b.

³⁴⁴ a.g.e., T60b-61a.

³⁴⁵ a.g.e., T61a.

³⁴⁶ a.g.e., T61a-61b.

³⁴⁷ a.g.e., T61b.

zamanını vererek ve hamd, şükür salat ve selam ve dua ifadeleri içerisinde birinci kitap kısmını tamamlamıştır.³⁴⁸

İkinci Kitap

İkinci Kitap Giriş Kısmı: Bu kısımda öncelikle birinci kitabın başında olduğu gibi, *Nazmü's-sülûk'un* ikinci kitabına geldiğini eserin yazarı ve hamd ve salavat ifadelerine yer vermiş,³⁴⁹ ardından uzun ve kendine has süslü bir üslupla Allah'a (cc) hamdını dile getirmiştir.³⁵⁰

Bistâmî daha sonra eserin ikinci kitap kısmını niye yazdığı ve eserin tertibi hakkında bilgi vermiştir. Buna göre eserde yine “halifeler tarihinde zarif latifelere değindiğini, meliklerin yöntem ve davranışlarını zikrettiğini, *ihvânü's-safâ ve hullânü'l-vefâya* dair de faydalı haberler ve eşsiz eserler aktardığını, zira onların zikrinin bu asra uygun olduğunu” söylemiştir. Daha sonra ise o asrı tanıtan ve eleştirel ifadelerin yer aldığı bilgiler vermiştir.³⁵¹ Zikrettiği olumsuzlukları gördüğünde bu kitabı yazdığını “onu ne çok kısa ne de çok uzun tuttuğunu, bu asırda akidelerin kaybolup, kaidelerin sarsıldığını, yolların kararıp, yola çıkanların ise şaşırıldığını” zikredip eserin ikinci kitabını da on bab üzere tertip ettiğini ve “ona *Mebâhicü's-sülûk fi menâhicü'l-Mülûk* adlı eserini tekmile yaptığını” söylemiştir. Onu “hakikat parıltılarıyla ve ince, ışıltılı nüktelerle süslediğini” zikretmiştir. Buna benzer bir takım kitabını övücü kendi üslubuna has sözlerle kitabını tanıtmıştır.³⁵² Bu kısımda sık sık şiirlere yer vermesinin yanında, nasihat türünden ifadelere, nükte ve hikâyelere de yer vermiştir.³⁵³

Birinci Bab: Burada fasıllar vardır [T66b-93b].

Birinci Fesil: Resulullah'ın (sav) nesebinin zikrine dairdir.

³⁴⁸ a.g.e., T61b-62a.

³⁴⁹ a.g.e., T62a.

³⁵⁰ a.g.e., T62b-63a.

³⁵¹ a.g.e., T63b-64a.

³⁵² a.g.e., T64a.

³⁵³ a.g.e., T64a-66a.

Burada Hz. Peygamber'in (sav) nesebini Hz. Âdem'e (as) kadar götüren nesebi zikreder.³⁵⁴

İkinci Fasıl: Hz. Peygamber'in (sav) isimlerinin zikrine dairdir.

Burada Resulullah'ın (sav) isimlerine dair farklı rivayetlere yer verir. Bu rivayetler arasında doğrudan Hz. Peygamber'den (sav) aktardığı rivayet olduğu gibi, İbn Abbas'tan (ra), Nevevî'den ve "bazı âlimler" dediği ancak kim olduğunu zikretmediği kimselerden de rivayetlere yer vermiştir. Daha sonra bazı âlimlerin Resulullah'ın (sav) doksan dokuz ismi olduğunu dediklerini zikreder ve bunları sayar. Son olarak ise Zebur, Tevrat ve İncil gibi diğer dinlerin kitaplarında geçen isimlerini ve sema, arz ve cennet gibi bazı mekânlardaki isimlerini zikrederek bu faslı bitirir.³⁵⁵

Üçüncü Fasıl: Resulullah'ın (sav) sıfatlarının, ayırt edici özelliklerinin zikrine dairdir.

Burada boyu yüzü saçı yürüyüşü gibi Hz. Peygamber'in (sav) şemailine dair onu niteleyen bilgilere yer vermiştir.³⁵⁶

Dördüncü Fasıl: Resulullah'ın (sav) ahlakının zikrine dairdir.

Bu kısımda Hz. Aişe (ra), Hz. Ali (ra) ve Hz. Enes'ten (ra) rivayetlere de yer vermiştir.³⁵⁷

Beşinci Fasıl: Hicretten sonra her bir sene için olayların zikrine dairdir.

Burada hicretten sonraki on seneyi sırasıyla zikretmiştir. Bunların içinde Hz. Peygamber'in (sav) evlilikleri, fikhî emirler ve yasaklar, savaşlar ve bunun gibi özet ve önemli gördüğü birtakım olayları zikretmiştir. Bu kısmın devamı ileride geleceği üzere ikinci kitabın altıncı babıdır. O babda burada kaldığı seneden başlayarak h.700/1300 yılına kadar devam etmiştir.

³⁵⁴ a.g.e., T66b.

³⁵⁵ a.g.e., T66b-67b.

³⁵⁶ a.g.e., T67b-68a.

³⁵⁷ a.g.e., T68a-68b.

Birinci sene, ikinci sene,³⁵⁸ üçüncü sene, dördüncü sene, beşinci sene, altıncı sene, yedinci sene, sekizinci sene,³⁵⁹ dokuzuncu sene ve onuncu sene şeklinde zikredip, onuncu seneyi, Resulullah'a (sav) kırk yaşında vahiy geldiği, on üç sene Mekke on sene Medine hayatı olduğu ve altmış üç yaşında vefat ettiğine dair Sahîhayn'da geçen ve İbn Abbas'tan (ra) gelen bir rivayetle bitirmiştir.³⁶⁰

Altıncı Fasil: Yaygın haberler ve meşhur eserlere dairdir.

Bu kısımda sırasıyla; Resulullah'ın müezzinlerini, kâtiplerini,³⁶¹ elçilerini,³⁶² valilerini,³⁶³ muhafızlarını,³⁶⁴ Resulün (sav) önünde boyunları vuranları, şairlerini,³⁶⁵ nakiblerini, amcalarını ve halalarını,³⁶⁶ eşlerini,³⁶⁷ cariyelerini,³⁶⁸ hizmetçilerini,³⁶⁹ mevalilerini,³⁷⁰ çocuklarını,³⁷¹ silahlarını,³⁷² elbiselerini zikretmiştir.³⁷³

Fasil: Aynı konunun devamında fasıl diyerek bir başlık açmış ve yine eşyalarını zikretmeye devam etmiştir. Burada Resulullah'ın (sav) çadırı, bardağı, cezvesi, aynası, tarağı, misvağı, döşeği gibi eşyalarına değinmiştir.³⁷⁴

Son olarak Resulullah'ın (sav) hayvanlarının zikrederek bu kısmı tamamlamıştır.³⁷⁵

Yedinci Fasil: Bu kısımda Hz. Peygamber'in (sav) hayatını özet bir şekilde kronolojik olarak sunmuştur. Alt başlıklar diyebileceğimiz zikirler açarak ana hatlarıyla konuları ele almıştır. Konuyu işlerken yer yer o konuyla ilgili rivayetleri aktarmıştır.

³⁵⁸ a.g.e., T68b.

³⁵⁹ a.g.e., T68b-69a.

³⁶⁰ a.g.e., T69a-69b.

³⁶¹ a.g.e., T69b-70a.

³⁶² a.g.e., T70a-70b.

³⁶³ a.g.e., T70b-71a.

³⁶⁴ a.g.e., T71a-71b.

³⁶⁵ a.g.e., T71b.

³⁶⁶ a.g.e., T71b-72a.

³⁶⁷ a.g.e., T72a-74a.

³⁶⁸ a.g.e., T74a.

³⁶⁹ a.g.e., T74a-74b.

³⁷⁰ a.g.e., T74b.

³⁷¹ a.g.e., T74b-75a.

³⁷² a.g.e., T75a-76a.

³⁷³ a.g.e., T76a-77a.

³⁷⁴ a.g.e., T77a-77b.

³⁷⁵ a.g.e., T77b-78a.

Resulullah'ın (sav) annesinin zikri.

Burada sırasıyla Âmine'nin nesebi, Abdullah ile evlenmesi ve hamileliği, hamileyken duyduğu sesler, babasının ölümü Resulullah'ın (sav) doğumu, doğumunda gerçekleşen mucizevi hadiseler, şakk-ı sadr hadisesi, Hz. Peygamber'e (sav) isminin konulması, sünnet olayı, annesi ve sütanneleri tarafından emzirilmesi, sütanesi Halime'nin yanındayken gerçekleşen mucizevi olaylar, Hz. Hamza'yla (ra) süt kardeşliği ve annesine geri dönmesini zikrettikten sonra, annesi Âmine'nin vefatının zikrine geçmiştir.³⁷⁶

Resulullah'ın (sav) annesi Âmine'nin vefatının zikri.

Bistâmî, Âmine'nin vefatıyla ilgili iki rivayete yer vermiştir. Bu rivayetlerden ilkinin meşhur olduğunu yani Ebva'da vefat ettiğini, bu rivayeti İbn Sa'd, İbn Fâris ve Şerefüddin ed-Dimyâtî gibi âlimlerin zikrettiğini söyleyip, Mekke'de öldüğüne dair rivayeti ise İbnü'l Esîr'den aktarmıştır. Burada Bistâmî'nin farklı rivayetler arasında tercih yaptığını da görmekteyiz. Daha sonra Abdulmuttalib'in bakımını üstlendiğini söylemiştir. Ondan sonra ise Ebu Tâlib altındaki bakımına ve o dönemde kavminin herhangi bir kötü durumuna maruz kalmadığı yani şirk ve bunun gibi günahlara bulaşmadığı, Allah'ın (cc) onu koruduğu ve kavmi tarafından "emin" olarak bilindiği bilgileriyle de bu zikre son vermiştir.³⁷⁷

Resulullah'ın (sav) Şam'a çıkması ve Kâbe'nin yapımına şahitliğinin zikri

Resul'ün (sav) amcası ile Şam'a çıkması ve orada Rahip Bahira'nın onu görüp tanıması ve resul olduğunu söylemesi olayına değinmiştir. İkinci defa çıktığında ticaret için gittiği ve bunda da Rahip Nastura olayını zikretmiştir. Geri döndüğünde Meysere'nin durumu anlatması ve Hz. Hatice ile evlenmesine değinmiştir. 35 yaşında Kâbe'nin yapımından bahsetmiş ve Resulullah'ın (sav) Hacerü'l-Esved'i yerine koyması olayını anlatmış yani Kâbe Hakemliği olayına değinmiştir. Son olarak bu zikri Kâbe'nin yüksekliği ile alakalı bir hikâye ile bitirmiştir.³⁷⁸

³⁷⁶ a.g.e., T78b-80a.

³⁷⁷ a.g.e., T80a-80b.

³⁷⁸ a.g.e., T80b-81b.

Resulullah'ın (sav) gönderilmesinin zikri.

Bistâmî bu kısımda sırasıyla vahyin ilk salih rüya ile başlaması, Hz. Peygamber'in (sav) inzivaya çekilmesi, Hira'da ilk vahyin gelmesi, Hz. Peygamber'in (sav) durumu Hz. Hatice'ye (ra) anlatması, vahyin bir müddet kesilmesi sonra tekrar başlaması, sonra vahyin geliş şekilleriyle ilgili rivayetler, nübüvvetin başladığı zamanla ilgili rivayetler, ilk öğretilen şey abdest ve namaz, davetin önce gizli sonra açık yapılması, müşriklerin eziyet etmesi ve ilk iman edenlerle bu zikri tamamlamıştır. Bu kısımda Hz. Aişe, Haris b. Hişam, Mukatil b. Süleyman, İbn İshak (r.anhüm) gibi şahıslardan rivayette bulunmuştur.³⁷⁹

Habeşistan'a iki hicretin zikri.

Müminlerin çoğalıp müşriklerin eziyetleri artınca Allah'ın (cc) Habeşistan'a hicrete izin vermesi, on iki erkek dört kadınla ilk hicretin gerçekleşmesi ve ardından olanlara değinmiştir. Resulullah'ın (sav) ikinci hicret için izin vermesi ve buraya katılanların sayısı ve hicret tarihlerini zikretmiştir.³⁸⁰

Kureys'in Resulullah'ı (sav) boykotunun zikri.

Boykotun nasıl ve ne zaman başladığı, ne kadar sürdüğü, nasıl sonlandığı bilgilerini vermiştir. Ebû Tâlib ve Hz. Hatice'nin (ra) ölümüne değinmiştir. Resul'ün (sav) bunun üzerine Taif'e gitmesi, orada karşılaştığı durum, oradan çıkması ve duası, daha sonra ise Cin Suresi okurken cinlerin onu dinlemesi hadisesinden bahsetmiştir. Son olarak Hz. Peygamber'in (sav) Mut'im b. Adiy'in himayesinde tekrar Mekke'ye girmesi hadisesiyle bu zikri bitirmiştir.³⁸¹

İsra ve Miraç hadisesinin zikri.

Bistâmî bu konuyu ayrıntılarıyla ve görüşlerle birlikte aktarmıştır. Önce Hz. Peygamber'in (sav) Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya gittiğini, oradan Miraç'a yedi kat semaya, oradan sidretü'l-müntehaya ve bir seviyeye ki orada kalemlerin gıcirtısını duyduğunu zikretmiştir. Sonra tarihini zikretmiş, başka tarih söyleyenlerin de

³⁷⁹ a.g.e., T81b-83a.

³⁸⁰ a.g.e., T83a-83b.

³⁸¹ a.g.e., T83b-84b.

olduğunu söyleyip ilk tarihi rivayet edenlerin isimlerini vermiştir. Onların Hz. Aişe, Hz. Ümmü Seleme, Hz. Ümmü Henîe, Hz. Abdullah b. Ömer ve Hz. Abdullah b. Abbas olduğunu söylemiştir. Sonra yaşının elli iki olduğunu ve başka rivayetlerin de olduğunu zikretmiştir. Daha sonra ise âlimler arasında bu hadise hakkındaki ihtilafa ve farklı görüşlere yer vermiştir. İsrâ ve Miraç ikisi de bir gecede mi oldu yoksa farklı mı? Hangisi diğerinden önce oldu, hepsi uykuda mı oldu uyanıkken mi, birazı uyanıkken birazı uykuda mı? İlim ehline göre tamamının uykuda olduğu görüşünün zayıf olduğunu belirtmiştir. Kadı İyaz'ın âlimler İsrâ ruhla mı bedenle mi oldu diye ihtilaf ettiklerini söylediğini ifade etmiştir. Bu konuda üç görüş olduğunu; bir grubun İsrâ'nın ruh ile gerçekleştiğini ve uykuda rüya ile gerçekleştiğini ve enbiyânın rüyasının da ittifakla gerçek ve vahiy olduğunu söylediklerini; bu görüşte olanların Muaviye ve Selef'in çoğu olduğunu söylemiştir. Bir diğer grubun ise İsrâ'nın bedenle ve uyanıkken gerçekleştiğini söylediğini aktarıp bu görüşün doğru olan olduğunu ifade etmiştir. Yani yine burada kendisi rivayetler arasında tercihte bulunmuştur. Bu görüşün sahiplerinin İbn Abbas, Cabir, Enes, Huzeyfe, Ömer, Ebu Hureyre, İbn Mesud, Dahhak, Said b. Cübeyr, Katade, Said b. Müseyyeb, İbn Şihâb, Hasan Basri, Mücahid, İkrime, Taberî ve Ahmed b. Hanbel olduğunu söylemiştir. Bir diğer görüşün ise İsrâ'nın bedenle ve uyanıkken, Miraç'ın ise ruhla yapıldığı görüşü olduğunu aktarmıştır. Cebrail'in (as) Hz. Peygamber'e (sav) beş vakit namazın vakitlerini göstermesine değinmiştir. Esere devamla "*Fütühât-ı mekkiyye 'de şeyh dedi ki*" diyerek, İbn Arabî'den bu hadiseyle ilgili "otuz dört defâ İsrâ oldu bir tanesi bedenle diğerleri ruhla rüya da oldu" rivayetine yer vermiştir. Daha sonra geri dönüp Kureyş'e haber vermesi ve Kureyş'in alay etmesine, orada Beyt-i Makdis'ten ve başka şeylerden onlara haberler vermesi ve Kureyş'in onu sihirle suçlamalarına değinerek bu zikri bitirmiştir.³⁸²

İslâm'ın Ensar'da başlangıcının zikri.

Hiz. Peygamber'in (sav) panayırlarda insanlara ulaşma çabasıyla başlamış, ilk defa Hiz. Peygamber (sav) ile görüşüp İslâm'ı kabul edenlerden bahsetmiştir. Onların sekiz veya altı kişi olduklarına dair rivayetleri ve o kişilerin isimlerini vermiş, daha sonra altı kişi olduklarına dair rivayet hakkında Vâkıdî'den aktarma yaparak "bu rivayet doğrudur" dediğini söylemiştir. Yani eserine vermiş olduğu rivayetler hakkında yine

³⁸² a.g.e., T84b-85b.

âlim veya tarihçilerin de görüşlerine yer vererek hangi rivayetin tercihe şayan olduğunu da belirtmiştir. Daha sonra bunların Medine’de İslâm’ı yaymaları ve ilk Akabe’ye gelen on iki kişiyi, isimlerini ve söz verdikleri şeyleri zikretmiştir. Onların tekrar Medine’ye dönmeleri İslâm’ı anlatmaları Sa’d b. Muâz ve Es’ad b. Zürâre’nin ve Benî Abdi’l-Eşhel’in Müslüman olmalarını anlatmıştır. Son olarak ise İkinci Akabe Biatı’nın gerçekleşmesini, biata katılan kişilerin sayılarını, ilk biat eden kişi hakkındaki farklı rivayetleri zikrederek bu zikri de tamamlamıştır.³⁸³

Hicretin zikri.

Ensar’ın Medine’ye dönmesiyle müşriklerin zulmünün artması, Müslümanların hicret için izin istemeleri ve Hz. Peygamber’in (sav) izin vermesi ile başlamış, Mekke’de kalanlardan bahsedip, müşriklerin yaptıkları plana değinmiştir. Hz. Peygamber’in (sav) Hz. Ali’yi (ra) yatağına yatırması, sonra Yasin Suresi’ni okuyup öldürmeye gelenlerin arasından geçip gitmesini zikretmiştir. Hz. Peygamber’in (sav) mağarada üç gün kalması ve burada gerçekleşen örümcek ve güvercin mucizesine yer vermiştir. Daha sonra yoldaki hadiselerden bahsetmiştir. Oradan Kuba’ya geçmesi, Medine’ye varması ve Mescid’in yerinin belirlenmesi, Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin evinde kalması, Mescid’in ve Resul (sav) için kalacak yerin yapılması, Hz. Peygamber’in (sav) Muhacir ve Ensar’ı kardeş yapması, Müslümanların Habeşistan’dan gelmeleri, Hz. Peygamber’in (sav) Mescid-i Aksa’ya yönelerek namaz kılma süresi ve sonra Kâbe’ye dönmesini haber vererek bu zikri tamamlayıp, bu babın son konusu olan mucizeler bahsine geçmiştir.³⁸⁴

Onun mucizelerinin haberlerinden ve kerametlerinin eserlerinden bir grubun zikri.

Bistâmî bu babı bu şekilde bitireceğini söylemiştir. “*Onun nurlarının ayetlerinin açık ve sırlarının delaletinin âlî olduğunu, onunla çağdaş olanların bu mucizelere şahit olduklarını, açık bir şekilde gördüklerini sonra da onun ümmetinin âlimlerinin ve ulularının bunları babadan oğula naklettiklerini ve bu şekilde bu mucizelerin haberlerinin kendilerine kadar ulaştığını*” bildirmiştir. Hz. Peygamber’e (sav) övgü

³⁸³ a.g.e., T85b-86b.

³⁸⁴ a.g.e., T86b-89b.

dolu ifadeler serdetmiştir. Buradaki üslubu kendine has süslü bir üsluptur. Zaman zaman şiirlere de yer vermiştir. Bu kitaptan bahisle kitabının “ *âlimlerin kulaklarının duymadığı, filozofların zihinlerinin etrafında dolaşmadığı, şifalı ve yeterli inceleme ve araştırmaların, vefalı faydaların ve saf ve eşsiz (bilgilerin) onda toplandığını*” söylemiştir. Ardından hamd ve salat-ü selâm ettikten sonra Hz. Peygamber’in (sav) ilk ve en büyük mucizesi olan Kur’ân’ı zikretmiştir. Daha sonra şakk-ı kamer, parmaklarının arasının su pınarına dönüşmesi mucizeleri, geleceğe dönük vermiş olduğu haberler gibi pek çok mucizesini zikretmiş, bazı rivayetlere de yer vermiştir. Bu şekilde bu babı sona erdirmiştir.³⁸⁵

İkinci Bab: Onda güvenilen ve ihtiyaç duyulan fasıllar var [T93b-104b].

Birinci Fasıll: Ebu Bekir Sıddık’ın (ra) zikrine dairdir.

Nesebi, halife olması, ölüm senesi ve yaşı, hilafet süresi, İbn Mesud’dan (ra) rivayetle Hz. Peygamber’den onun hakkında övücü bir hadis, tekfin ve defin işlemlerini yapanlar, cahiliyedeki ismi, doğum tarihi, kaç hadis rivayet ettiği, kimlerin kendisinden hadis rivayetinde bulunduğu gibi bilgileri ihtiva etmektedir.³⁸⁶

İkinci Fasıll: Ömer b. Hattâb’ın (ra) zikrine dairdir.

Onun nesebi, ölümü, defin işlemlerine değinmiş, hakkında Fazl b. Abbas, A’muş, Said b. Müseyyeb, gibi şahıslardan onu öven hadis ve sözlere yer vermiştir. Zehebî’den öldürülmesi hakkında bir alıntı yapar. Sonra Hz. Ömer’e (ra) ilk defa “*emîru’l-müminîn*” denilmesi gibi onunla birlikte ilk defa gerçekleşen şeyleri zikreder. Resul’ün (sav) ona verdiği lakap, elbisesindeki yama, kerametleri ve sonra yine Hz. Ömer’in (ra) devletle ilgili yaptığı ilklere kısaca temas etmiştir. Hz. Peygamber’den (sav) kaç hadis rivayet ettiği ve kendisinden hadis rivayet edenleri zikretmiş, son olarak ise Ukbe b. Amir’den “*şayet benden sonra bir nebi gelseydi o Ömer olurdu*” hadisini zikrederek bu babı bitirmiştir.³⁸⁷

Üçüncü Fasıll: Osman b. Affan’ın (ra) zikrine dairdir.

³⁸⁵ a.g.e., T89b-93b.

³⁸⁶ a.g.e., T93b-94a.

³⁸⁷ a.g.e., T94a-95a.

Nesebinin ardından ondan başka kimsenin Hz. Peygamber'in (sav) iki kızıyla evlenmediği ve Mushaf'ın başında öldürüldüğü bilgisini vermiştir. Daha sonra Vâkîdî'den yaşını ve hilafet süresini aktarmış, akabinde nasıl şehit edildiğine dair Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'den bir rivayete yer vermiştir. Ardından Hz. Peygamber'den (sav) rivayet ettiği hadis sayısı ve ondan rivayet edenleri zikreder. Bundan sonra ise Talha b. Ubeydullah, Sehl b. Ebî Hasme, İbn Avn gibi kimselerden onu övücü rivayetlere yer verir. Onunla ilgili bir hikâyeye yer vererek bu faslı bitirir.³⁸⁸

Dördüncü Fası: İmam Ali b. Ebî Tâlib'in (ra) zikrine dairdir.

İsmi ve ne zaman biat edildiği, kim tarafından ne zaman öldürüldüğü gibi bilgiler vererek başlamış, daha sonra Nevevî'yi kaynak göstererek ne zaman yaralandığı, ne zaman öldüğü ve defin işlemlerini kimlerin yürüttüğüne dair bilgiler vermiştir. Devamında ise Hz. Ali (ra) hakkında, Efendimiz (sav), Hz. Ali (ra), Said b. Müseyyeb, İbn Abbas, Mesrûk, Sad b. Ebî Vakkas, Berâa, Nevevî, İbn Asâkir gibi sahabe, tabiîn ve ilim sahiplerinden, Hz. Ali (ra) ile ilgili onu öven ve üstünlüklerini ortaya koyan rivayetlere yer vermiştir.³⁸⁹ Yine rivayet ettiği hadis sayısı, ondan rivayet edenler, Buhârî ve Müslim'in ortak ve infirad ettikleri hadis sayılarını aktarmıştır. Hz. Ali'den (ra) rivayetleri gelen ve şifa veren, sağlığa iyi gelen rivayetleri zikretmiştir. Bistâmî daha sonra ise Hz. Ali ile (ra) ilgili ilm-i hurûfa dair bilgiler ve rivayetler aktarmaya başlamıştır. İmam Ali'nin (ra) ilm-i hurûfu Hz. Peygamber'den (sav) miras aldığını söyleyerek başlamış ve Resul'ün (sav) de buna “*ben ilmin şehriyim Ali de (ra) onun kapısı*” sözüyle işarette bulunduğunu aktarmıştır. Hz. Peygamber'in (sav) “*nebilerin sonuncusu olduğu gibi Hz. Ali'nin de halifelerin sonuncusu olduğunu, Hz. Ali'nin enbiya ve mürselînin, asfiya ve siddîklerin ilimlerinin varisi; evliya ve sufilerin önderi, ulema ve hurûfîlerin hücceti, nübüvvet sırlarının anahtarı, fütüvvet nurlarının kandili, risalelerin tacı, vesilelerin minhâcı*”... şeklinde devam eden onu över nitelikte, ilimdeki üstünlüğünü de belirtme amaçlı bir anlatım gerçekleştirmiştir. Fahreddin Razi'den Hz. Ali'nin zorluk zamanında söylediği dua kabilinden bir rivayet aktarır. Sonra ise Abdullah b. Abbas'tan bir rivayet aktarır. “Kimya'nın nübüvvetin kız kardeşi, fütüvvetin annesi ve mürüvvetin de ismeti olduğu, fikhın din için, tıbbın bedenler için,

³⁸⁸ a.g.e., T95a-96a.

³⁸⁹ a.g.e., T96a-97a.

hendesenin binalar, nahvin lisan, nücûmun ise zaman için olduğunu” söylemiştir. Ardından haricilerin sayısı ve benzeri birkaç bilgiye yer vermiştir.³⁹⁰ Burada şiirlere de yer vermiştir. Daha sonra Hz. Ali’den (ra) kendisiyle ilgili ve ilmi hurûfa dair rivayetlere değinmiştir. Buna göre; "*İlmi hurûfun ilm-i mahzundan olduğunu onu ancak rabbânî âlimlerin bilebileceğini*" söylemiştir. Bu şekilde devam edip Hz. Ali’nin "*Cifr ve'l-Câmia*" adlı harflerin sırlarına dair bir tasnifinin olduğu ve diğer hurûfi ilimlerin ve sayısal sırların bundan dallanıp budaklandığını zikretmiştir. Onun içeriği ve mahiyeti hakkında bilgi vermiş ve rivayetler aktarmıştır.³⁹¹ Bu şekilde bazı şifalı, eşsiz ve nadide faydaları "*Dürretü akdi'n-nehr fî esrâri hizbi'l-bahr*" isimli kitabında açtığını söylemiştir. Yine ilk defa sahabeden Hz. Ali’nin (ra) bir yüzde yüz kare koyduğuna dair bilgi verir. Yani özel karelerden bahseder. Akabinde "Sâhibu kitabi kenzi'l-bâhir fî şerhi hurûfi'l-meliki'z-zâhir'in anlattığı gibi" diyerek, Hz. Ali ile (ra) ilgili bir rivayet aktarır. Onun hakkında üstünlüklerinden bahseden rivayetlere devam eder. Onun hakkında "İnsanlardan hesabı en iyi olandı" şeklinde bahseder. Hz. Ali’nin (ra) "Basra'nın yıkımı rüzgârla" dediğini söyleyip, daha sonra ise Zehebî'nin "bunun hicretten iki yüz yıl sonra anlaşıldığını" söylediğini zikretmiştir. Hz. Ali’nin (ra) "Hızır'ı (as) gördüm, bana düşmanlara karşı bir şey öğretmesini istedim" diyerek Hızır'ın (as) söylediği rivayeti aktarır.³⁹² Hz. Ali’nin kendisi hakkında söylediği uzunca bir rivayete yer verir. "Ben sırların sırrıyım ve nurların ağacıyım..." şeklinde devam eden uzunca ve Hz. Ali’yi (ra) öven bir rivayettir. Son olarak bir şiir ve Ebu'd-Derdâ'dan bir rivayet aktarıp bu kısmı tamamlamıştır.³⁹³ Bistâmî Hz. Ali’ye (ra) daha uzun bir bölüp ayırmış ve daha ayrıntılı bahsetmiştir. Özellikle diğer bahsettiği sahabilerden ayrı olarak, ilm-i hurûfa ve gizli ilimlere dair rivayetler onun zikrinde artmıştır. Zira bu tür ilimlerin kaynağı olarak da onun yazmış olduğu söylenen bir eseri kaynak göstermektedir.

Beşinci Fesil: Talha b. Ubeydullah’ın (ra) zikrine dairdir.

Nesebi, ne zaman nerede öldüğü, yaşı ve İbn Kuteybe’den defniyle ilgili bir rivayet aktarır. Yine rivayet ettiği hadisler, Buhari ve Müslim’in ittifak ve infirad

³⁹⁰ a.g.e., T97a-98a.

³⁹¹ a.g.e., T98a-98b.

³⁹² a.g.e., T99a-99b.

³⁹³ a.g.e., T99b-101a.

ettikleri hadis sayıları ve Hz. Talha'yı (ra) öven ve üstünlüğünü gösteren birkaç rivayetle bu zikri tamamlar.³⁹⁴

Altıncı Fasil: Zübeyr b. Avvâm'ın (ra) zikrine dairdir.

Adı, nesebi, kimin öldürdüğü, yaptığı ilkler, ne zaman Müslüman olduğu gibi bilgilerin ardından Buhârî'den iki tane rivayete yer vermiş, rivayet ettiği hadis bilgisine değinip, Resulullah'ın (sav) havarisi olduğu bilgisiyle bu bölümü sonlandırmıştır.³⁹⁵

Yedinci Fasil: Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın (ra) zikrine dairdir.

Adı, nesebi, bazı özellikleriyle ilgili rivayetler, rivayet ettiği hadis sayısı, Buhârî ve Müslim'in ittifak ve infirad ettikleri hadis sayısı, ondan hadis rivayet eden sahabe ve çocukları, vefatı gibi konulara değinerek bu zikri de tamamlamıştır.³⁹⁶

Sekizinci Fasil: Saîd b. Zeyd'in (ra) zikrine dairdir.

İsmi, nesebi, vefatı, hakkında bazı rivayetler ve ölümüne dair Zehebî'den bir rivayetin ardından Hz. Peygamber'den (sav) rivayet ettiği hadis bilgisiyle bu zikir tamamlanmıştır.³⁹⁷

Dokuzuncu Fasil: Abdurrahman b. Avf'ın (ra) zikrine dairdir.

Adı, nesebi, doğumu, ölümü, öldükten sonra kalan mirası, daha sonra ise hakkındaki rivayetleri zikretmiştir. Kitâb-ı Tirmizî'den ve Urve, Zührî ve Hz. Ali'den (ra), özellikle yaptığı yardımlarla ilgili rivayetler aktarmıştır. Bunun dışında İbnü'l-Cevzî ve Zehebî'den de hakkındaki rivayetlere yer vermiş, rivayet ettiği hadis sayısıyla bu zikri bitirmiştir.³⁹⁸

Onuncu Fasil: Ebu Ubeyde b. El-Cerrah'ın zikrine dairdir.

³⁹⁴ a.g.e., T101a.

³⁹⁵ a.g.e., T101a-101b.

³⁹⁶ a.g.e., T101b-102a.

³⁹⁷ a.g.e., T102a-102b.

³⁹⁸ a.g.e., T102b-103b.

Adı, nesebi, ölümü, hadis rivayeti, Hz. Enes (ra), Ebu Nuaym el-İsfahânî'den hakkında rivayetler ve son olarak da Abdurrahman b. Avf'tan bu on kişinin cennette olduğuna dair rivayetle bu zikri tamamlamıştır.³⁹⁹

Daha sonra ise bu babın da bitişini yaparak bu kısmı tamamlamıştır. Bu bitişte ise Bistâmî, kendi ağdalı, şiirsel üslubuna geri dönmüştür. Bu kısımda kitabını öven ifadeler kullanmıştır. "Bu kitap yaş kuru ne varsa ihtiva etmesiyle zamanın asık suratında çiçeğin tebessümü gibi geldi" diyerek kitabını övmüştür. O asırla ilgili bazı nitelermelerde bulunmuştur. Bistâmî devamında "ve bu kitabın kaidelerinin tesisine başladım. Vehhâb olan Rabbe tevekkül ederek ve onu nefsim için dünümde ve yarınımda tezkire ve ihvân-ı safâdan vefa ridâsıyla örtünen kimselere bir irfan kıldım" demiştir. Müellif bu kısımda şiirlere de yer vermiş ve birkaç cümleyle bu kısmı sonlandırmıştır.⁴⁰⁰

Üçüncü Bab: İmamın bilinmesi hakkında özetir [T104b-137a].

Hamdele ve salveleden sonra, Hz. Peygamber'in (sav) mucizelerle özel kılındığına dair bir girişle başlamıştır. Daha sonra diğer peygamberlerin mucizelerinin hayatlarıyla sınırlı olup, ölünce kesildiklerini söylemiş ve bunun sıhhatine delilin istikra (tümevarım) olduğunu belirtmiştir. Hz. İsa'nın (as) mucizelerini zikretmiş ve onun mucizelerinden Bistâmî'nin zamanına Hz. İsa'dan (as) sonra herhangi bir mucizenin kalmadığı ama "nüzü'l-ü İsa'ya" gelince onun Peygamberimiz'in (sav) mucizesi olduğu, onun gayb olduğu ve haberini Hz. Peygamber'in (sav) verdiğini, dolayısıyla da Hz. Peygamber'in (sav) mucizesi olduğunu söylemiştir. Sonra Musa'ya (as) geçmiş, onun mucizelerini zikredip mucizelerinin devam etmediğini belirtmiştir.⁴⁰¹ Daha sonra Hz. Yuşa, Dâvûd, Süleyman, Eyyub, Zekeriya, Nuh, İbrahim, Hud, Salih, Lut, Şuayb, Yûnus, İsmail, İshak, Yûsuf, Yakub (as) peygamberlerden hiçbirinin mucizesinin kendi dönemlerinden sonra devam etmediğini zikretmiştir. Devamında Hz. Peygamber'e (sav) geçerek, Efendimiz'in (as) mucizelerinin bâkî olduğunu söylemiştir. Daha sonra Bakara Suresi 253. ayeti yani "resullerin bazılarını bazılarına üstün tuttuk" ayetini zikredip kendisinin söylediklerini delillendirme ihtiyacı duymuştur. Zaten burada bir tartışmanın

³⁹⁹ a.g.e., T103b.

⁴⁰⁰ a.g.e., T103b-104b.

⁴⁰¹ a.g.e., T105a-105b.

içerisindeymiş gibi bir izlenim veren bir üslup kullanmıştır. Bu da o dönemde böyle bir tartışmanın olabileceğine, bunun için de Bistâmî'nin böyle bir üslupla bu kısmı zikretmesine neden olmuş olabilir. Sonra Hz. Peygamber'in (sav) mucizelerine geçerek, mucizelerin peygamberliğine delil olduğunu, özellikle Müslümanlar'ın fetihleri ve aralarında çıkacak fitneler, gerçekleşecek savaşlar gibi gayba dair diğer peygamberlerde olmayan bu mucizelerin Hz. Peygamber'i (sav) diğer peygamberlerden ayıran taraf olduğuna dikkat çekmiştir.⁴⁰² Burada "şayet denilirse" diyerek sanki kelamcı gibi bir üslup kullanmıştır. "Eğer, bütün peygamberler Hz. Peygamber'i (sav) müjdeledi, bu da onların kendilerinden sonraki mucizesi denirse, biz de bu bizim peygamberimizin mucizesidir deriz" şeklinde kendisine yöneltilebilecek bir söylemi ve ona vereceği cevabı zikretmiştir. Daha sonra Ebu Dâvûd'un Süneni'nden, Ebu Hüreyre isnadıyla Hz. Peygamber'den (sav) "*Allah'ın (cc) bu ümmete her yüzyıl başında dini yenileyecek birini göndereceğine*" dair bir rivayet zikredip, sonra bu mukaddimeden maksadının ne olduğuna geçmiştir. "*Sunduğumuz ve açıkladığımız bu mukaddimeden amaç ve maksat bu hadis olan sözün manasını açıklamak ve iddia edildiği gibi, bu doğru sözün çıkması ve geçen yüzyılların başındaki her bir kişiyi belirleme ve bu 9. yüzyılda kim ile kaim olduğunun belirlenmesidir*" şeklinde bu girişin amacını açıklamıştır. Bistâmî, devamla "biz deriz ki" diyerek bu konu ile ilgili açıklamalara geçmiştir. İlk olarak insanlar arasında 'tam bir asrın' ne kadar olduğu konusunda ihtilaf olduğu; bazılarının 40 sene, bazılarının 60 sene, çoğunun ise 100 sene dediğini ifade etmiştir. İkinci olarak, yine bir hadis rivayet etmiş ve onun açıklamasını yapmıştır. Bir asır yani yüzyıl tamamlandığında o asır da yaşayanların öldüğü ve ikinci bir yüzyıla yeni bir neslin yaratıldığıyla ilgili bir açıklamadır.⁴⁰³ Üçüncü olarak, bu ümmetin diğer ümmetlere her halde daha şerefli kılındığını söylemiştir. İsrailoğulları'nın da bu ümmetlerden olduğu ve onların peygamberlerinin bizim ümmetimizin âlimleri gibi olduğunu ve bu yöndeki Hz. Peygamber'in (sav) sözünü rivayet etmiştir. Ardından Hz. Üzeyir'in (as) yüz sene sonra dirilme hadisesini verip, onun İsrailoğulları'nın müceddidi olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla Allah'ın (cc) bu mübarek ümmete de dinini yenileyecek birini göndereceğini zikretmiştir. Yani bu kısımda üç durumda da neden her yüz senede bir müceddidi gönderilmesi gerektiğini delillendirmeye çalışmıştır. Daha sonra ise bu gönderilen kişi ya da kişilerin kimler olabileceğine dair açıklamalar

⁴⁰² a.g.e., T106a-106b.

⁴⁰³ a.g.e., T107a-107b.

yapmıştır. Bu kişilerin âlim, halife, kral ya da emir olabileceğini, yeter ki Allah'a (cc) itaat etmiş, insanları bidatlardan uzaklaştıran vs. biri olsun demiştir. Bunların aynı zamanda olabileceği gibi, farklı zamanlarda da olabileceğini dile getirmiştir.⁴⁰⁴

Birinci Asır: Burada önce Hz. Peygamber'in (sav) bulunduğu asrın en hayırlı asır olduğuyla ilgili rivayeti vermiştir. Daha sonra Hz. Peygamber'in (sav) yaratılışta ilk olduğuyla ilgili rivayetlere yer vermiştir. Devamında Ahmediyye ile Muhammediyye farkına değinmiştir. Bu kısımda şiirlere de yer vermiştir. Ardından Hz. Peygamber (sav) geldiğinde küfrün yaygın olduğunu söyleyip, o zamanı tasvir ederek ve onun parlak mucizelerle geldiğini söyleyerek bu kısmı bitirmiştir.⁴⁰⁵

Birinci Yüzyıl: O yüzyılın başının Ömer b. Abdülaziz ile kaim olduğunu vererek başlamış, bunda ihtilafın olmadığını ancak 2. ve 3. yüzyılda mezheplerden dolayı ihtilafın olduğunu zikretmiştir. Şafiîler Şafiî, Hanefiler ise Hanefî birini söylemektedirler. Ömer b. Abdülaziz'de böyle bir şeyin olmadığını, onun hem halife, hem âlim, hem âbid, biri olduğunu söylemiştir.⁴⁰⁶ Ona hilafetin nasıl geldiğiyle ilgili bilgiler vermiştir. Ömer b. Abdülaziz hakkında onun yaptıklarıyla ilgili bazı rivayetlere yer vermiştir. Burada rivayeti yapan kişilerin isimlerini de zikretmiştir. Doğumu, ölümü, hilafet süresiyle ilgili bilgiler vermiş,⁴⁰⁷ onun döneminde yaşayan diğer büyük âlimleri zikretmiş ancak bu dönemin Ömer b. Abdülaziz'le kaim olduğunu çünkü onun halife olması ve umûr-u âmmeyi düzeltmesi ve ıslahı açısından diğer âlimlerin de yapamadığını yaptığını, bu yüzden onun yerinin ayrı olduğunu belirtmiştir.⁴⁰⁸

İkinci Yüzyıl: Onun halifesinin Me'mûn b. Reşîd olduğunu zikretmiştir. Önce hilafeti nasıl aldığı ve Emin'le olan mücadelesini vermiştir.⁴⁰⁹ Bu bölümde bazı şiirlerde kullanmış.⁴¹⁰ Mihne konusuna değinmiş,⁴¹¹ vefatından bahsetmiş, Me'mûn'la ilgili bir takım rivayetlere yer vermiştir.⁴¹² Me'mûn hakkında bazı rivayetlerden sonra, onun ilimlerde de yed-i tûlâ sahibi olduğunu, bunların içinden rûhânî sırlar, sayıların

⁴⁰⁴ a.g.e., T108a-108b.

⁴⁰⁵ a.g.e., T108b-109a.

⁴⁰⁶ a.g.e., T109a-109b.

⁴⁰⁷ a.g.e., T109b-112b.

⁴⁰⁸ a.g.e., T112b-113a.

⁴⁰⁹ a.g.e., T113a-114b.

⁴¹⁰ a.g.e., T114b-115a.

⁴¹¹ a.g.e., T115a.

⁴¹² a.g.e., T115a-116a.

özellikleri ve rabbânî isimlerin latifeleri konusunda bilgi sahibi olduğu bilgisine yer vermiştir.⁴¹³ Ünlü coğrafyacı Zekeriya el-Kazvinî'den Me'mûn'un Mısır'da pramitleri görmesiyle ilgili bir rivayet aktarmıştır. Daha sonra o yüzyılın imamının da Muhammed b. İdris eş-Şafîi olduğunu söylemiştir.⁴¹⁴ Onunla ilgili Ahmed b. Hanbel ve Rebî'den bazı rivayetlere yer vermiştir. Onun tavsiye ettiği bazı dualara yer verip, vefatıyla ilgili de kısa bir bilgilendirme yaparak bu bölümü bitirmiştir.⁴¹⁵

Üçüncü Yüzyıl: O yüzyılın halifesinin İmam Muktedir Billâh Cafer b. Mu'taz'ı olduğunu söyleyerek başlamış, onun hilafete gelmesi sürecine kısaca değinip, onunla ilgili bir hikâye anlatmıştır. Bunun Selçuklu sultanı Melikşah'ın hikâyesine benzediğini söyleyip, onun hikâyesini aktarmıştır.⁴¹⁶ Onun döneminde, Karmatîlerin ortaya çıkmasına ve Hacerü'l-Esved'i almaları gibi hadiselerle değinmiştir. Ardından Büveyhilerin ortaya çıktığını belirtmiştir.⁴¹⁷ Bistâmî bu yüzyılın başındaki âlimin İbn Cerîr et-Taberî olduğunu söylemiş, onun hakkında bazı bilgiler vermiş, tarihinin tarihlerin en doğrusu olduğunu ifade etmiş, sonra o yüzyıldaki diğer âlimlerden bahsetmiştir.⁴¹⁸ Şafîilerden bir grubun ise o yüzyılın Ebu'l Abbas İbn Süreyc'le kâim olduğunu söylediklerine değinip onun hakkında bilgi vermiştir. Mütakellimînden bir grubun ise üçüncü yüzyılın Ebu'l Hasan el-Eş'arî ile kâim olduğunu söylediklerini zikretmiştir. Hanefîlerden bazılarının ise bu yüzyılın Ebû Cafer et-Tahavî ile kâim olduğunu söylediklerini belirtmiştir.⁴¹⁹ Hanbelîlerden bazılarının ise Ebû Bekir Hârûn İbn Hallân el-Bağdâdî ile kâim olduğunu söylediklerini ifade etmiştir. Ancak Bistâmî bu yüzyılın sonunda bu zikri geçen kişilerin her biriyle Allah'ın (cc) bu asrı kâim kıldığı, her birinin dinin tecdidinde payının olduğu ve bunun doğru olduğunu söyleyerek bu kısmı bitirmiştir.⁴²⁰

Dördüncü Yüzyıl: Halifesinin Kâdir Billâh Ebu'l Abbas Ahmed b. el-Emîr'in olduğunu söylemiş, daha sonra Kâdir'den bahsetmiş, bir hikâyeye yer vermiştir.⁴²¹ Aynı

⁴¹³ a.g.e., T116a-116b.

⁴¹⁴ a.g.e., T116b.

⁴¹⁵ a.g.e., T117a-117b.

⁴¹⁶ a.g.e., T117b-118a.

⁴¹⁷ a.g.e., T118a-118b.

⁴¹⁸ a.g.e., T119a.

⁴¹⁹ a.g.e., T119b.

⁴²⁰ a.g.e., T120a.

⁴²¹ a.g.e., T120a-121a.

dönem itibariyle Sultan Sebüktekin'den ve Sultan Mahmut'tan da bahsetmiştir. Hind fetihlerine ve kendisine dair bazı bilgilere yer vermiştir.⁴²² Ardından bu yüzyılın başındaki âlimi, Ebû Hâmid Ahmed b. Muhammed el-İsferâyînî olarak zikredip, onun hakkında özet bir bilgi vermiştir. Âlimlerden bazılarının ise bu dönemin âliminin Bakıllânî olduğunu söylediklerini zikretmiş ve hakkında kısaca bilgi vermiştir. Yine farklı kesimlerin iddia ettikleri, o dönemin âlimlerinin de isimlerini zikrederek kısaca bilgi vermiştir. Bunlar arasında; İbn Fûrek el-İsbahânî (İsfahânî), Hanefîlerin Ebû Bekir Muhammed b. Musa el-Harizmî, Malikîlerin Kadı Abdülvehhâb el-Mâlikî, Hanbelîlerin ise Hasan b. Ali b. Hâmid'i söyledikleri ya da bu mezheplerden öne çıkan âlimlerin bunlar olduğunu zikretmiştir. Bistâmî bir önceki yüzyılda da söylediği gibi en başta birini zikretse de, aslında bunların her birinin, döneminde dini yenileme çalışmalarında bulunduğunu da kabul etmektedir.⁴²³

Beşinci Yüzyıl: Onun halifesinin Müstazhir Billâh olduğuyla başlayıp, hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra,⁴²⁴ onun dönemindeki Selçuklu sultanının Melikşah olduğunu söylemiştir.⁴²⁵ Selçuklu'dan ve sultanlarından bahsetmiş; bazı hikâyelere, menkıbelere de ara ara yer vermiştir.⁴²⁶ Ardından yüzyılın başındaki âlimin zikrine geçmiş ve onun Hüccetü'l-İslâm İmam Gazzâlî olduğunu söyleyip onun hakkında bazı bilgilere yer vermiştir. Hanefîlerin o asırdaki hocasının Kâdî'l-Kudât Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed ed-Dâmeğânî, Hanbelîlerin ise eserleri 400 cildten fazla olan Kitâbu'l-fünûn müellifi Ebu'l-Vefâ Ali b. Akîl el-Bağdâdî olduğunu söyleyerek bu kısmı da tamamlamıştır.⁴²⁷

Altıncı Yüzyıl: Bu yüzyılın halifesinin Nâsır Lidînillah Ebu'l-Abbas olduğunu söyleyerek başlamış, onun hakkında bazı bilgilerle devam etmiştir.⁴²⁸ Aynı dönemde yaşamış Sultan Alâaddin Muhammed b. Tekiş'ten de bahsetmiştir. Tatarlarla olan ilişkiler, Cengizhan ve Alâaddin arası ilişkilere değinmiştir. Alâaddin Muhammed'in ölümü ve yerine oğlunun geçmesi, burada bazı yerlerde bunun zikrinin bilindiği uzatmaya gerek olmadığı türünden ifadeler kullanmıştır. Tatarların Bağdat'a

⁴²² a.g.e., T121a-122a.

⁴²³ a.g.e., T122a-122b.

⁴²⁴ a.g.e., T122b.

⁴²⁵ a.g.e., T123a.

⁴²⁶ a.g.e., T123a-124a.

⁴²⁷ a.g.e., T124a-124b.

⁴²⁸ a.g.e., T124b-125a.

girmesine⁴²⁹ ve bu arada Selahaddin Eyyûbî'ye de değinir.⁴³⁰ Sonra âlimlerden bu devrin imamının kim olduğuyula ilgili görüşlere geçmiştir. İnsanlardan bazılarının imam olarak Fahreddin Râzî'yi söylediklerini zikretmiş ve onunla ilgili bilgileri aktararak bu kısmı bitirmiştir.⁴³¹

Yedinci Yüzyıl: Onun başında Melik Nâsır Muhammed b. Kalavûn'un var olduğunu söyleyerek başlamıştır. Burada onun dönemiyle ilgili bazı bilgileri özetle verdikten sonra, o dönemin başındaki âlimin Takiyyüddin Muhammed b. Ali b. Dakîku'l-Îd olduğunu söylemiştir. Onun kadrinin yüce olduğunu ve tasniflerinin olduğunu söyleyip, ölüm tarihini ve yerini vererek bu kısmı tamamlamıştır.⁴³²

Sekizinci Yüzyıl: Onun başında Melik Zâhir Berkûk'un olduğunu söyleyip, onun hakkında bazı bilgiler vermiştir. Onun hakkında “onun ismiyle sûfî âlimlerden bir grubun” kitap yazdığını söylemiş ve bu kitapları yazanları ve kitaplarının isimlerini zikretmiştir. Bunlardan ilki, “*şeyhimiz ve imamımız*” dediği Ebî ‘Abdillah Muhammed b. Muhammed b. Ya‘kûb el-Kûmî el-Tûnisî el-Mâlikî'nin, *Kitâbu'l-kenzi'l-bâhir fi şerhi hurûfi'l-meliki'z-zâhir*'idir. Diğeri, yine “*şeyhimiz ve allâme*” diye bahsettiği Ebî Muhammed Mahlûf ‘Ali b. Meymûn el-Hantâvî el-Cennâtî el-Mâlikî'nin, *Kitâbu lavâmi'i'l-burûk fi saltanati'l-meliki'z-zâhir berkûk* adlı eseridir. Bir üçüncüsünü ise, “*şeyhimiz, allâme, kebîr ve seyyid*” dediği İzzü'd-Dîn Hüseyin el-Ahlâtî'nin câmi bir eser vaz'ettiğini, ancak “uzun süre Kahire'de ikametiyile birlikte, şifalı bir teemmül ile eseri teemmül edemediğini” belirtmiştir. Bir diğerinin ise, *Kitâbu'l-kenzi'l-mahzûn* olduğunu “bundan başka kitaplarında olduğunu ancak zikretmesi halinde kitabın uzayacağını” belirtmiş ve o dönemin âliminin zikrine geçmiştir. O dönemin âliminin, Sirâcüddin Ömer el-Belkînî olduğunu söylemiş. Sonra ise bu kitaptan amacın bu babların zikri olmadığı, ancak maksadın Sultan Melik Zâhir olduğunu söylemiştir.⁴³³ Daha sonra yine Melik Zahir Berkûk'tan bahsetmiş ve onu övmüştür. Onun ardından

⁴²⁹ a.g.e., T125a-130a.

⁴³⁰ a.g.e., T130a-130b.

⁴³¹ a.g.e., T131a-131b.

⁴³² a.g.e., T131b-132b.

⁴³³ a.g.e., T132b-133a.

düzenin bozulduğu, ihtilafın çıktığı ve fesadın yayıldığına dair kendine has bir üslupla anlatımda bulunmuştur.⁴³⁴ Bu yüzyılın ardından son yüzyıla geçmiştir.

Dokuzuncu Yüzyıl: Bu yüzyılın “şiddet-zorluk-felaketlerde yüzyılların anası olduğunu” söyleyerek başlamış. İnsanlardan bazılarının bu asırda kıyametin kopacağını zannettiklerinden bahsetmiştir. Âlimlerin bazılarının her insanın Kur’ân’da isminin, baba isminin ve kabile isminin zikredildiğini söylediklerine dair bilgi verip ve bazı rivayetler aktarmıştır. Örneğin; Hz. Ali’den, İbn Abbas’tan, İbn Berrecân’dan burada aktardığı rivayetler genel olarak Kur’ân’da kıyamete kadar olan her şeyin zikredildiğine dair rivayetlerdir. Sonra İbn Arabî’den yine aynı konuyla ilgili bir rivayet aktarmış.⁴³⁵ Burada zikrettiği rivayetler Kur’ân’da her şeyin olduğuna dair rivayetlerin yanında, bunlara örnek niteliği taşıyabilecek, özellikle de ebced hesabına dayalı, “cifr ve’l-câmia” ilmiyle, Kur’ân ayetlerinden geleceğe dair bazı çıkarımlarda bulunulması ve bunların da vâkıyla örtüşmesine dair de rivayetler ve örneklerdir. Devamında kıyametin zamanı, dünyanın ömrüyle ilgili pek çok rivayete yer vermiştir. Kıyamet kopmadan önceki alâmetlere dair de bazı rivayetler aktarmış, şiirlere yer vermiştir.⁴³⁶ Sonra ise bu babın da sonuna gelen Bistâmî, "Bu üçüncü babın sonudur" diyerek babı "24 Zilkâde 834 Cuma/3 Ağustos 1431" de tamamladığını belirtmiştir. "Kulların en zayıfının, Abdurrahman b. Muhammed b. Ali b. Ahmed el-Hanefî Şerîaten (şeriat-mezhep olarak) el-Bistâmî Zerîaten’in (vasıta- vesile- meşrep olarak) elinde, Osmanlı ülkesinin merkezinde, Allah’ın (cc) zulmânî afetlerden koruduğu yerde" diyerek Osmanlı ülkesini övmüş, hem de kitabının bu babının sonuna gelmiştir. Son olarak ise "kırık bir kalp ve dökülen gözyaşı ile diyorum ki" ifadesiyle ve ardından bir niyazda bulunarak bu bölümü bitirmiştir.⁴³⁷ Burada Bistâmî herhangi bir imam ya da melik zikretmemiştir. Ancak eserinin mukaddime kısmının yedinci faslında da her yüzyılın başında dini yenileyen birinin geleceğinden bahsetmiş ve orada da her yüzyıl için bu kişilerin isimlerini zikretmiştir. Orada zikrettiği kişilerle bu babda zikrettiği kişilerden bazıları farklıdır. Zikri geçtiği için burada hepsini karşılaştırmayacağız. Burada dokuzuncu yüzyılda kimseyi zikretmezken, mukaddime kısmının yedinci faslında,

⁴³⁴ a.g.e., T133a-133b.

⁴³⁵ a.g.e., T133b-134b.

⁴³⁶ a.g.e., T134b-136b.

⁴³⁷ a.g.e., T136b-137a.

dokuzuncu yüzyılın başında “kutbu’l-irşâd” dediği Muhammed b. Ahmed el-Et’ânî’nin bulunduğunu ifade etmiştir.

Dördüncü Bab: O Nazmüs’s-sülûk fi müsâmereti’l-mülûk’tan Tuhfetü’z-zurafâ fi tevârîhi’l-hulefâ’dır. (Halifelerin tarihlerinde nazik kişilerin hediyesi).⁴³⁸ Râşid Halifeler, Emevî ve Abbâsî halifelerinin zikrine dairdir. Hulâgû’nun Bağdat’a girişiyle biter [A6b-23a].

Bu kısım Ayasofya nüshasında geçmektedir. Dördüncü babın devamında beşinci bab da vardır. İki baba birlikte Tuhfetü’z-zurafâ fi tevârîhi’l-hulefâ ismini vermiş olabilir. Beşinci babın başında ayrıca bu isimlendirme geçmez. Ancak konu ve üslup itibariyle devamı niteliğinde olduğundan ikisini bir değerlendirmek doğru olacaktır. Bu kısmı eserin ikinci kitabının dördüncü ve beşinci babı olarak değerlendirdik. Zira eserin birinci kitabının on babı tamdır ve üç nüshada da geçer. Ancak eserin ikinci kitap kısmının ilk üç babı müellif nüshası olan Topkapı ve Şehit Ali Paşa nüshasında geçmektedir. Kalan yedi bab ise bu nüshalarda yoktur. Ayasofya nüshası dördüncü ve beşinci babları içermektedir. Birinci kitabın babları tam olduğundan bu babları ikinci kitabın dört ve beşinci babları; Reisülküttab nüshasında geçen altıncı babı da ikinci kitabın altıncı babı olarak değerlendirdik. Kalan bablara ise ulaşamadık.

Bistâmî bu baba, yine kendine has ağdalı ve sık sık şiirlere yer verdiği hamd, salat ve selam ve dua gibi ifadeleri içeren bir girizgâhla başlamıştır.⁴³⁹

Müellif bu girişten sonra Hulefâi Râşidîn’in zikrine geçmiştir. Kronolojik bir sıra takip etmiş ve özet bilgiler vermiştir. Ne zaman halife olduğu, halifelik süresi, ölümleri, önemli gördüğü bir olay gibi bilgileri zikretmiştir. Bu kısımlarda pek çok kaynak kullanmış ve rivayete yer vermiş ancak onları eserin kaynaklarını ele alacağımız bölümde zikredeceğiz. Sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali ve Hz. Hasan’ı zikretmiştir.⁴⁴⁰

Bistâmî Râşid Halifeler’in zikrinden sonra Emevî halifelerinin zikrine geçmiştir. Bu kısımda sırasıyla Muâviye’den başlayarak on dört Emevî halifesinden bahsetmiştir.

⁴³⁸ a.g.e., A1.

⁴³⁹ a.g.e., A2a-6b.

⁴⁴⁰ a.g.e., A6b-8a.

Genel olarak, ne zaman halife olduğu, halifelik süresi, ne zaman öldüğü, kaç yaşında öldüğü gibi özet bilgilere yer vermiştir. Süreleri verirken genelde ay ve gününü de vermiştir. Bunlardan başka bazılarında önemli bir hadise varsa ya da o halifenin getirmiş olduğu bir yenilik varsa bunlardan da bahsetmiştir. Burada sırasıyla Muâviye b. Ebû Süfyân, Yezid b. Muâviye, Muâviye, Mervan b. Hakem,⁴⁴¹ Abdülmelik b. Mervan, Velid b. Abdülmelik, Süleyman b. Abdülmelik,⁴⁴² Ömer b. Abdülaziz, Yezid b. Abdülmelik, Hişam b. Abdülmelik, Velid b. Yezid, Yezid b. Velid, İbrahim b. Velid, Mervan b. Muhammed b. Mervan b. el-Hakem'i zikretmiştir.⁴⁴³ Bu arada Emevî Devleti'ne karşı çıkan Abdullah b. Zübeyr'i de zikretmiştir.⁴⁴⁴

Bistâmî, Emevîlerin son halifesi Mervan b. Muhammed zamanında Abbâsî davetinin 129 yılında Horasan'da ortaya çıktığını; 132 yılının ise Abbâsî Devleti'nin başlangıç yılı olduğunu söylemiştir.⁴⁴⁵ Müellif Emevîler'in sonunda bir noktaya yer vermiş. Bu noktada "*Sayhatu'l-bûm fî havâdisi'r-rûm sahibi dedi ki...*" diyerek burada Mervan b. Muhammed'le Muâviye'yi sayı itibarıyla kıyaslamış ikisinin sayı itibarıyla 132 olduğunu ve bu senede de hilafetin Emevîler'den Abbâsîler'e geçtiğini söylemiştir. Yani burada hurûfî bakış açısıyla bir yorumda bulunmuştur. Yukarıda ismi geçen eser kendisine ait olduğu gibi İbn Arabî'ye de isnad edilmiştir. Dolayısıyla burada İbn Arabî'yi de kastetmiş olabilir, kendisini de kastetmiş olabilir.

Bistâmî, daha sonra Abbâsîlerin zikrine geçmiştir. Burada da Ebu'l-Abbas es-Seffâh'tan başlayarak kronolojik sırayla bütün Abbâsî halifelerini zikretmiştir. Yine özet bilgiler vermiştir. Ebu'l-Abbas es-Seffâh,⁴⁴⁶ Ebû Ca'fer el-Mansûr, el-Mehdî Muhammed b. el-Mansûr, el-Hâdî Mûsâ b. el-Mehdî, Ebû Ca'fer Hârûn b. Muhammed (er-Reşîd),⁴⁴⁷ Muhammed b. Hârûn (el-Emîn), Abdullah b. Hârûn (el-Me'mûn),⁴⁴⁸ el-Mu'tasım Billah Ebû İshâk Muhammed b. Hârûn,⁴⁴⁹ el-Vâsık Billah Ebû Ca'fer Hârûn b. Muhammed, el-Mütevekkil Alellah Ebu'l-Fazl C'afer b. Muhammed b. Hârûn, el-

⁴⁴¹ a.g.e., A8a-8b.

⁴⁴² a.g.e., A8b-9b.

⁴⁴³ a.g.e., A9b-10b.

⁴⁴⁴ a.g.e., A8b-9b.

⁴⁴⁵ a.g.e., A10b.

⁴⁴⁶ a.g.e., A10b-11a.

⁴⁴⁷ a.g.e., A11a-11b.

⁴⁴⁸ a.g.e., A11b-12a.

⁴⁴⁹ a.g.e., A12a-13a.

Muntasır Billah Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Mütevekkil, el-Müsta'in Billah Ebu'l-Abbas Ahmed b. el-Mu'tasım,⁴⁵⁰ el-Mu'tez Billah İbnü'l-Mütevekkil, Ebû Abdillah el-Mühtedî Billah b. el-Vâsık Billah, el-Mu'temid Alellah Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ca'fer el-Mütevekkil Alellah, el-Mu'tazıd Billah Ebu'l-Abbas Ahmed b. el-Muvaffak Billah b. el-Mütevekkil Alellah, el-Müktefi Billah Ebû Muhammed Ali b. Ahmed,⁴⁵¹ el-Muktedir Billah Ebu'l-Fazl Ca'fer b. el-Mu'tazıd Billah, Kâhir Billah Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed,⁴⁵² Ebu'l-Abbas Ahmed b. el-Muktedir er-Râdî Billah, el-Muttakî Billah Ebû İshâk İbrahim b. el-Muktedir, el-Müstekfi Billah Ebu'l-Kâsım Abdullah b. el-Müktefi Billah, el-Mutî' Lillah Ebu'l-Kâsım el-Fazl b. el-Muktedir, Tâi' Lillah Ebû Bekr Abdülkerim,⁴⁵³ Kâdir Billah Ebu'l-Abbas Ahmed b. İshâk b. el-Muktedir, el-Kâim Biemrillah Ebû Ca'fer Abdullah b. Ahmed,⁴⁵⁴ el-Muktedî Biemrillah Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. el-Kâim Biemrillah, el-Müstazhir Billah Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdillah,⁴⁵⁵ el-Müstersîd Billah Ebû Mansûr el-Fazl b. Ahmed, er-Râşid Billah, el-Müktefi Liemrillah Ebû Abdillah Muhammed b. el-Müstazhir Billah,⁴⁵⁶ el-Müstencid Billah Ebu'l-Muzaffer Yûsuf b. el-Muktefi Liemrillah, Müstazî Biemrillah Ebû Muhammed el-Huseyn b. Yûsuf, en-Nâsır Lidînillah Ebu'l-Abbas Ahmed b. el-Huseyn, ez-Zâhir Billah Ebû Nasr Muhammed b. Ahmed,⁴⁵⁷ el-Mustansır Billah Ebû Ca'fer Mansûr b. Muhammed, el-Musta'sım Ebû Ahmed Abdullah b. Mansur⁴⁵⁸ şeklinde otuz yedi Abbâsî halifesini zikretmiştir.

Genel olarak şöyle bir yol izlemiştir. Hemen bütün halifelerde ne zaman halife olduğu, ne zaman öldüğü, kaç yaşında öldüğü, hilafetinin kaç yıl sürdüğü gibi bilgileri vermiştir. Örneğin; halife Mehdî'den şu şekilde bahsetmiştir: “*Sonra insanlar Mehdî Muhammed b. el-Mansûr'a 158 senesinde Zilhicce'de biat ettiler. Muhammed b. Abdillah el-Mansûr Perşembe gecesini Muharrem'in 22'sinde 169 senesinde vefat etti. Onun hilafeti 10 yıl ve 49 geceydi. Onun yaşı 43 idi.*”⁴⁵⁹ İkinci olarak o halife döneminde olmuş önemli bir olay veya gelişme varsa onuda kısaca zikretmiştir. Ebû

⁴⁵⁰ a.g.e., A13a-14a.

⁴⁵¹ a.g.e., A14a-15a.

⁴⁵² a.g.e., A15a-16a.

⁴⁵³ a.g.e., A16a-17a.

⁴⁵⁴ a.g.e., A17a-18b.

⁴⁵⁵ a.g.e., A18b-19b.

⁴⁵⁶ a.g.e., A19b-20b.

⁴⁵⁷ a.g.e., A20b-21b.

⁴⁵⁸ a.g.e., A21b-22b.

⁴⁵⁹ a.g.e., A11a-11b.

Ca'fer el-Mansûr döneminden bahsederken Bağdat'ın inşasının başladığını, Dârü's-Selâm diye isimlendirildiğini, onda bir saray ve cami inşa ettiğini ve Bağdat'ın bazı fiziksel özelliklerinede değinerek o dönemdeki önemli bir gelişmeyi zikretmiştir.⁴⁶⁰ Bu verdiği bilgi itibariyle eser şehir tarihçiliği hakkında da bilgiler vermiş olmaktadır. Bazende Bistâmî, ilklerden bahsetmiştir. Mu'tasım Billah'tan bahsederken, “o halifelerden ünvanına ilk Allah'ın (cc) ismini ekleyendir” demiştir.⁴⁶¹ Bistâmî bazen Abbâsîler'le ilişkisi olan bir yer veya olaydan bahsederken, o yer ya da olayla ilişkili olan diğer devletlere ve diğer devlet yöneticilerine de temas etmiştir. Hârûn Reşîd döneminde Safsaf (Söğüt-Bilecik) kalesinin fethinden bahsederken burayla ilişkisi bağlamında Osmanlı'ya ve Osman Gazi'ye de kısaca temas etmiştir. Şöyle ki; “... Sonra onu (Safsaf Kalesi'ni) Rum aldı. Osman b. Ertuğrul 699 senesinde onu fethedinceye kadar onların elinde kaldı. Osman Osmanoğulları'nın atasıdır. Safsaf Kalesi ise Bilecik'tir.”⁴⁶² Müellif yeri geldiğinde ise afet ve felaketlere de değinmiştir. Kâim-Biemrillah döneminde, “Sene 455'de Trablus suru depremden yıkılmıştır” şeklinde bilgi vermiştir.⁴⁶³ Eserde yeri geldikçe bazı önemli yerlerin alınması ya da kaybedilmesine de değinmiştir. “Sene 530'da Sultan Mesud b. Muhammed Bağdat'a girdi” konuya verilebilecek bir örnek olarak zikredilebilir.⁴⁶⁴ Son olarak bazı hikâyelere de yer vermiştir.⁴⁶⁵ Bu hikâyelerde halifelerin başından geçen bazı olayları anlatmıştır.

Bistâmî, Abbâsîler bahsinin sonuna geldiğinde Abbâsî halifelerinin sayısını, ilk halifenin kim olduğu, son halifenin kim olduğu, tamamının görev süresinin ne kadar olduğu gibi özet bilgiler vermiştir. Hülâgû'nun Bağdat'a girişini zikretmiş, Abbâsî halifelerinin nesep zincirini aktarmıştır. Daha sonra insanların ve o asrın genel bir görüntüsünü şiirsel bir dille ve eleştirel olarak vermiştir. Burada aslında o dönemdeki İslâm toplumunun bozulmasını göstermiştir.⁴⁶⁶ Bistâmî, ferağ kaydına geçmiş, eserin “Sene 835 20 Muharrem Perşembe (28 Eylül 1431) günü, Allah'ın (cc) ülkesinde kullarının en zayıfı, Abdurrahman b. Muhammed b. Ali b. Ahmed Mezheben Hanefi

⁴⁶⁰ a.g.e., A11a.

⁴⁶¹ a.g.e., A12a.

⁴⁶² a.g.e., A11b.

⁴⁶³ a.g.e., A17b.

⁴⁶⁴ a.g.e., A20a.

⁴⁶⁵ a.g.e., A14b-21a.

⁴⁶⁶ a.g.e., A22a-22b.

Meşreben Bistâmî'nin elinde tamamlandığını" belirtmiştir. Son olarak ise, kısa bir niyaz ve şiirle dördüncü babın zikrini tamamlamıştır.⁴⁶⁷

Beşinci Bab: Burada fasıllar vardır [A23a-40b].

Birinci Fasil: Endülüs Emevî Devleti halifelerinin zikrine dairdir.⁴⁶⁸

Bistâmî dördüncü babda olduğu gibi burada da kronolojik sırayla halifeleri zikretmiştir. Onların tahta ne zaman çıktıkları, vefat tarihleri, hilafet süreleri, yaşları yanında, halifelerin önemli gördüğü bir yönü ya da yine önemli bulduğu bir olay varsa onu da zikrederek özet bir anlatım takip etmiştir.

Bistâmî sırayla, Abdurrahman b. Muâviye el-Emevî ed-Dımeşkî (ed-Dâhil), Hişam b. Abdurrahman, el-Hakem b. Hişam, Abdurrahman b. el-Hakem, Muhammed b. Abdurrahman, el-Münzir b. Muhammed, Abdullah b. Muhammed,⁴⁶⁹ Abdurrahman b. Muhammed en-Nâsır, el-Hakem b. Abdurrahman, Hişam b. el-Hakem, Muhammed b. Hişam, Hişam b. el-Hakem, Süleyman b. el-Hakem, Ali b. Hammûd, el-Kâsım b. Hammûd, Abdurrahman el-Müstazhir Billah, Muhammed el-Müstekfî Billah, Yahya b. Ali b. Hammûd, Hişam b. Muhammed el-Emevî'yi zikretmiştir.⁴⁷⁰ Daha sonra Endülüs'ün bölündüğünü ve hangi şehirde kimin melik olduğunu zikretmiş, bu kısımda sadece şehir ismi ve şehrin melikinin ismini zikretmekle yetinmiş, ayrıntıya girmemiştir.⁴⁷¹ Devamında ise Bistâmî, tasavvufî, ağdalı ve şiirsel bir dille ve şiirleri de kullanarak, aslında Endülüs Emevîleri'nin bölünüp parçalanmasına yol açan dünya tutkusu, makam tutkusu gibi şeyleri eleştirmiştir. Bu şekilde ilk faslı bitirmiştir.⁴⁷²

İkinci Fasil: Mısır ve Afrika'da Alevî Devleti halifelerinin (Fâtımî) zikrine dairdir.⁴⁷³

Bistâmî, diğer halifelerin zikrinde olduğu gibi, halifeler ve dönemleri hakkında özet bilgiler vermiştir. Fâtımî Alevî Devleti'nin kuruluş sürecini özet olarak verdikten

⁴⁶⁷ a.g.e., A22b-23a.

⁴⁶⁸ a.g.e., A23a.

⁴⁶⁹ a.g.e., A23a-23b.

⁴⁷⁰ a.g.e., A23b-24b.

⁴⁷¹ a.g.e., A24b-25a.

⁴⁷² a.g.e., A25a-25b.

⁴⁷³ a.g.e., A25b.

sonra,⁴⁷⁴ halifelerin ne zaman halife oldukları, ne zaman vefat ettikleri, halifelik süreleri, kaç yıl yaşadıkları gibi bilgileri hemen hepsinde vermeye çalışmıştır. Bazılarında bu bilgilerle yetinirken,⁴⁷⁵ bazı halifelerde ise bu sayısal bilgilerin yanında, önemli bulduğu olayları da zikretmiştir. Fâtımîler'in kuruluş süreciyle ilgili verdiği bilgiler bu türdendir.⁴⁷⁶ Yine burada da kronolojik bir seyir takip etmiş ve on dört Alevî halifesini zikretmiştir. Sırasıyla, Ebû Muhammed Ubeydullah b. Muhammed el-Alevî, el-Kâim Biemrillah Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ubeydullah,⁴⁷⁷ el-Mansûr Billah İsmâîl b. Muhammed,⁴⁷⁸ el-Mu'iz Lidînillah Ebû Temîm Mu'iz b. Muhammed el-Alevî, el-Azîz Billah Ebû Mansûr Nizâr b. Mu'iz el-Alevî, el-Hâkim Billah Ebû Ali Mansûr b. Nizâr el-Alevî, ez-Zâhir Lii'zâz Dînillah Ebu'l-Hasen Ali b. Mansûr el-Alevî,⁴⁷⁹ el-Müstansır Billah Ebû Temîm Mu'iz b. Ali el-Alevî,⁴⁸⁰ Ebu'l-Kâsım Ahmed el-Müsta'î Billah, el-Âmir Biahkâmillah, el-Hâfîz-Lidînillah Ebu'l-Meymûn Abdü'l-Mecîd b. Muhammed b. Ahmed el-Ubeydî, ez-Zâfir Biemrillah Ebû Mansûr İsmail el-Ubeydî el-Alevî, el-Fâiz Binasrillah Ebu'l-Kâsım İsâ b. Mansûr el-Ubeydî el-Alevî, el-Âzîd Lidînillah Abdullah el-Ubeydî el-Alevî⁴⁸¹ şeklinde Alevî halifelerini zikretmiştir. Son halifeyi de zikrettikten sonra, diğerlerinde olduğu gibi, Fâtımî halifelerinin kaç kişi olduğu, ilk ve son halifenin kim olduğu şeklindeki son bir özet bilgi ve ardından bir şiire yer vererek bu faslı da bitirmiştir.⁴⁸²

Üçüncü Fasil: Yirmi yedi menkıbeye dairdir.⁴⁸³

Bistâmî, hamd, salat ve selamdan ve bazı ağdalı ifadeler ve şiirlerden sonra⁴⁸⁴ menkıbelere geçmiştir. Sırasıyla, İbrahim b. Edhem el-Belhî, bazı salihler, Yâfi'î,⁴⁸⁵ Ebû Abdullah el-Kureşî, *Fütûhâtî'l-Mekkiyye'de* bazı salihlerden, bazı evliyalar, Ebu'l-Abbas el-Harrar,⁴⁸⁶ Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, Sehl b. Abdullah et-Tüsterî,⁴⁸⁷ Ebu'l-

⁴⁷⁴ a.g.e., A26a.

⁴⁷⁵ a.g.e., A30b.

⁴⁷⁶ a.g.e., A26a.

⁴⁷⁷ a.g.e., A26a-26b.

⁴⁷⁸ a.g.e., A26b-27a.

⁴⁷⁹ a.g.e., A27a-28b.

⁴⁸⁰ a.g.e., A28b-30a.

⁴⁸¹ a.g.e., A30a-31a.

⁴⁸² a.g.e., A31a-31b.

⁴⁸³ a.g.e., A31b.

⁴⁸⁴ a.g.e., A31b-32a.

⁴⁸⁵ a.g.e., A32a-33a.

⁴⁸⁶ a.g.e., A33a-33b.

Abbas el-Harrar, İbnü'l-Arabî, Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, bazı evliyalar,⁴⁸⁸ Yâfi'î bazı insanlardan, Ebû İmran el-Vâsıtî, Ebû Süleyman ed-Dârânî, Yâfi'î,⁴⁸⁹ Abdü'l-Vâhid b. Zeyd, anlatan meçhul, Muhyiddîn Muhammed b. el-Arabî, bazı fakirler, bazı fakirler,⁴⁹⁰ Enûşirvân, Şemsüddin Muhammed el-Vakkâr el-Mûsilî,⁴⁹¹ anlatan meçhul, Ebu'l-Bedr, bazı salihlerden⁴⁹² olmak üzere yirmi yedi menkıbeye yer vermiştir.

Menkıbeler bittikten sonra “*bu Nazmü's-sülûk fî müsâmereti'l-mülûk adlı eserimin sonudur*” demiştir. Onun içeriği hakkında süslü bazı ifadeler ve hamd, salat ve selam ile bitirmiştir.⁴⁹³

Burada kitabın sonu denilmiştir ancak burası kitabın sonu değil babın sonu olabilir. Zira bu kısmın on bab olduğunu daha önce söylemiştir. Biz tamamına ulaşamasak ta altıncı bab elimizdedir.

Bu babın sonunda bir ferağ kaydı yer almamaktadır.

Altıncı Bab: *Lübabü'd-Dürer fi'l-Havâdis ve's-Siyer* [R1-48a].

Bistâmî'nin *Nazmü's-sülûk fî müsâmereti'l-mülûk* adlı kitabının altıncı babı, Dürer fi'l-havâdis ve's-siyer diye isimlendirilen ve h.11/632'den başlayarak h.700/1300 yılına kadar devam eden ve “*yedi lübabdan*” oluşan kısımdır. Bu kısım ayrı bir eser olmayıp, Reisülküttâb nüshasında *Lübabü'd-dürer fi'l-havâdis ve's-siyer* şeklinde⁴⁹⁴ *Nazmü's-sülûk'un* altıncı babı olarak zikredilmiştir. Böylece zikredilen bu eserlerin aslında farklı kitaplar değil, bir kitabın parçaları olduğunu anlıyoruz. Buradan çıkardığımız bir diğer husus da Bistâmî'nin sadece esere değil bablara da isim vermesidir.

Bistâmî, *Nazm'in* altıncı babına yani Lübabü'd-dürer fi'l-havâdis ve's-siyer'e, eserin altıncı babı olduğunun zikri, hamdele, salvele, dua, kendinin isminin zikri, kitabın bu kısmının isminin zikri ve lübablar halinde düzenlediğinin bilgisiyle ve kedine

⁴⁸⁷ a.g.e., A33b-35a.

⁴⁸⁸ a.g.e., A35a-36a.

⁴⁸⁹ a.g.e., A36a-37a.

⁴⁹⁰ a.g.e., A37a-38a.

⁴⁹¹ a.g.e., A38a-39a.

⁴⁹² a.g.e., A39a-40b.

⁴⁹³ a.g.e., A40b.

⁴⁹⁴ a.g.e., R3b.

ait süslü üslubuyla başlamıştır.⁴⁹⁵ Bu babı yedi lübaba ayırmış. H.11'den h.99'a kadar birinci lübab,⁴⁹⁶ h.100'den h.199'a kadar ikinci lübab,⁴⁹⁷ h.200'den h.299'a kadar üçüncü lübab,⁴⁹⁸ h.300'den h.399'a kadar dördüncü lübab,⁴⁹⁹ h.400'den h.499'a kadar beşinci lübab,⁵⁰⁰ h.500'den h.599'a kadar altıncı lübab,⁵⁰¹ h.600'den h.700'e kadar yedinci lübab⁵⁰² şeklinde bölümlendirmiştir. Buraya h.11'den başlamış, zira ilk 10 yıl eserin ikinci kitap kısmının birinci babının beşinci faslında sene sene tıpkı buradaki gibi zikredilmiştir. Yani bu bab bir nevi o kısmın devamı niteliğindedir. Her lübabı sene sene kronolojik olarak ele almıştır. Her lübab ortalama 10-12 sayfa tutmuştur.

Bistâmî genel olarak, önemli olaylar, savaş, fetih, yenilgi, ganimet bilgileri, sahabe, tabiîn, yönetici ve âlimlerin (tefsir, fıkıh, hadis, tasavvuf, tarih vs.) vefat tarihleri, nerede öldükleri, şehirlerle ilgili bilgiler (şehir tarihçiliği, coğrafya), bazı afetler, siyasi, sosyal, askeri ilişkiler gereği birçok devlet (Emevî, Abbâsî, İhşidîler, Tolunoğulları, Tatarlar, Rumlar vs.), firkalar (Bâtıniyye, Hâricîler vs.) gibi pek çok konuda; tarih, coğrafya, vefeyât, mezhepler tarihi, tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf tarihi gibi pek çok ilim dalında bilgiler zikrederek bu babı oluşturmuştur. Genel görünüm ise 'vefeyât' hissi vermektedir.

Bütün lübablarda seneler sırayla zikredilmiş ancak birinci lübabda h.71 yılı zikredildikten sonra h.96 yılına geçilmiştir.⁵⁰³ Bu kısımda 24 yıllık bir bölüm eksiktir, diğer kısımlar ise tamdır.

Babın içeriğine dair bilgi ve örneklerle geçecek olursak; ilk olarak Hz. Peygamber'in (sav) Hz. Aişe'nin (ra) göğsünde vefat etmesi ve irtidat hadiselerinin çıkmasını zikrederek başlamıştır.⁵⁰⁴ Bistâmî bazen bir olay zikretmiş. "*Sene 35'te Hz. Osman Mushaf okurken öldürüldü. Kanı Allah'ın (cc) 'feseyekfikehümüllah' 'onlara*

⁴⁹⁵ a.g.e., R1-3b.

⁴⁹⁶ a.g.e., R3b-10b.

⁴⁹⁷ a.g.e., R10b-15b.

⁴⁹⁸ a.g.e., R15b-21b.

⁴⁹⁹ a.g.e., R21b-28a.

⁵⁰⁰ a.g.e., R28a-33b.

⁵⁰¹ a.g.e., R33b-38b.

⁵⁰² a.g.e., R38b-46b.

⁵⁰³ a.g.e., R10a-10b.

⁵⁰⁴ a.g.e., R3b.

karşı Allah (cc) sana yeter⁵⁰⁵ sözünün üstüne damladı. Onu evinde kırk gün kuşattıktan sonra ve onu her şeyden, hatta sudan bile menettiler. Onun öldürülmesiyle fitne ve şer kapısı açıldı.⁵⁰⁶ Bundan başka, bir savaştan, fetihten ya da bir yerin kaybedilmesinden bahsetmiştir. “*Sene 36’da Hz. Ali ile Hz. Aişe arasında Cemel Vakası oldu, onda iki gruptan yaklaşık on bin kişi öldürüldü.*”⁵⁰⁷ “*Sene 22’de Muğîre b. Şu’be, Rey, Kazvin ve Taberistan’ı fethetti ve o sene Amr b. As Trablusu’l-Mağribi fethetti.*”⁵⁰⁸ “*Frenkler sene 593’te Müslümanlardan Beyrut şehrini aldı.*”⁵⁰⁹ Bistâmî, pek çok önemli şahsiyetin ölüm tarihini vermiştir. Bu açıdan da bu bab bir vefeyât kitabı niteliğine bürünmüştür. Bazılarının ölüm tarihini, bazılarının ölüm yeri ve tarihini, bazılarını ise eseriyle birlikte zikretmiştir. “*Sene 100’de Hasan b. Muhammed b. el-Hanefiyye öldü.*”⁵¹⁰ “*Sene 114’te Vehb b. Münebbih es-San’anî öldü.*”⁵¹¹ “*Sene 150’de Muhammed b. İdris eş-Şâfiî doğdu ve Ebû Hanife en-Nu’mân b. Sabit el-Kûfi öldü.*”⁵¹² “*Sene 338’de Halife Müstekfi hapiste kör olduğu halde öldü.*”⁵¹³ “*Sene 378’de sûfi şeyhi ve Kitâbu’l-luma’ fi’t-tasavvuf’un sahibi Ebû Nasr es-Sirâc (Serrâc) öldü.*”⁵¹⁴ “*Sene 538’de Keşşâf sahibi Cârullah Zemahşerî öldü.*”⁵¹⁵ “*Sene 646’da Tabîbu’l Üstâz Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. el-Baytar el-Mâlikî Müfredât sahibi Dımaşk’ta öldü.*”⁵¹⁶ Son olarak, “*sene 700’de Şeyh İsmail b. İbrahim b. Sunc (Sanc)(?) Bekriyye şeyhi Ebî Bekr es-Siddîk’ten tövbe almıştı öldü.*”⁵¹⁷ Diğer bir bilgi olarak müellif şehirlerle ilgili bilgilere yer vermiştir. Bu yönüyle şehir tarihi ve coğrafya açısından da önemlidir. “*Sene 142’de Mansûr Bağdat’ı planladı yapımına başlandı.*” “*Sene 149’da Bağdat tamamlandı.*”⁵¹⁸ “*Nehrevan Irak’tadır, Bağdat’a dört fersaktır.*”⁵¹⁹ Bistâmî bazı senelerde ise, deprem, sel, hastalık gibi yaşanan afetlere dair bilgiler vermiştir. “*Sene 208’de Mekke’ye sel geldi, hatta su Hacerü’l-Esved’e ulaştı ve bin evi yıktı ve bin insan*

⁵⁰⁵ Bakara, 137.

⁵⁰⁶ Bistâmî, *Nazmü’s-Sülûk*, R6a.

⁵⁰⁷ a.g.e., R6a.

⁵⁰⁸ a.g.e., R5b.

⁵⁰⁹ a.g.e., R38a.

⁵¹⁰ a.g.e., R10b.

⁵¹¹ a.g.e., R12a.

⁵¹² a.g.e., R13a.

⁵¹³ a.g.e., R24b.

⁵¹⁴ a.g.e., R27a.

⁵¹⁵ a.g.e., R35b.

⁵¹⁶ a.g.e., R40b.

⁵¹⁷ a.g.e., R46b.

⁵¹⁸ a.g.e., R13a.

⁵¹⁹ a.g.e., R6b.

öldü.”⁵²⁰ “*Sene 423'te Musul'da çiçek hastalığından dört bin çocuk öldü.*”⁵²¹ “*Sene 245'te Antakya'da deprem oldu, orada bin beş yüz ev yıkıldı ve surlardan da doksan küsur burç yıkıldı.*”⁵²² Bir diğer verdiği bilgi ise çeşitli devletlere dair verdiği bilgilerdir. “*Sene 261 Sâmânî iktidarının başlangıcıdır.*”⁵²³ “*Sene 307'de Mağrib'te İdrisiler Devleti yıkıldı.*”⁵²⁴ “*Sene 617'de Cengizhan Buhara ve Semerkant'ı aldı, sonra Ceyhun nehrini geçip Horasan'ı istila etti.*”⁵²⁵ Yine verdiği bir diğer bilgi, İslâm dünyasında çıkan firkalarla ilgilidir. “*Sene 141'de Ravendiyye ortaya çıktı. Onlar Ebû Müslim el-Horasânî'nin görüşünde Horasanlı bir kavimdir. Ruhların tenasühünü söylüyorlardı.*”⁵²⁶

Bistâmî, Osmanlı'ya dair kısa da olsa bilgi nakletmiştir. Biri haşiye olarak yazılmıştır ki bu bilgiyi Bistâmî vermemiş olabilir. “*Sene 731'de Gazi Osman İznik'i fethetti.*” Bu bilgi haşiye olarak aktarılmıştır. Bir diğer bilgi ise, “*Sene 699'da Gazi Osman (Osman Gazi b. Ertuğrul) Rum memleketlerinden Bilecik'i fethetti. Osman Osmanoğulları'nın atasıdır. Rum (Anadolu) meliklerindedir. Bilecik Kalesi ki o Safsaf Hisari'dir. Öyle ki Reşîd'in askerleri (Hârûn) sene 190'da onu fethettiler. Sonra Rumlar onu aldı ta ki Osman onu bu senede fethedinceye kadar onların elinde kaldı.*”⁵²⁷ Aynı rivayeti Ayasofya nüshasında halifelerden bahsederken de zikretmiştir.

Bistâmî'nin bu babda vermiş olduğu bir diğer bilgi ise, bazı garip şeylerden bahsetmesidir. Bu anlayış tarih yazımında Memlûk Dönemi tarihçiliğinde ‘el-acâib ve'l-garâib’ türünün Bistâmî'ye yansımaları, Bistâmî'den de Osmanlı dünyasına aktarımıdır diyebiliriz. Kazvinî'den rivayetle, “... bir sefer bir bedenli iki başlı insan doğdu.”⁵²⁸

Bistâmî, kitabının sonunda şiirlerle ve süslü ifadelerle örülü kendine has üslubunu kullanmış. Hamd, dua ve salveleden sonra ferağ kaydıyla bu babı bitirmiştir. Buna göre; “bu altıncı babın telifi 835 senesinde mübarek Şaban'ın 7'sinde Salı günü (9

⁵²⁰ a.g.e., R15b-16a.

⁵²¹ a.g.e., R29a.

⁵²² a.g.e., R17a-17b.

⁵²³ a.g.e., R18a.

⁵²⁴ a.g.e., R22a.

⁵²⁵ a.g.e., R39a.

⁵²⁶ a.g.e., R13a.

⁵²⁷ a.g.e., R46b.

⁵²⁸ a.g.e., R25b. Bu konuda yaptığı diğer rivayetler için bk. R21a, 23a, 25b.

Nisan 1432) Allah'ın ülkesinde kulların en zayıfı Abdurrahman b. Muhammed b. Ali b. Ahmed'in elinde tamamlanmıştır..." ifadeleriyle bitirmiştir.⁵²⁹

Bu kısım altıncı babın sonudur ancak, diğer dört baba ulaşamadığımız için, elimizde bulunan ve ulaşabildiğimiz nüshalar itibariyle eserin de son kısmı konumundadır. İhtimaldir ki eğer Bistâmî kalan babları da yazmışsa bu bablarda Osmanlı'dan bahsetmiştir. Zira yazmış olduğu bu 'genel tarihinde' pek çok şeyden bahsetmiş, pek çok devlete ve yöneticiye dair bilgiler vermiş, her yüzyılın başında gönderilen müceddidlerden bahsettiği yerde 1405'li yıllara kadar değinmiş, altıncı babda Osmanlı'nın kuruluş yıllarına denk gelen tarihlere kadar bahsetmiş ancak Osmanlı'ya dair bir iki rivayete yer vermiştir. Kanaatimizce kalan dört babın tamamında ya da birkaçında Osmanlı'dan bahsetmiş olma ihtimali yüksektir. Yapılacak daha detaylı çalışmalarda ve araştırmalarda eğer yazılmış ve günümüze ulaşmışsa bu kısımlarda gün yüzüne çıkartılabilecek, böylece Osmanlı'nın ilk dönemini aydınlatması bakımından önemli bir konum edinecektir.

⁵²⁹ a.g.e., R46b-48a.

III. BÖLÜM:
NAZMÜ'S-SÜLÛK FÎ MÜSÂMERETİ'L-MÛLÛK'UN
OSMANLI TARİH YAZIMINDAKİ YERİ

Eserin Osmanlı tarih yazımındaki yerine geçmeden önce, Bistâmî'nin yetişmiş olduğu Memlûk coğrafyasının genel ilmi durumuna ve özel de ise tarih yazıcılığına değinmek yerinde olacaktır.

A. MEMLÛK DÖNEMİ TARİH YAZIMI

İslâm tarihinde Memlûkler devri *medrese-alim-eser* yönünden büyük artışın yaşandığı bir dönemdir. Ancak bu dönem âlimleri, görülen bu artışa nazaran yeni şeyler üretmekten ziyade, büyük çoğunluğu önceki âlimleri taklit eden, önceki âlimlerin eserlerine şerh yazıp ta'likler yapan, farklı şeyleri bir araya toplayan ya da uzun metinleri ihtisar eden kimselerdi. Yani bu dönem için “*ezberci ve nakilci*” anlayışın hâkim olduğunu söyleyebiliriz.⁵³⁰

Memlûkler döneminde diğer ilimlerdeki gelişmelerin yanında belki de en revaçta olan ilim dalı tarihtir denilebilir. İslâm tarihçiliği hem yetişen tarihçiler hem de yazılan eserler dikkate alındığında en parlak dönemini yaşamıştır dersek herhalde yanlış olmaz.⁵³¹ Memlûkler döneminde tarih alanında yaşanan parlaklığın yanında iki husus daha göze çarpmaktadır. Bu dönemde tarih yazan kişiler sadece ilmiye sınıfından değil, aynı zamanda memurlardan ve ordu mensuplarından da çıkmıştır. Bir diğer durum ise yazılan eserlerde fasih Arapça yerine mahallî lehçe ve günlük konuşma dilinin kullanılmaya başlanmasıdır.⁵³²

Bu dönemde daha önceden de yazılan *umumi tarih* yazıcılığı devam etmiştir. Bu yazıma göre tarihler yaradılışla başlayıp, peygamberler ve diğer milletlere değinildikten sonra, İslâm tarihi kısmına geçildiğinde hadiseler sene sene zikrediliyor, her yılda halife başta olmak üzere devletin üst kademelerindeki şahıslar ve önemli olaylara değiniliyor, sonunda ise o yılda vefat eden meşhurların isimleri ve bazılarının da hayatları hakkında

⁵³⁰ İsmail Yiğit, *Memlûkler (648-923 / 1250-1517)*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015, s. 252; Cengiz Tomar, “Tarih (Mısır, Suriye ve Filistin (950 yılı – XX. yüzyıl))”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011, C. XL, s. 42.

⁵³¹ Yiğit, a.g.e., s. 326.

⁵³² Samira Kortantamer, “Memlûk Tarihçiliğinde Bir Üslup Unsuru el-‘Acâib ve'l-Garâib”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. IX, S. 1 (1994), s. 69.

bilgiler veriliyordu.⁵³³ Bundan başka sadece belirli bir sultanın zamanına ayrılmış tarihler de vardı.

Bu dönemde yazılan bir başka eser çeşidi ise “*zeyl*”dir. Bunun yanında önde gelen kişilerin hayatından bahseden biyografiler (hal tercümelere) bir başka öne çıkan türdür. Yine bu dönemde şehir tarihleri varlığını sürdürmüştür.⁵³⁴ Memlûk döneminin ayırıcı yönü diyebileceğimiz “ansiklopedi” türü eserler verilmiş ve bu dönem “ansiklopediler çağı” olarak adlandırılmıştır. Tarihî tenkid barındıran eserlerin ortaya çıkması da bu dönemin önemli yönlerinden biridir. Ayrıca siyer eserleri verilmeye devam edilmiştir. Bunlardan başka tarihî coğrafya eserleri Memlûk dönemi tarih yazıcılığında önemli bir yer tutar.⁵³⁵ Bu dönemdeki tarih yazımında önemli gelişmelerden biri de yangınlar, depremler, hastalıklar, pahalılık, kıtlık gibi olaylar hakkında da eserler yazılmasıdır.⁵³⁶ En çok tercih edilen tarih yazım türü ise biyografi ile umumî tarihin birleştirilmesinden oluşan “*el-havâdis ve'l-vefeyât*” türü eserlerdir.⁵³⁷

Bu dönemde yazılan tarihlerden tarih okuyucuları “*bilgi, haber ve eğlence*” beklemektedirler. Diğer bir deyişle gazete gibi düşünürsek, siyasi, sosyal ve ekonomi haberlerinin yanında magazin haberlerini de aramaktadırlar. Magazin haberleri diyebileceğimiz okuyucuyu sıkmama adına yazılan kısımlar arasında “*el-acâib ve'l-garâib*” ve “*nükteler*” önemli bir yer tutmaktadır. Bu hususta, doğadaki birtakım değişimlerden, insanlar başta olmak üzere hayvanlarda ya da tabiatta görülen bazı acâib hadiselerden, rüyalar ve yorumlarından, gelecekle ilgili bazı bilgilerden, fal vb. işlemlerle uğraşanların tahminlerinden, gerçekleşen bazı tesadüflerden ve birtakım karşılaştırmalardan, harfler ve sayıların sihri fonksiyonları diyebileceğimiz aralarındaki birtakım bağlantılardan ve onlardan çıkarılan manalardan ve kaderin işi denilecek bazı hadiselerden bahsederler.⁵³⁸

Bu dönemdeki metinler incelendiğinde yazarların her zaman alıntı yaptıkları kaynakları zikretmedikleri görülür. “*Tarihçi dedi ki*” gibi genel ifadeler kullanırlar. Yine

⁵³³ Yiğit, a.g.e., s. 326; Tomar, a.g.m., a.g.e., s. 42.

⁵³⁴ Yiğit, a.g.e., s. 327.

⁵³⁵ Yiğit, a.g.e., s. 328; Tomar, a.g.m., a.g.e., s. 43.

⁵³⁶ Tomar, a.g.m., a.g.e., s. 43.

⁵³⁷ Kortantamer, “Memlûk Tarihçiliğine Genel Bir Bakış”, a.g.e., C. I, S. 1, (1983), s. 31-32.

⁵³⁸ Kortantamer, “Memlûk Tarihçiliğinde Bir Üslup Unsuru el-‘Acâib ve'l-Garâib”, a.g.e., s. 70-71, 87.

buna nazaran bu dönemde yazarların birbirlerinin eserlerinden uzun uzun alıntılar yaptıkları da görülmektedir.⁵³⁹

Osmanlılar tarafından Suriye ve Mısır merkezlerinin alınmasıyla birlikte gerek âlimler gerekse eserlerin Osmanlı coğrafyasına intikali, tarihçiliği de özellikle Osmanlı'nın başkenti İstanbul'a kaydirmiştir.⁵⁴⁰

B. OSMANLI DÖNEMİ TARİH YAZIMI

Osmanlı tarihçileri şüphesiz kendilerinden önceki İslâm tarih yazıcılığını devam ettirmekle birlikte, Osmanlının asırlar süren saltanatı boyunca ortaya koydukları eserler sayesinde de kendilerine ait “Osmanlı tarih yazıcılığı” adı altında incelenecek bir tarz oluşturmuşlardır. Bildiğimiz ilk Osmanlı tarihleri kuruluşundan yaklaşık bir buçuk asır sonrasında, 15. yüzyılda yazılmıştır. Tarih yazıcılığı açısından kuruluş devri olarak II. Murad (1421-1451) dönemi kabul edilmekte olup, bu yazım özellikle II. Bayezid (1481-1512) devrinde önemli bir gelişme göstermiştir. Osmanlı tarihçiliği ilk başlarda ulema sınıfından kimseler tarafından ortaya konulan eserlerle ortaya çıkarken daha sonraları İran tarihçiliğinin etkisi altına girerek edebî kaygı taşıyan eserlerin ortaya konulduğu bir tarihçilik halini almıştır.⁵⁴¹

Yahşi Fakih'in *Menâkıbnâme-i âl-i osman'ı* ilk Osmanlı tarihi olarak kabul edilir. Ancak eser günümüze ulaşmamış olup Aşıkpaşazade gibi sonraki müelliflere kaynaklık etmiştir.⁵⁴² Günümüze ulaşan ilk yazılı kaynak ise Ahmedî'nin *İskendername'sinin* sonunda manzum olarak yazdığı *Dasitân-ı tevârih-i mülûk-i âl-i osman'dır*.⁵⁴³ Zikredildiği gibi Osmanlı'da tarih yazımı destanlar ve menâkıbnâmeler şeklinde başlamıştır.⁵⁴⁴ Daha sonra devletin fetihlerle birlikte büyümesi, devlet yapısının oturması ile birlikte saray tarafından görevlendirilen şahısların yazmalarıyla

⁵³⁹ Kortantamer, “Memlûk Tarihçiliğine Genel Bir Bakış”, a.g.e., s. 34.

⁵⁴⁰ Tomar, a.g.m., a.g.e., s. 43.

⁵⁴¹ Feridun M. Emecan, “Osmanlı Kronikleri ve Biyografî”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S. 3, 1999, s. 84.

⁵⁴² Babinger, a.g.e., s. 10-11.

⁵⁴³ Tekindağ, a.g.m., s. 656-657; Zeki Arıkan, "Tarih (Osmanlı)", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011, C. XL, s. 67.

⁵⁴⁴ Abdülkadir Özcan, "II. Bayezid Devri Tarihçiliği ve İlk Standart Osmanlı Tarihleri", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 2, Güz (2013), s. 142.

tarihçilik resmi bir hüviyet kazanmıştır.⁵⁴⁵ Bu durum Osmanlı tarih yazıcılığının gelişimi üzerinde devleti yönetenlerin özellikle de padişahların önemli bir etkisinin olduğunu göstermektedir.⁵⁴⁶

II. Murad dönemi tarih yazıcılığına baktığımızda Arapça ve Farsça'dan yapılan tercüme, ⁵⁴⁷ *Tarihi takvimler* ve *Anonim Tevârih-i âl-i osmanlar* öne çıkmaktadır. Ayrıca ilk ansiklopedik eserler ve ilk gazavatnâme türü eserler de bu dönemde yazılmıştır.⁵⁴⁸ Bu dönemde olduğu gibi sonraki dönemlerde de Osmanlı tarih yazıcılığı üzerinde saray çevresinin bilhassa padişahın etkisi büyüktür ve yazılan eserler de bu has çevre üzerinde şekillenmiştir. II. Murad dönemi eserleri genelde Türkçe kaleme alınmıştır. Bu dönem sonraki dönemlere örneklik teşkil etmesi açısından önemlidir. Babinger bu dönemin “biricik tarihçisi olarak” Bistâmî’yi gösterir.⁵⁴⁹

II. Mehmed dönemi hem nicelik hem de nitelik açısından Osmanlı tarih yazıcılığında münbit bir dönemdir. Osmanlı’da tarihin kendi ilmi hüviyetini oluşturmaya başladığı bir dönemdir. İlk müstakil tarih eserleri bu dönemde kaleme alınmıştır.

İlk dünya ve Osmanlı tarihi olarak kabul edilen eserler olan *Behçetü't-tevârih*, *Tevârihü's-selâtini'l-osmaniyye*, *Düsturnâme-i-enverî* gibi eserler bu dönemde telif edilmiştir.⁵⁵⁰ Aynı zamanda bu dönemde şehnamecilik başlamıştır. Yine münşeat mecmualarının oluşturulmaya başlanması da bu döneme rastlamaktadır.⁵⁵¹

⁵⁴⁵ Uğur Kurtaran, "Klâsik Dönem Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *3. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu (ISHE-2014)*, Sakarya, 2014, s. 261.

⁵⁴⁶ Taşbaş, a.g.m., s. 214.

⁵⁴⁷ Arapça ve Farsçadan yapılan tercüme hakkında bkz. Ramazan Şeşen, “On Beşinci Yüzyılda Türkçeye Tercüme”, *XI. Türk Tarih Kongresi, 05-09 Eylül 1990, Ankara (III. Cilt)*. Burada 15. yüzyılda 72 adet Türkçeye tercüme yapıldığı, bunların 12 tanesinin tarih ve coğrafya alanında olduğu zikredilmektedir.

⁵⁴⁸ Özcan, a.g.m., s. 142.

⁵⁴⁹ Babinger, a.g.e., s. 17-18.

⁵⁵⁰ V. L., Ménage, “Osmanlı Tarihinin Başlangıcı” (trc. Salih Özbaran), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S. 9, 1978, s. 234.

⁵⁵¹ Kurtaran, a.g.b., s. 262; Özcan, a.g.m., s. 142-143; Özcan, “Fatih Devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. I, S. 14 (2003), s. 55-62’de bu dönem tarih yazıcılığı ve literatürüne dair eserler ele alınmaktadır.

Osmanlıların tarih yazımındaki bu ilk döneminde yazılan eserlerin kahir ekseriyeti Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmıştır.⁵⁵² Bu dönemde tarihini Arapça yazmış müelliflerden biri de Bistâmî'dir. Telif edilen tarih eserlerinden Arapça olarak yazılanlar halk arasında daha az yaygınlık kazanmışlardır.⁵⁵³ Ayrıca bu eser sahiplerinden Ahmedî, Şükrullah, Enverî Osmanlı tarihini umumi tarihlerine ek olarak düşünüp eserlerini bu anlayışa göre vermişlerdir.⁵⁵⁴

II. Bayezid dönemi çok önemli bir yere sahiptir. Zira bu dönemde Osmanlı tarihçiliği her açıdan büyük gelişmeler göstermiştir. Kendilerinden sonraki pek çok esere kaynaklık eden temel eserler verilmiştir. Bu dönemde verilen önemli eserlere baktığımızda Aşıkpaşazâde'nin *Tevârih-i âl-i osman*'ı, Neşrî'nin *Cihannümâ'sı*, İdris-i Bitlisî'nin *Heşt bihişt'i*, İbn Kemal'in *Tevârih-i âl-i osman*'ı ve pek çok *Tevârih-i âl-i osman* zikredilebilir. Ayrıca Fatih'in tarihçisi olan Tursun Bey de eserini bu dönemde tamamlamıştır.⁵⁵⁵ Yine burada önemli bir husus da İdris-i Bitlisî ve İbn Kemal'in eserlerini padişahın emriyle yazmalarınıdır.⁵⁵⁶ Bu da padişahın bu konuya özel ihtimamının olduğunu gösterir. Ayrıca bu dönemde monografik eserler de verilmiştir.

Asıl büyük tarihler ise 16. yüzyılın sonlarında verilmiştir. Bu dönemde verilen en önemli umumi tarihler olarak Cenâbi'nin *Aylemü'z-zâhir*'i ve Gelibolulu Mustafa Âli'nin *Kühü'l-ahbar*'ı zikredilebilir. *Kühü'l-ahbar* olayların kritik edilmesi açısından önemlidir. *Tevârih-i âl-i osman*ların örneği olarak da Hoca Sadeddin'in *Tacü't-tevârih*'i ve Mehmed Zaim'in *Cami'ü't-tevârih*'i zikredilebilir. Yavuz döneminde gazavatnâmeler *Selimnâme* olarak isimlendirilirken, Kanûnî dönemine gelindiğinde ise *Selimnâmeler* yerini *Süleymannâmelere* bırakmıştır.⁵⁵⁷ Bu yüzyılda önemli bir gelişme de Yavuz'un Mısır ve Suriye fethiyle birlikte "sene sene yazan, kısa ve münakkah Arap tarihçiliğinin yavaş yavaş Türkiye'ye girmesidir".⁵⁵⁸

⁵⁵² Eyüp Baş, "Dil-Tarih İlişkisi Bağlamında Osmanlı Türklerinde Arapça Tarih Yazıcılığı (XVI. Ve XVII. Yüzyıl Örnekleriyle)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD)*, C. XLVI, S. 1 (2005), s. 106.

⁵⁵³ Baş, a.g.m., s. 132.

⁵⁵⁴ Ménage, a.g.m., s. 235.

⁵⁵⁵ Özcan, a.g.m., s. 143.

⁵⁵⁶ Tekindağ, a.g.m., s. 658.

⁵⁵⁷ Kurtaran, a.g.b., s. 263;

⁵⁵⁸ Tekindağ, a.g.m., s. 659.

17. yüzyılda Vekayinâmeler, hususi tarihler, devlet teşkilatına dair eserler ve şehnâmecilik devam etmiştir. Bu dönemde özellikle genel tarihlerde bir artış görülmektedir.⁵⁵⁹ Ramazanzâde Mehmed Efendi, Süheylî Ahmed Efendi, Koca Hüseyin Efendi, Şinasî Mehmed Ağa, İbrahim Mülhemî, Kâtip Çelebi, Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi, Hezarfen Hüseyin Efendi, Müneccimbaşı Ahmed Dede bu dönemde umumî tarih yazan müelliflerin başında zikredilebilir.⁵⁶⁰ Bu dönemde biyografik türde de pek çok ve önemli eser kaleme alınmıştır. Bunun yanında ıslahata dair eserler de yazılmıştır.⁵⁶¹

18. yüzyılda şehnâmeciliğin yerini vak'anüvislik almıştır. Ayrıca umumi tarihler, monografiler, biyografi eserleri, ansiklopedik eserler, devlet sisteminin işleyişiyle ilgili eserler gibi pek çok türe dair eserler de verilmiştir.⁵⁶²

Osmanlı'nın son iki asrına gelindiğinde ise bu dönemde klasik gelenekle birlikte özellikle Avrupa'yla geçilen etkileşim neticesinde eserlerde hem Avrupa devletlerinden bahsedilmiş hem de Batı kaynakları kullanılmıştır. Bu döneme özellikle Ahmet Cevdet Paşa damgasını vurmuştur.⁵⁶³ Yine bu iki asırda umumi ve hususi tarihler, biyografi eserleri, şehir tarihleri, ansiklopedik eserler gibi pek çok alanda yeni tarzda eserler verilmiştir.⁵⁶⁴

Zikredildiği özet şekliyle bir süreç geçiren Osmanlı dönemi tarih yazıcılığı, yerini Cumhuriyet dönemine bırakmıştır.

C. OSMANLI TARİH YAZIMINDAKİ YERİ

Nazmü's-sülûk'un Osmanlı tarih yazımındaki yerine farklı açılardan bakmak eserin değerlendirilmesi açısından daha yerinde olacaktır.

⁵⁵⁹ Fehamettin Başar, "Osmanlı Tarih Kaynakları III: Osmanlı Tarih Yazıcılığında Kâtip Çelebi Asrı", *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, S. 39, Haziran 1997, s. 41.

⁵⁶⁰ Başar, a.g.m., s. 42-49.

⁵⁶¹ Özcan, "Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış", *FSM İlmî Araştırmalar ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 1, Bahar 2013, s. 280.

⁵⁶² Özcan, "Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış", a.g.e., s. 281.

⁵⁶³ Arıkan, a.g.m., s. 70.

⁵⁶⁴ Özcan, "Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış", a.g.e., s. 284.

1. Yazıldığı Dönem Açısından

Elimizdeki nüshalar çerçevesinde yazıldığı dönem bakımından yerine bakıldığında eser 1429-1432 arasında yani II. Murad döneminde yazılmıştır. Bu dönem bir önceki başlıkta da ifade ettiğimiz gibi Osmanlı tarih yazıcılığının kuruluş devri olarak nitelendirilmektedir. Zira bu dönemde Arapça ve Farsça'dan yapılan tercüme, *Tarihi takvimler*, *Anonim Tevârih-i âl-i osmanlar*, ansiklopedik eserler ve gazavatnâme türü eserlerin Osmanlı'da ilk örneklerinin verildiği dönemdir.

Daha önce zikrettiğimiz gibi Osmanlı'ya dair bir iki rivayet dışında bilginin olmamasına rağmen bu dönemde tarih eserlerinin az olması, yazılan tarihlerin menkıbe tarzında yeterince gelişmemiş olması dikkate alındığında bu dönemde böyle bir tarihin ortaya konulmuş olması da tarih yazıcılığına örneklik teşkil etmesi açısından oldukça önemlidir. Olayları kronolojik olarak değerlendiren ve tarihin hemen her bir türüne ait örnekleri de içinde barındıran ve tam bir tarih eseri diyebileceğimiz, edebi zevk için değil fakat tarih yazmak amacıyla yazılmış ilk eser olarak değerlendirebileceğimiz Bistâmî'nin *Nazmü's-sülûk* adlı eseri yazıldığı dönem açısından büyük önem taşımaktadır. Babinger'in Bistâmî'yi II. Murad döneminin "biricik tarihçisi" olarak nitelemesi⁵⁶⁵ de onun bu dönemdeki konumuna işaret etmesi açısından önemlidir.

Yine eserin yazıldığı dönem kadar yazıldığı yerin Osmanlı'nın başkenti Bursa olması da âlimlerin peyderpey Osmanlı coğrafyasına gelmeye başlamaları dikkate alındığında, o dönemdeki âlimlerin eserden haberdarolmasını sağlamıştır.

2. Dil ve Üslup Açısından

Bistâmî, *Nazmü's-sülûk'u* diğer eserlerinde olduğu gibi Arapça kaleme almıştır. Bu dönemde Arapça ve Farsça'dan pek çok eser tercüme edilmiştir.⁵⁶⁶ Bu durum klasik literatürün Osmanlı'ya aktarımı açısından önemlidir. Bistâmî de o dönemde klasik ilim merkezlerinin bulunduğu Memlük coğrafyasından gelmesi dolayısıyla klasik birikimin Osmanlı'ya aktarılması açısından önemli bir misyon üstlenmiştir.

Diğer taraftan 16. yüzyıla kadar yazılan eserlerin dili açısından bir karşılaştırma yapıldığında ise Arapça ve Farsça'nın eser yazımında daha az kullanıldığı göze

⁵⁶⁵ Babinger, a.g.e., s. 17-18.

⁵⁶⁶ Arapça ve Farsçadan yapılan tercüme hakkında bkz. Şeşen, a.g.m..

çarpmaktadır. Eyüp Baş'ın bu konuda, zikredilen yüzyıla kadar tespit edilen 25 tarih eseri içerisinde Farsça olarak Şükrullah'ın (ö.1464'ten sonra) *Behcetü't-tevârih*'i ve İdris-i Bitlisî'nin (ö.1520) *Heşt bihişt* eserlerini; Arapça olarak ise, Karamânî Kara Yakub b. İdris'in (ö. 1429) *İşrâku't-tevârih*'ini ve Karamanî Mehmed Paşa'nın (ö.1481) *Tevârihu selâtîni'l-osmâniyye* adlı eserlerini zikretmektedir.⁵⁶⁷ Bunlara Bistâmî'nin eserini de eklersek Arapça olarak kaleme alınanlar üçe çıkmaktadır.

Nazmü's-sülûk'un Arapça olarak yazılmasının yukarıda belirttiğimiz klasik birikimin aktarılması gibi bir fayda sağlamasının yanında, eserin dikkatlerden kaçması ya da ilgi görmemesi gibi bir zararı da olmuştur diyebiliriz.

Üslubuna baktığımızda daha önce de belirttiğimiz gibi eserde farklı üsluplar bir araya getirilmiştir diyebiliriz. Bistâmî, eserin giriş kısmı, kitap ve bab başları ve konuların bitiminde ağır, ağıdalı, süslü ifadelerin olduğu, sık sık şiirlere başvurduğu bir üslup kullanmıştır. Yine İsrail krallarından bahsederken kafiyeli şiirsel bir dil kullanmıştır. Asıl tarih kısmı ile özellikle İslâm tarihi kısmında daha sade anlaşılır bir dile yer vermiştir. Özellikle ikinci kitabın altıncı babı sene sene yazılan Arap tarihçiliğini Osmanlı'ya erken dönemde taşıması açısından önemlidir. Bu etki daha çok Yavuz'un Mısır ve Suriye'yi fethetmesinden sonra belirgin bir şekilde kendisini göstermiştir. Ancak Bistâmî çok daha önceleri Arap tarih yazıcılığı usulünü Osmanlı coğrafyasına taşımıştır diyebiliriz.

3. İşlediği Konular Açısından

İçerik kısmında, bahsettiği konular ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Ancak burada bazı hususlara dikkat çekmek, Osmanlı döneminde yazılan diğer tarih eserlerinin işledikleri konularla karşılaştırılması bakımından önem arz etmektedir.

Öncelikle eserde tarih, zaman gibi kavramlara değinilmiş, tarih ilmi övülmüştür. Yaratılıştan bahsedilmiştir. Böylelikle eser diğer işlediği konularla birlikte klasik dünya tarihi ya da umumi tarih dediğimiz sınıfa girmiş olmaktadır. Yine dünya hakkında bilgiler vermiş ve tarihlerden bahsetmiş, her bin yılda bir nebi, her yüzyılda müceddid gönderilmesi gibi eserinin ileriki sayfalarında geniş bir şekilde ele alacağı konuları

⁵⁶⁷ Baş, a.g.m., s. 106.

mukaddime kısmında zikretmiştir. Ümmetlerin kullandığı dillere ve alfabelere de değinmiştir.⁵⁶⁸

Eserin diğer bir konusunu ise peygamberler tarihi kısmı oluşturmaktadır. Daha önce zikredildiği gibi bu husustan özet olarak bahsedilmiştir. Ancak burada dikkate değer şey Bistâmî'nin Hz. Âdem (as) başta olmak üzere bazı peygamberlere harf ilmüne dair şanı yüce bir kitabın verilmiş olduğunu zikretmesidir. Böylelikle Bistâmî harf ilminin aslında ilk insan Hz. Âdem'den (as) bu yana var olduğu ve meşru bir ilim olduğu imajını vermeye çalışmıştır.⁵⁶⁹

Eserde diğer ele alınan bir konu da İsrail, Pers, Kıpt, Yunan, Rum, Yemen, Hire, Şam, Hicaz, Kinde krallarının özet olarak verilmesidir.⁵⁷⁰

Nazmü's-sülûk'un bir diğer konusu ise ümmetlerdir. Burada Kıpt, Fars, Yunan, Hint, Zenciler, Arap gibi milletle ilgili ümmetlerin yanında; Yahudi, Hristiyan, Süryânî, Sâbiî gibi dinle alakalı ümmetlerden de bahsetmiştir. Bu yüzden eser dinler tarihi açısından da bilgiler içermektedir. Yine burada filozoflar ümmeti diye bir fasıl açarak filozoflara da yer vermiştir.⁵⁷¹

Eserinde âlimler taifesi ve ilimler sınıflandırmasına dair bir fasıl açmıştır. Aslında *Fevâihu'l-miskiyye* eserini bu konuya ayırmasına rağmen burada da ilimler sınıflandırmasına dair bilgiler vermesi ilginçtir.⁵⁷²

Başka bir konu ise yedi iklim ve rub'-i meskûn gibi coğrafyaya dair konulardır.⁵⁷³

Eserde ele alınan bir diğer konu ise kıyamet öncesi gerçekleşecek alametler ve Mehdi'nin çıkması her yüz yılın başında gönderilecek müceddid imamın bilinmesi gibi konulardır. Bu konuya mukaddimedede kısaca temas etmesinin yanında birinci kitabın onuncu babının on ikinci faslında ve ikinci kitabın üçüncü babında geniş bir şekilde temas etmiştir. Bu husus eserin ana konularından biri olmuştur. Üçüncü babda Hz.

⁵⁶⁸ Eserin Mukaddime kısmına bkz., Bistâmî, *Nazmü's-Sülûk*, T4a-12b.

⁵⁶⁹ Bkz., Bistâmî, *Nazmü's-Sülûk*, T16a-21b.

⁵⁷⁰ Bkz., Bistâmî, *Nazmü's-Sülûk*, T21b-62a.

⁵⁷¹ Bkz., Bistâmî, *Nazmü's-Sülûk*, T41a-52a.

⁵⁷² Bkz., Bistâmî, *Nazmü's-Sülûk*, T52a-53b.

⁵⁷³ Bkz., Bistâmî, *Nazmü's-Sülûk*, T54a-55a

Peygamber'in (sav) mucizeleri ile diğer peygamberlerin mucizeleri karşılaştırılmış ve o babın amacının Hz. Peygamber'in (sav) her yüzyılda bir müceddid gönderileceğine dair hadisinin yorumlanması ve 9. yüzyılın imamının bilinmesi olduğu belirtilmiştir. Yine burada daha önce dikkat çektiğimiz gibi bir halife (yönetici) bir de âlim olarak her yüzyılda iki kişiyi zikretmiştir.⁵⁷⁴

Bistâmî'nin "tarihi" bakımından Osmanlı tarihçiliğinde ve siyasetinde belki de en etkili olduğu konu ya da anlayış "10. yüzyılda kıyametin kopacağı ve Mehdi'nin geleceği savunusu ya da söylemidir" diyebiliriz. Kıyamet alametleri konusu Osmanlı'da dini anlayışı oluşturan aşağıda bahsedeceğimiz *Muhammediyye* gibi pek çok eserle benzer şekillerde zikredilmiştir.⁵⁷⁵ Bistâmî de bu kısma geniş bir şekilde eserinde yer veren müelliflerden biridir. Üstelik sadece *Nazmü's-sülûk'ta* değil değil diğer eserlerinden bazılarında da bu konuyu işlemiştir. Bunlardan biri *Fevâihu'l-miskiyye* isimli eseridir. Eser ilimler ansiklopedisi tarzındadır.⁵⁷⁶ Ancak eser *Nazmü's-sülûk'la* aynı pek çok başlığı ele aldığından bir tarih eseri gibidir. Öneme binaen 1570 yılında yani 16. yüzyılda II. Selim zamanında, yazımının tamamlanmasından 130 yıl sonra Türkçe'ye Odabaşı Mustafa Ağa'nın emriyle diğer altı eserle birlikte tercüme edilmiştir.⁵⁷⁷ İçerik kısmının aynı bablarını verirsek yaratılış, tarihler, peygamberlerin haberleri, Mehdi'nin çıkması, Hz. İsa'nın (as) inmesi, Kostantiniyye'l-uzmâ ve Rûmiyye'l-kübrâ'nın fethi, her yüz senenin başında bir müceddidin gönderileceği hadisinin yorumu, iklimler ve ülkeler, meliklerin ahvali, kalemlerin beyanı gibi neredeyse eserin tamamına yakını ortaktır.⁵⁷⁸ Bu yönüyle *Fevâihu'l-miskiyye'nin* tarihi bakımından etkisi *Nazmü's-sülûk'un* etkisi gibi değerlendirilebilir. Bu eser 16. yüzyılda yaşamış Nev'î Efendi'nin bilimlerle ilgili eserinde ve 17. ve 18. yüzyıllarda yaşamış Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân'ında* da kaynak olarak kullanılmıştır.⁵⁷⁹

Bistâmî gerek *Nazmü's-sülûk* gerek *Fevâih'te* olsun işlemiş olduğu konularla asırlar boyu etkili olmuştur diyebiliriz. Özellikle kıyamet alametleri konusu ve daha özelde de "10. yüzyılda kıyametin kopacağı ve Mehdi'nin çıkacağı vurgusu"

⁵⁷⁴ Bkz., Bistâmî, *Nazmü's-Sülûk*, T55a-60b; T104b-137a.

⁵⁷⁵ Hatice K. Arpağuş, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları*, 3. Baskı, İstanbul: MÜİFAV Yayınları, 2015, s. 293-322.

⁵⁷⁶ Yağmur, a.g.e., s. 6.

⁵⁷⁷ Yağmur, a.g.e., s. 7.

⁵⁷⁸ Yağmur, a.g.e., s. VII (eserin içerik kısmı).

⁵⁷⁹ Kaya, "Abdurrahman Bistâmî'nin Bilimler Tasnifi", s. 195.

Osmanlı'daki “tarihin sonu” ve “binyılcı yaklaşımlar” anlayışı üzerinde etkili olmuştur. “Öyle ki Abdurrahman el-Bistâmî'nin 1454 tarihli *Miftâhu'l-Cefr el-Câmî* adlı ve herkesin ilgi duyduğu bilinen Arap âlemindeki kehanetleri içeren kitabının, 16. yüzyıl boyunca sarayda elden ele dolaştığı bilinmektedir. Mehdi'nin, İsa'nın ve Deccal'ın hicrî 10. Yüzyılda geleceğini bildiren kitap öylesine popülerdir ki, Kapıağası Gazanfer Ağa, müderrris Şerif b. Seyyid Burhan'dan bunu Türkçe'ye çevirmesini istemiştir.”⁵⁸⁰ Görüldüğü gibi Bistâmî'nin *Nazmü's-sülûk*'unda da geniş bir yer tutan konular Osmanlı siyasi hayatı ve ilmî hayatında büyük etkiler bırakmıştır. Nitekim I. Selim ve Kanûnî için kullanılan “*müeyyed min ınd (Allah'ın yardım ettiği kişi)*” ve “*sâhib-kırân (evrensel egemenlik kurmuş dünya fatihi, ahir zaman imparatoru)*” gibi nitelermelerin kıyamet beklentisi ile alakalı olduğu Fleischer tarafından savunulmuştur.⁵⁸¹ Ayrıca ileriki sayfalarda etkilemiş olabileceği eserler kısmında da kısaca temas edeceğimiz Kâtip Çelebi “hicri milenyumda kıyametin kopacağı beklentisi olduğunu açık bir şekilde dile getirmiş” ve Türkçe *Fezleke'sine* hicri 1000 yılı olaylarıyla başlamıştır. Diğer bahsedeceğimiz kişi olan Âlî Mustafa Efendi'nin de bu görüşlerden etkilendiği iddia edilmiş ve yazdıklarıyla bunu hissettirmiştir. Selânîkî Mustafa Efendi'nin (ö. 1599) halk arasında böyle bir beklentinin dile getirildiğini söylemesi onun da bu durumdan etkilenmiş olabileceğini göstermektedir.⁵⁸² “İlk resmi Osmanlı vak'anüvisi” olan Nâimâ'nın (ö.1128/1716) “Büyük adamlar teorisinin” de Osmanlı'daki Mehdilik anlayışlarıyla ilgili olduğu ifade edilmiştir.⁵⁸³ Yukarıda zikri geçen *Miftâhu'l-Cefr el-Câmî*, 17. ve 18. yüzyıllarda yaşamış, Osmanlı alim ve kadısı olan Cârullah Efendi'nin 2200 eserden oluşan koleksiyonunda da zikredilmiştir. Eserde 1131 (1718/9) senesinde temellük edildiğine dair kayıt vardır. Diğer sahiplerinin de temellük kayıtları vardır. İlk kayıt Muhammed el-Gazâlî el-Kazvîni'ye ait olup 931 (1524/5) kayıtlıdır. İkinci kayıt ise Es-Seyyid Osman b. es-Seyyid Muhammed'e ait olup 1102 (1690/1) senesi

⁵⁸⁰ Baş, “Binyılcılık ve Osmanlı Toplumunda Hicrî Milenyum ve Kıyamet Beklentisi ile ilgili Bazı Veriler”, s. *Dini Araştırmalar*, C. VII, S. 21, s. 170.

⁵⁸¹ Baş, “Binyılcılık ve Osmanlı Toplumunda Hicrî Milenyum ve Kıyamet Beklentisi ile ilgili Bazı Veriler”, s. 169.

⁵⁸² Baş, “Binyılcılık ve Osmanlı Toplumunda Hicrî Milenyum ve Kıyamet Beklentisi ile ilgili Bazı Veriler”, s. 172-174.

⁵⁸³ Mahmut Çınar, “Osmanlı Halklarının Mehdilik Algısı ve Müslüman Tebaa Tarafından Bu Alanda Yazılan Eserler Bağlamında Kurtarıcı Beklentisinin Sosyo-Politik Bağlantıları”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, C. XIV, S. 1 (2016), s. 224-229.

kayıtlıdır. Üçüncü kayıt ise söylediğimiz gibi bundan yaklaşık otuz sene sonra olup Cârullah Efendi'ye aittir.⁵⁸⁴

Eserde birinci kitabın son kısmı olarak Allah'ın (cc) yaratmış olduğu ümmetlerden bahsetmiştir.⁵⁸⁵

Nazmü's-sülûk'un ikinci kitap kısmının birinci babı siyer kısmını oluşturmaktadır. Burada Resulullah'ın (sav) nesebinden başlayarak onun hakkında pek çok bilgiye yer vermiştir. Burada özellikle mucizelere ayrı bir bahis de açmış ve bazı mucizelerini zikretmiştir. İsrâ ve Miraç hadisesi üzerinde genişçe durup farklı görüşlere yer vermiştir. Bu kısım eserin hacimli bölümlerinden biridir.⁵⁸⁶

Osmanlı'da bu dönemde yazılan siyer eserlerinden Bistâmî ile aynı dönemde yaşamış Yazıcıoğlu Mehmed'in (ö. 1451-53) *Muhammediyye adlı kitabına* baktığımızda eser Hz. Peygamber'in (sav) rüyada görülmesiyle yazılmaya başlanmıştır.⁵⁸⁷ Benzer bir hadise Bistâmî'nin *Nazmü's-sülûk'una* başlarken de gerçekleşmiştir.⁵⁸⁸ Bu dönemde aynı olaydan hareketle yazılmış başka eserler bulunmaktadır.⁵⁸⁹ Yazıcıoğlu'nun eseri üç bölümden oluşmakta olup; birinci bölümde yaratılış konu edilmektedir. İkinci bölümde peygamberleri, Hz. Peygamber'in hayatı ve mucizeleri gibi konuları ele almaktadır. Üçüncü bölüm ise kıyamet ve ahiret konularıyla ilgili bilgiler içermektedir.⁵⁹⁰ Yaratılış konusunun merkezini "Nûr-ı Muhammedî" oluşturmaktadır. Zira bu eserler tasavvufî bakış açısıyla kaleme alınmışlardır. Bistâmî de "Nûr-ı Muhammedî" anlayışından bahsetmektedir.⁵⁹¹ Hz. Peygamber'in (sav) mucizelerine ayrı bir "zikir" açmıştır.

⁵⁸⁴ Fatih Usluer, "Carullah Efendi'nin Cifir ve Tıp İlimlerine Dair Kitapları", *Osmanlı Kitap Kültürü Carullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*, ed. Berat Atçıl, 1. Basım, İlem Kitaplığı, Nobel Yayın, 2015, s. 303. Eserin bu kısmında Bistâmî'nin başka eserlerinin de temellük kayıtları ve Bistâmî'nin iki önemli kaynağı İbn Arabî ve Bûnî'nin de eserlerinin temellük kayıtları vardır. Bkz. s. 297-306.

⁵⁸⁵ Bkz., Bistâmî, *Nazmü's-Sülûk*, T60b-61b.

⁵⁸⁶ Bkz., Bistâmî, *Nazmü's-Sülûk*, T66b-93b.

⁵⁸⁷ Arpaguş, a.g.e., s. 28.

⁵⁸⁸ Bistâmî, *Nazmü's-Sülûk*, T2a.

⁵⁸⁹ Arpaguş, a.g.e., s-155-156.

⁵⁹⁰ Arpaguş, a.g.e., s28.

⁵⁹¹ Bistâmî, *Nazmü's-Sülûk*, T9b.

Özellikle İsrâ ve Mîraç hadiseleri hakkındaki farklı görüşlere yer vermiştir.⁵⁹² Yine Bistâmî ile ortak bir konu ise son bölüm olan kıyamet konusudur.⁵⁹³

Eserde bir diğer kısım ise aşere-i mübeşşerenin zikrine ayrılmıştır.⁵⁹⁴

Eserin ikinci kitap dördüncü bab kısmı Raşid Halifeler ile Emevî ve Abbâsi halifelerinin zikrine tahsis edilmiş ve özet bir anlatıma yer verilmiştir.⁵⁹⁵ Beşinci babda ise Endülüs Emevî halifeleri ile Mısır ve Afrika'da çıkan halifeler (Fatımî) zikredilmiştir.⁵⁹⁶

Nazmü's-sülûk'u oluşturan bir diğer konu ise menkıbelerdir. Müellif eserin beşinci babında halifelerin zikrinden sonra 27 menkıbeye yer vermiştir.⁵⁹⁷

Eserin altıncı babında ise h.11/632 yılından başlayarak h.700/1300 yılına kadarki olaylar, sene sene ele alınmıştır. Pek çok kimsenin vefatına değinmesinden dolayı vefeyât ile olayları birleştiren kısımdır.⁵⁹⁸

Böylelikle eserde pek çok konu farklı tarz ve üslupta bir araya getirilmiştir denilebilir.

4. Klasik İslâm ve Memlûk Tarih Yazıcılığını Aktarması Açısından

Daha önce de değindiğimiz Memlûkler dönemi tarih yazıcılığındaki formlardan biri kendilerinden önce de var olan umumi tarih yazımıydı. Burada özellikle bu formu dikkate almamızın nedeni *Nazmü's-sülûk'un* da bir umumi tarih olmasındandır.

Bu yazıma göre tarihler yaratılışla başlayıp, peygamberler ve diğer milletlere değinildikten sonra, İslâm tarihi kısmına geçildiğinde hadiseler sene sene zikrediliyor, her yılda halife başta olmak üzere devletin üst kademelerindeki şahıslar ve önemli

⁵⁹² Bistâmî, *Nazmü's-Sülû*, T84b-85b, 89b-93b.

⁵⁹³ Osmanlı'da İslâm anlayışının oluşmasında yaygın olan eserler ve bu eserlerde din anlayışını oluşturan konuların değerlendirmesi için bkz. Arpağuş, a.g.e..

⁵⁹⁴ Bkz., Bistâmî, *Nazmü's-Sülûk*, T93b-104b.

⁵⁹⁵ Bkz., Bistâmî, *Nazmü's-Sülûk*, A6b-23a.

⁵⁹⁶ Bkz., Bistâmî, *Nazmü's-Sülûk*, A23a-31b.

⁵⁹⁷ Bkz., Bistâmî, *Nazmü's-Sülûk*, A31b-40b.

⁵⁹⁸ Bkz., Bistâmî, *Nazmü's-Sülûk*, R1-48a.

olaylara değiniliyor, sonunda ise o yılda vefat eden meşhurların isimleri ve bazılarının da hayatları hakkında bilgiler veriliyordu.⁵⁹⁹

Nazmü's-sülûk'ta bu yazım tarzını görmekteyiz. İçerik ve işlediği konular kısmında ele aldığımız için burada tekrar zikretmeyeceğiz.

Yine Memlûkler döneminin önemli yazımlarından biri de biyografi türü eserlerin verilmesidir.⁶⁰⁰ Bistâmî eserinin tamamı biyografiye ayrılmış diyemeyiz ancak bu türü yansıtan kısımların olduğunu söyleyebiliriz. Aşere-i mübeşşere kısmı⁶⁰¹ bu türü yansıtmaya açısından önemlidir.

Yine bu dönemde siyer eserleri de verilmeye devam etmiştir. *Nazmü's-sülûk'un* da büyük bir kısmının siyer konularına ayrıldığını daha önce belirtmiştik.⁶⁰²

Bu dönemde yazılan eser türlerinden biri de yangınlar, depremler, hastalıklar, pahalılık, kıtlık gibi olaylar hakkında yazılan eserlerdir. Bistâmî ayrı bir eser olarak yazmasa da eserinde bu türden bilgilere yer vererek⁶⁰³ Memlûkler dönemi tarih yazıcılığının bir türünü daha eserine yansıtmıştır.

Bu dönemin bir diğer önemli türü şehir tarihleriydi.⁶⁰⁴ Bistâmî, *Nazmü's-sülûk'ta* şehir tarihine dair bilgilere yer vermeyi de ihmal etmemiştir.⁶⁰⁵

Memlûk tarihçiliğinde en çok revaç bulan tarih yazım türü ise biyografi ile umumi tarihi birleştiren “*el-havâdis ve'l-vefeyât*” türü eserlerdir.⁶⁰⁶ Bu tür ise *Nazmü's-sülûk'un* özellikle ikinci kitap kısmının altıncı babında yansıtılmıştır.⁶⁰⁷

Memlûk dönemi tarih yazıcılığının bir başka önemli yönünü üslubu oluşturmaktaydı. Bu dönemde eğlendirme unsuru olarak “*el-acâib ve'l-garâib*” ve “*nükteler*” kullanılıyordu. Bu hususta “*insanlarda, hayvanlarda ve tabiatta görülen*

⁵⁹⁹ Yiğit, a.g.e., s. 326; Tomar, a.g.m., a.g.e., s. 42.

⁶⁰⁰ Yiğit, a.g.e., s. 327.

⁶⁰¹ Bkz., Bistâmî, *Nazmü's-Sülûk*, T93b-104b.

⁶⁰² Bkz., Bistâmî, *Nazmü's-Sülûk*, T66b-93b.

⁶⁰³ Bistâmî, *Nazmü's-Sülûk*, A17b.

⁶⁰⁴ Yiğit, a.g.e., s. 327.

⁶⁰⁵ Bistâmî, *Nazmü's-Sülûk*, A11a.

⁶⁰⁶ Kortantamer, “Memlûk Tarihçiliğine Genel Bir Bakış”, a.g.e., s. 31-32.

⁶⁰⁷ Bkz., Bistâmî, *Nazmü's-Sülûk*, R1-48a.

garip olaylardan ve durumlardan” bahsediliyordu.⁶⁰⁸ Bistâmî de eserinde bu türden bilgilere yer vermiştir.⁶⁰⁹

Yine Memlûk tarihçiliğinde kaynakların zikriyle alakalı olarak doğrudan kaynak zikredilmeyip “*Tarihçi dedi ki*” gibi genel ifade kullanımı⁶¹⁰ da *Nazmü’s-sülûk*’ta kendine yer bulmuştur.⁶¹¹

Görüldüğü gibi Bistâmî, ilim gördüğü çevre olan Memlûk coğrafyasında edinmiş olduğu farklı türlerde tarihi birikimi harmanlayarak bir tarih eseri içerisinde Osmanlı dünyasına taşımıştır.

5. Etkilemiş Olabileceği Eser veya Eserler Açısından

Osmanlı’da tarih yazımının başlangıcı olarak II. Murad döneminin olduğunu ve bu başlangıcın menkıbe ve gazavatnâme türü eserlerle ortaya konulduğunu, olayları kronolojik olarak değerlendiren ve tarihin hemen her bir türüne ait örnekleri de içinde barındıran ve tam bir tarih eseri diyebileceğimiz, edebi zevk için değil de tarih yazmak amacıyla yazılmış ilk eser olarak Bistâmî’nin *Nazmü’s-sülûk* adlı eserinin gösterilebileceğini daha önce belirtmiştik.

Eser bu özelliği açısından o dönemde bir tarih eseri nasıl olmalı örneğini oluşturuyor gibidir. Bu yüzden o dönemde tarih yazan müellifleri etkilemiş olabileceği düşüncesi gözden kaçırılmamalıdır. Doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemiş olabileceğini düşündüğümüz eserlerin başında Şükrullah Efendi’nin (ö. 868/1464’ten sonra) *Behcetü’t-tevârih* adlı eseri gelmektedir.

Hayatı hakkında pek fazla bilgi bulunmayan Şükrullah, 790’da (1388) doğdu, 812’de (1409) Osmanlı’nın hizmetine girdi. Dolayısıyla 21-22 yaşlarında Osmanlı hizmetine girmiş oluyor. Ancak hakkında daha önce Osmanlı hizmetine girdiğine dair

⁶⁰⁸ Kortantamer, “Memlûk Tarihçiliğinde Bir Üslup Unsuru el-‘Acâib ve’l-Garâib”, a.g.e., s.70-71, 87.

⁶⁰⁹ Bistâmî, *Nazmü’s-Sülûk*, R25b. Bu konuda yaptığı diğer rivayetler için bkz. R21a, 23a, 25b. Nüktelerden bazıları için bkz. T6b-7a, 11b, 16b-17a, 17b-18a.

⁶¹⁰ Kortantamer, “Memlûk Tarihçiliğine Genel Bir Bakış”, a.g.e., s. 34.

⁶¹¹ Bazı genel ifadeler için bkz. Bistami, *Nazmü’s-sülûk*, T18a-18b. Burada sırasıyla Bistâmî “*Bazı Meşâyih dedi ki*” ve “*Tefsirciler dediler ki*” ifadelerine yer vermiş ama bunların kim olduğunu zikretmemiştir.

değerlendirmeler de yapılmıştır.⁶¹² Fetret dönemine tanıklık etmiş, II. Murad'ın güvenini kazanarak onun elçilik görevinde bulunmuştur. Bursa kadılığı yapmıştır. Fatih döneminin başlarında yine Bursa'da bulunuyordu. *Behcetü't-tevârih, Câmi'u'd-da'avât, Menhecü'r-reşâd (Minhâcü'r-reşâd), Şerh-i Kasîde-i Emâlî, Enisü'l-Ârifîn* isimli eserlerinin yanında mûsikiye dair de risaleler yazdığı rivayetleri vardır. Ölüm tarihi ve yeri hakkında çeşitli rivayetler vardır. Ancak 868/1464'ten sonra vefat ettiği görüşü hâkimdir.⁶¹³

Behcetü't-tevârih (861-863/1456-1459) senelerinde yazılmış, başlangıçtan 855 (1451) yılına kadarki olayları konu alan genel dünya tarihidir.⁶¹⁴ Osmanlı tarihinden bahseden en erken kaynaklardan biri olup, Osmanlı'dan bahseden ilk Farsça mensur eser olma özelliği taşır.⁶¹⁵ Aynı dönemde yazılmış diğer eserlerin elde olmamasından dolayı eser Ahmedî'nin *İskendernâme'sinden* sonra Osmanlı'ya dair elde olan kaynakların en eskisi konumundadır.⁶¹⁶

Burada Şükrullah'ın eserini yazarken Bistâmî'nin eserinden etkilenmiş olma ya da onu görüp kendi eserine örnek alma ihtimalini artırması açısından bazı hususlara değinmemiz yerinde olacaktır.

Birincisi, Bistâmî ile Şükrullah aynı dönemlerde yaşamışlardır. Şükrullah Bistâmî'den daha sonra vefat etmiştir.

İkinci husus ise ikisinin de aynı dönemde yaşamasının yanında aynı şehirde yani Osmanlı'nın belli bir döneme kadar merkezi konumunda bulunan Bursa'da yaşamış olmalarıdır. Bistâmî Bursa'da vefat etmiştir ve mezarı da Bursa'dadır. Şükrullah'ın da aynı şekilde Bursa'da ölmüş olma ihtimali daha tercihe şayandır.⁶¹⁷

⁶¹² Değerlendirme için bkz. ORUÇ BEĞ, AHMEDÎ, ŞÜKRULLAH, *Üç Osmanlı Tarihi (Oruç Beğ Tarihi - Ahmedî: Dâstân ve Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman – Şükrullah: Behcetü't-Tevârih)*, hz. Atsız, 5. b., İstanbul: Ötüken, 2017, s. 181-182.

⁶¹³ Sara Nur Yıldız, “Şükrullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, c. XXXIX, s. 257-258; Şükrullah Efendi, *Behcetü't-Tevârih- Tarihin Aydınlığında*, İnc. Çev. Hasan Almaz, 1. Baskı, İstanbul: Mostar, 2010, s. 23-35.”

⁶¹⁴ Almaz, a.g.e., s. 38.

⁶¹⁵ Yıldız, a.g.m., s. 257.

⁶¹⁶ Almaz, a.g.e., s. 47

⁶¹⁷ Almaz, a.g.e., s. 29.

Üçüncü husus ise Şükrullah'ın da Bistâmî'nin de II. Murad nezdinde bir değere sahip olduğu aynı zamanda Şükrullah'ın devlet işlerinde de görevde bulunması ve Bursa kadılığı yapması durumudur.

Dördüncüsü ise Almaz, Şükrullah'ın ailesi hakkında bilgi verirken Bursalı Mehmed Tahir'den Şükrullah'ın nereli olduğunun tam olarak bilinmediği ancak Amasyalı ve Şeyh Yar Ali ile kardeş çocukları olduklarına dair bir rivayete yer verir. Bunun kesinlik kazanmadığını belirtir.⁶¹⁸ Eğer bu rivayetin doğru olduğu kabul edilirse Bistâmî *Dürre'de*, sene 813/1410-1411'de Dâru'n-nasr olarak isimlendirdiği Amasya'da övgülerle bahsettiği Yâr Ali olarak meşhur olan 'Alâuddîn Ali b. Siyâvûş ed-Devrekî (Derûkî) el-Hanefî es-Sûfî'nin kendisinin *En-Nûru'l-'aliyyü'l-bâhir ve'n-nûru'l-celiyyü'z-zâhir* isimli eserini okuduğunu söylemiştir.⁶¹⁹ Yani Bistâmî Şükrullah'ın ailesinden bir kişiyle de hocalık öğrencilik ilişkisi içerisinde bulunmuş olmaktadır. Bu tarihler aynı zamanda Şükrullah'ın Osmanlı hizmetine henüz girdiği tarihlere denk gelmektedir. Bistâmî'nin bu dönemde ilişkide olduğu kimselerin Osmanlı idare veya ilmiye sınıfındaki konumları ya da bu konumlarda bulunan kişilerle olan ilişkileri de dönemin ilişkilerinin ve etkileşimlerinin daha iyi anlaşılması, özellikle de Bistâmî'nin Osmanlı üzerindeki etkisinin açığa çıkarılması açısından araştırılmaya muhtaçtır.

Bu saydığımız nedenlerden dolayı özellikle üçüncü husus ikisinin görüşme ihtimalini ve eserlerinden haberdar olma ihtimalini artırmaktadır. Şükrullah, eserini Bistâmî'nin *Nazmü's-sülûk'u* yazmasından yaklaşık 25 yıl kadar sonra ve Bistâmî'nin vefatından 2 yıl sonra kaleme almaya başlamıştır.

Burada Şükrullah'ın eserinin içerik kısmını verip bu kısımların Bistâmî'nin *Nazmü's-sülûk'unda* nerelere karşılık geldiğini karşılıklı olarak vermemiz etkinin anlaşılması açısından daha iyi olacaktır.

Eserin içerik kısmına baktığımızda:

⁶¹⁸ Almaz, a.g.e., s. 25.

⁶¹⁹ Bistâmî, *Dürre*, N26a-26b.

Birinci Bölüm: Dünya ve dünyadakilerin yaratılışı hakkındadır. İki rivayet üzeredir. Birincisi İslâm uleması diğeri ise filozofların rivayetlerine dayanmaktadır. Bu kısım on dört fasıl ve on iki makale olarak ele almıştır.⁶²⁰

On dört fasılda “İnsanlık tarihine başlamadan önce “akıl” ve “nefis”in yaratılışından, feleklerin, burçların, yıldızların meydana gelişinden, dört unsur olan ateş, hava, su ve toprağın yaratılışından ve keyfiyetinden; insanlığın yaratılışından, insan organlarının nasıl meydana geldiğinden; basit ve mürekkep unsurların yaratılışından bahsedilir. Daha sonra on iki makale halinde yerküreden söz edilir. Yerkürenin yüzölçümünden, dünyanın yedi iklim ve yedi denizinden; yerküre üzerinde yaşayan milletlerden; Çinliler, Türkler, Rumlar (Avrupalılar), Araplar, Hintliler, Habeşliler gibi belli başlı milletlerden bahsedilmektedir. Bundan sonra Hz. Âdem ile insanlık tarihi anlatılmaktadır. Burada huyları insana benzemeyen bir insan şeklinden söz edilmektedir.”⁶²¹

Burada verilen konulardan bazıları *Nazmü's-sülûk'un* farklı yerlerinde yer almaktadır. Bunlardan feleklerle ilgili bilgiler Mukaddime kısmında yer almaktadır. Yerküre hakkında bazı bilgiler mukaddime kısmının beşinci faslında ele alınmaktadır.⁶²² Yedi iklim ve dünya ile ilgili yine bazı bilgiler hakkında birinci kitap onuncu bab on birinci fasılda ele alınmıştır.⁶²³ Diğeri bir konu olan farklı milletlerden ise *Nazmü's-sülûk'un* birinci kitap onuncu babda birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü, (ikinci) beşinci, altıncı, yedinci, sekizinci ve dokuzuncu fasıl bu ümmetlerin zikrine ayrılmıştır. Burada Bistâmî, Hristiyan, Yahudi gibi dini ümmetlerden de bahsetmiştir.⁶²⁴ Şükrullah özet olarak insanlık tarihini anlattığı yerde tıpkı Bistâmî'de olduğu gibi tarih hakkında dört rivayete değinir. Bu *Nazmü's-sülûk'ta* mukaddimenin ikinci faslında ele alınmıştır.⁶²⁵ Yine burada Şükrullah'ın her bin yılda bir peygamber her yüzyılda ise Bistâmî'de olduğu gibi bir halife bir âlim gönderileceğine dair rivayete yer vermesi de dikkat çekicidir. Bistâmî'de bu kısım mukaddimenin yedinci faslında zikredilmiştir.

⁶²⁰ Almaz, a.g.e., s. 56.

⁶²¹ Almaz, a.g.e., s. 38.

⁶²² Bistâmî, *Nazmü's-sülûk*, T6b-7a.

⁶²³ Bistâmî, *Nazmü's-sülûk*, T54a-55a.

⁶²⁴ Bistâmî, *Nazmü's-sülûk*, T41a-44b, 49a-52a.

⁶²⁵ Bistâmî, *Nazmü's-sülûk*, T4b-5b.

Bistâmî, burada ayrıca “*Nûr-ı Muhammedî*” konusuna da değinmiştir.⁶²⁶ Bistâmî müceddid gönderilmesi konusunu daha geniş bir şekilde ikinci kitap üçüncü bab kısmında da ele almıştır.⁶²⁷ Ayrıca Şükrullah bu kısımda Bistâmî’nin mukaddimenin dört, beş ve altıncı faslında zikredilen bilgilere benzer bilgilerde zikretmiştir.⁶²⁸ Bir de bu kısımda Şükrullah’da zikredilen huyları insana benzemeyen insan türlerinden bahsetmiştir.⁶²⁹ Bu sanki Memlûk tarih yazıcılığındaki “*el-acâib ve'l-ğarâib*” türünü anımsatmaktadır ki Bistâmî bunu ikinci kitap altıncı faslında bazı yerlerde zikretmiştir. Bunu daha önce belirtmiştik.

*“İkinci bölümde, Kur’ân’da ismi geçen Âdem, Şit, İdris, Nûh, Hud, Salih, İbrahim, Musa, İsa [aleyhimüsselam] vb. bir kısım peygamberin tarihi özet olarak anlatılmaktadır.”*⁶³⁰

Bistâmî bu kısmı yani peygamberler tarihi diyebileceğimiz bölümü, *Nazmü’s-sülûk’un* birinci kitap birinci babında ele almıştır.⁶³¹

“Üçüncü bölümde rivayetlere dayalı olarak Hz. Muhammed’in [sallallahu aleyhi vesellem] Hz. Âdem’e kadar giden nesebini özet olarak açıklamaktadır.”

Dördüncü bölümde, Hz. Muhammed’in [sallallahu aleyhi vesellem] doğumundan ve dünyadan ayrıldığı ana dek geçen olaylar ele alınmıştır. Bu bölüm yedi fasıldır. Bu fasıllarda geçen olaylar, savaşları, hizmetçileri, sahip olduğu savaş araç gereçleri, cariyeleri, yazıcıları, Hz. Muhammed’in [sallallahu aleyhi vesellem] doğumundan peygamberliğine kadarki dönem, hadis kitaplarında anlatılan mucizeleri konu edilmektedir.

*“Beşinci bölümde, Hz. Muhammed’in [sallallahu aleyhi vesellem] eşleri, câriyeleri, evlatları, amcaları ve halaları dört faslında konu edilmektedir.”*⁶³²

⁶²⁶ Bistâmî, *Nazmü’s-sülûk*, T9a-10a.

⁶²⁷ Bistâmî, *Nazmü’s-sülûk*, T104b-137a.

⁶²⁸ Bistâmî, *Nazmü’s-sülûk*, T6a-9a. Behcetü’t-tevârih’te zikri geçen yerler için bkz. Almaz, a.g.e., s. 117-121.

⁶²⁹ Almaz, a.g.e., s. 116-117.

⁶³⁰ Almaz, a.g.e., s. 38.

⁶³¹ Bistâmî, *Nazmü’s-sülûk*, T16a-21b.

⁶³² Almaz, a.g.e., s. 39.

Şükrullah'ın eserinde üç, dört ve beşinci bölümlerde ele aldığı kısım siyer kısmı olarak nitelendirilebilir. Bistâmî de bu kısmı eserinin ikinci kitap kısmının birinci babından ayrı zikirler açarak, Peygamberimiz'in (sav) nesebinin zikriyle başlayarak ele almıştır. Hayatına dair benzer başlıklar açarak konu ele alınmıştır. Son olarak da bu babda Hz. Peygamberin (sav) mucizelerini zikrederek bu babı tamamlamıştır.⁶³³

*“Altıncı bölümde aşere-i mübeşşere olarak adlandırılan cennetle müjdelenmiş on sahabeden söz edilmektedir.”*⁶³⁴

Şükrullah eserinde siyer kısmının ardından aşere-i mübeşşerenin zikrine geçmiştir. Aynı şekilde Bistâmî de eserin ikinci kitap ikinci babında aşere-i mübeşşereden bahsetmiştir.⁶³⁵

“Yedinci bölümde aşere-i mübeşşereden olmayan ancak üstün niteliklere sahip diğer sahabilerden bahsedilmektedir.”

*“Sekizinci bölüm üç fasıl halinde dört mezhep imamı, altı hadis imamı ve İslâm âlimlerince fetvaları kabul görülen sekiz imam hakkındadır.”*⁶³⁶

Yedinci ve sekizinci bölümler gibi ayrı bölümler Bistâmî'nin eserinde olmamakla birlikte, eserin ikinci kitap altıncı babı vefeyât tarzında düzenlenmiş olup pek çok sahâbi ve âlimin ölüm tarihleri eserleri gibi bilgiler verilmiştir.⁶³⁷

“Dokuzuncu bölümde toplam 107 meşhur tarikat şeyhi hakkında bilgi verilmektedir.”

Bistâmî ise ikinci kitap beşinci bab üçüncü fasılda 27 menkıbeye yer vermiştir.⁶³⁸

*“Onuncu bölümde de Yunanlı filozoflar ile diğer dinlerin önemli filozofları anlatılmaktadır.”*⁶³⁹

⁶³³ Bistâmî, *Nazmü's-sülûk*, T66b-93b.

⁶³⁴ Almaz, a.g.e., s. 39.

⁶³⁵ Bistâmî, *Nazmü's-sülûk*, T93b-104b.

⁶³⁶ Almaz, a.g.e., s. 39.

⁶³⁷ Bistâmî, *Nazmü's-sülûk*, R1-48a.

⁶³⁸ Bistâmî, *Nazmü's-sülûk*, A31b-40b.

Nazmü's-sülûk'ta Bistâmî, birinci kitap onuncu bab beşinci faslı aynı konuya ayırmış, ikisi de konuya Hermes'in zikriyle başlamıştır.⁶⁴⁰

“On birinci bölümde dört fasıl halinde Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] dönemine kadar ki eski İran padişahları olan Melikler, Keyler, Eşkânîler ve Sâsânîler konu edilmektedir.”⁶⁴¹

Bistâmî *Nazmü's-sülûk'ta* birinci kitap üçüncü babda aynı konuyu ele almıştır.⁶⁴² Ancak Bistâmî sadece Pers krallarıyla yetinmeyip daha pek çok ümmetin krallarına eserinde yer vermiştir.

“On ikinci bölümde Emevî, Abbâsî, Alevî ve Selçuklu sultanları zikredilmektedir.”⁶⁴³

Nazmü's-sülûk'un ana konularından birini sultanlar oluşturmaktadır. Bistâmî, ikinci kitabın dördüncü babını Râşid Halifeler, Emevî ve Abbâsî halifelerinin zikrine ayırmıştır.⁶⁴⁴ Beşinci babın birinci faslını Endülüs Emevî halifelerine ikinci faslını ise Alevî (Fâtîmî) halifelerinin zikrine ayırmıştır.⁶⁴⁵

“On üçüncü bölümde Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve Fâtiḥ Sultan Mehmed'e kadar gelen Osmanlı padişahlarının hayatı ve yaptıkları hayırlı hizmetler anlatılmaktadır.”⁶⁴⁶

Bistâmî'de Osmanlı hakkında yapılan rivayete daha önce değinmiştik. Eserin eksik olan bablarında daha önce de belirttiğimiz gibi Osmanlı'dan bahsetmiş olma ihtimali vardır.

Şükrullah'ın *Behcetü't-tevâriḥ'inin* dışında yakın dönemde yazılan dünya tarihi metni olarak Enverî'nin *Düstûrnâme'si* ve Neşrî'nin (ö 926/1520 ?) *Kitâb-ı cihannümâ* adlı eserleri vardır.

⁶³⁹ Almaz, a.g.e., s. 39.

⁶⁴⁰ Bistâmî, *Nazmü's-sülûk*, T45b-49a; Almaz, a.g.e., s. 267.

⁶⁴¹ Almaz, a.g.e., s. 39.

⁶⁴² Bistâmî, *Nazmü's-sülûk*, T25a-29b.

⁶⁴³ Almaz, a.g.e., s. 39.

⁶⁴⁴ Bistâmî, *Nazmü's-sülûk*, A6b-23a.

⁶⁴⁵ Bistâmî, *Nazmü's-sülûk*, A23a-31b.

⁶⁴⁶ Almaz, a.g.e., s. 39.

Enverî Fatih dönemi tarihçilerindendir. 15. Yüzyıl ortalarında yaşamıştır. Kendisi hakkında pek fazla bilgi yoktur. Enverî mahlasıdır. Enverî *Düstûrnâme*'den önce *Teferrücnâme* adında bir eseri Fatih adına kaleme almıştır ancak eser mevcut değildir. *Düstûrnâme*'yi ise hâmisî Mahmud Paşa adına kaleme almıştır. Enverî eseri 896/1465 yılında tamamlamıştır.⁶⁴⁷

Düstûrnâme mesnevi tarzında yazılmış dünya tarihi niteliğindedir. “*Bir mukaddime ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Mahmud Paşa'ya ithafın ve fihrist kısmının yer aldığı mukaddimedен sonra gelen ana bölümlerden birincisi peygamberler ve İslâm tarihine dair olup kendi içinde "bab" adı altında on yedi kısma ayrılmaktadır. Bu bablarda kısaca peygamberlerden, Pişdadiler, Keyaniler, Eşkaniler, Sasaniler, Hz. Muhammed Hulefâ-yi Râşidîn, Emevîler, Abbâsîler, Saffârîler ve Sâmânîler'den, Gazneliler, Deylemîler, Kuhistan melikleri yani İsmâîlîler, Selçuklular, Salgurlular, Hârizmşahlar ve Moğollar'dan bahsedilmektedir. On yedinci babın sonunda ebced hesabıyla meşhur olayların tarihlerine delalet eden manzum tarihler yer almaktaysa da bunların çoğu yanlışdır. Eserin ikinci ve en uzun ana bölümü on sekizinci bab olup burada Aydınoğulları Beyliği'nin tarihçesi, özellikle Umur Bey'in gaza ve fetihleri anlatılmaktadır. Son dört bab ise eserin üçüncü ana bölümünü oluşturmaktadır. Bunlardan on dokuzuncu babda özellikle Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın (ö. 1357) Rumeli'deki fetihleriyle 1402 Ankara Savaşı ve sonrası hadiseleri olmak üzere Fatih'e kadar gelen devrin önemli olayları, yirminci babda 1464 ortalarına kadar Fatih Sultan Mehmed devri olayları anlatılmıştır. Son iki bab Mahmud Paşa'nın seferleriyle methine tahsis edilmiştir.*”⁶⁴⁸

Enverî'nin eserinin başlıca kaynakları arasında Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Nizâmü't-tevârîh* adlı eseri,⁶⁴⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin *Mir'âtü'z-zamân*'ı, günümüze ulaşmayan bazı eserler ve Osmanlı tarihine dair Ahmedî, Karamânî Mehmed Paşa gibi şahısların eserleri yer almaktadır.⁶⁵⁰

⁶⁴⁷ Betül Ademler, *Düstûrnâme-i Enverî (Dil Özellikleri-Metin)*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 4-6.

⁶⁴⁸ Özcan, “Düstûrnâme-i Enverî”, *DİA*, 1994, C. X, s. 49.

⁶⁴⁹ Ademler, a.g.e., s. 8.

⁶⁵⁰ Özcan, “Düstûrnâme-i Enverî”, *DİA*, s. 49.

Burada *Nazmü's-sülûk* ile bir karşılaştırma yapıldığında peygamberler tarihi, Pers kralları, Râşid Halifeler ile Emevî ve Abbâsî halifeleri ortak konularıdır. Bistâmî Moğollar, Gazneliler, Deylemîler gibi diğer devletleri ayrı başlıklar altında değil de kronolojik akış içerisinde devletlerarası mücadeleler ve ilişkiler olarak örneğin; Moğolların Bağdat'ı ele geçirmesi gibi yeri geldikçe zikretmiştir. Burada dikkati çeken bir diğer husus Enverî'nin ebced hesabıyla meşhur olayların tarihlerini gösteren manzum tarihler vermesidir. Bu durum akıllara Bistâmî'nin hurûfliğini getirmektedir.

Diğer ele alacağımız eser Neşrî'nin *Kitâb-ı cihannümâ'sıdır*. Neşrî'nin asıl adı bilinmemektedir. Eğitimi Bursa'da almış ve burada uzun yıllar kalmıştır. İlmiye sınıfıyla alakasının yanında idari sistemle de ilgilidir. Kanûnî'nin yönetime gelmesinin akabinde (1520-1521) vefat etmiştir.⁶⁵¹

Eseri altı bölümden oluşan bir dünya tarihidir. Ancak günümüze Osmanlı öncesi Türk tarihi ve Osmanlı tarihi olan altıncı kısım ulaşmıştır. Günümüze ulaşan kısımda Nûh'un çocukları ve Selçuklulara ait bölümler de vardır. Neşrî yazılı kaynakları zikretmez ancak eserde *Behcetü't-tevârih*, *Târihî takvimler*, *Tevârih-i âl-i selçuk* gibi eserlerden yararlandığı görülür.⁶⁵²

Burada ilk beş bölüm günümüze ulaşmadığından dolayı bir kıyas yapamıyoruz. Sadece şunu söyleyebiliriz ki Neşrî'nin eseri de bir dünya tarihi olduğu için, *Behcetü't-tevârih* gibi eserleri kaynak olarak aldığından Bistâmî ile benzer yönlerinin olduğunu söyleyebiliriz. Diğer bir durumda Neşrî'nin de Bistâmî gibi Bursa'da yaşamış olması, ilmiye sınıfı ve bürokrasi ile alakalı olduğundan Bistâmî'nin eserlerinden haberdar olması mümkündür diyebiliriz.

Yukarıda zikrettiğimiz üç eser Bistâmî'ye en yakın dönemde yaşamış ve dünya tarihi yazmış Osmanlı tarihini de bu tarihin devamı niteliğinde kaleme almışlardır. Bunlardan Neşrî'nin *Cihannümâ'sının* Osmanlı öncesi dönemi elimizde olmadığından değerlendirmeye tabi tutamadık. Diğer ikisinde ise ana konuları üzerinden, bölüm başlıkları üzerinden bir karşılaştırma yaptık. Bizim burada vermeye çalıştığımız şey Osmanlı'da yavaş yavaş gelişen tarih yazıcılığı içerisinde; bu tarihler Osmanlı'ya dair

⁶⁵¹ Özcan, "Neşrî", *DİA*, 2007, C. XXXIII, s. 20.

⁶⁵² Özcan, "Neşrî", *DİA*, s. 21.

bir şeyler içersin içermesin, Osmanlı coğrafyasında yazılmış, özellikle de Osmanlı'da tarih yazıcılığının yeni yeni başladığı bir dönemde yazılan tarih ile devamındaki yaklaşık yüzyıl içinde benzer tarzda yazılan eserlerin muhtevasının karşılaştırmasını vermektir.

I. Selim döneminde Mısır'ın fethiyle birlikte, kuruluşundan itibaren Osmanlı ile özellikle ulema sınıfı bazında bir etkileşim içinde olan, Osmanlı'da pek çok önemli âlimin eğitimini almak için gittiği Mısır coğrafyası idare bakımından da ele geçirilmiştir. Böylece Osmanlı, klasik İslâm birikimini doğrudan elde etmiştir. Bu noktada klasik İslâm tarihi yazıcılığı birikimi de Osmanlı'ya aktarılmıştır. Nitekim bunun da etkisiyle Osmanlı'da tarih yazımı artmıştır. 16. yüzyılın sonu⁶⁵³ ve 17. yüzyılda özellikle umumî tarih yazımında bir artış yaşanmıştır.⁶⁵⁴ Bu tarihler arasında özellikle Cenâbî Mustafa Efendi'nin (ö. 1590) *'Aylemü'z-zâhir'i*, Âlî Mustafa Efendi'nin (ö. 1600) *Kühü'l-ahbar'ı* ve Kâtip Çelebi'nin (ö. 1657) *Fezleketü't-tevârih'i* bu dönemde yazılmış umumî tarihlerin en önemlileri arasında sayılabilir. Âlî Mustafa ve Kâtip Çelebi Cenâbî'den etkilenmişlerdir. Bu isimler benzer konuları çok daha geniş bir şekilde ele almanın yanında tenkidî tarihçiliğin ve ilmî tarihçiliğin Osmanlı'da ilk örneklerini vererek pek çok kişiyi de etkilemişlerdir.⁶⁵⁵ Tarih yazımındaki gelişmeyi şu karşılaştırmayla ifade edebiliriz. Bistâmî'nin telifte yöntemi hakkında daha önce vermiş olduğumuz bir bilgiyi buraya aynen alıyoruz. "*Keşfü'l-esrâr'da "bu ilimlerin ehlinin kitaplarından toplamak benim alışkanlığım... ve onların ifadelerinden almak benim adetimdir" demiş. Bu parçaya göre onun asıl ameliyesi "derleme, tarihi bilgileri bir araya toplayıp düzenleme, taklit" şeklindedir.*"⁶⁵⁶ Şimdi Cenâbî'nin metoduyla ilgili kendi ifadelerini de buraya aynen alarak bir karşılaştırma yapalım. *Onun telif metodu, "'ahz", "cem" ve "iktibâs" yani kaynakları seçmek suretiyle alma, onlardaki bilgileri toplayıp derleme, gerekli olduğu yerlerde aynen aktarma yaptıktan sonra, "istinbât", "istihrâc" ve "tasavvur" yani kaynakları iyice değerlendiren onlardan neticeler çıkarma ve bütün bunları zihin süzgecinden geçirmek*

⁶⁵³ Özcan, "Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış", a.g.e., s. 277.

⁶⁵⁴ Başar, a.g.m., s. 41.

⁶⁵⁵ Eserler hakkında bilgi için bkz. Jan Schmidt, "Kühü'l-ahbâr", *DİA*, 2002, c. 26, s. 555-556; Özcan, "Fezleketü't-Tevârih", *DİA*, 1995, c. 12, s. 542-544; Mehmet Canatar, "Cenâbî Mustafa Efendi", *DİA*, 1993, c. VII, s. 352-353.

⁶⁵⁶ Alâuddin, a.g.m., s. 36.

suretiyle eseri yazma şeklinde izah edebiliriz.”⁶⁵⁷ Buna göre Bistâmî ve Cenâbî'nin tarihinin ilk kısmı aynıdır diyebiliriz. Yani Cenâbî'deki “kaynakları seçerek alma, onlardaki bilgileri toplayıp derleme ve gerekli olduğu yerlerde aynen aktarma” kısmı; Bistâmî'nin, “onun asıl ameliyesi "derleme, tarihi bilgileri bir araya toplayıp düzenleme, taklit” kısmıyla aynıdır. Ancak gelişme ise Cenâbî'nin bunlara ilaveten “"istinbât", "istihrâc" ve "tasavvur" yani kaynakları iyice değerlendirip onlardan neticeler çıkarma ve bütün bunları zihin süzgecinden geçirmek suretiyle eseri yazma” şeklinde belirttiği üç şekilde ifade ettiği yerdedir. Bu yöntemle Cenâbî, kendisinden sonra gelen tarihçileri de etkilemiştir. Bistâmî'de bu kısım tamamen yoktur diyemeyiz o da yeri geldiğinde bazı görüşleri bir araya getirmiş karşılaştırmış ve tercih ettiği görüşü de söylemiştir. Ancak bu eserin genelinde görünmez.⁶⁵⁸ Yani Bistâmî'nin ortaya koyduğu eser yazıldığı dönem dikkate alındığında hiç de küçümsenmeyecek tarzda bir tarih eseridir diyebiliriz.

⁶⁵⁷ Canatar, “Cenâbî Mustafa Efendi: Hayatı, Eseri Ve Tarih Görüşü”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 4, Şubat-Mart-Nisan (2000), s. 17.

⁶⁵⁸ Bkz. İsrâ ve Miraç hadisesindeki yöntemi Bistâmî, *Nazmü's-Sülûk*, T84b-85b.

SONUÇ

Çalışmamızda, Abdurrahman Bistâmî'nin kim olduğu; yazmış olduğu *Nazmü's-sülûk fî müsâmereti'l-mülûk* adlı eserin içeriği, kaynakları, üslubu, yazıldığı tarih ve etkilerinin neler olduğu ve eserin Osmanlı tarih yazımındaki yerinin ne olduğunun ortaya çıkarılması hedeflendi.

Öncelikle çalışmanın birinci kaynağı olan eserin yazma nüshalarının gerek yazar gerekse eserle ilgili ikinci derece çalışmalardan yararlanılarak tespiti ve okuması yapıldı. Daha sonra yine gerek yazarın kendi eserleri olan birinci kaynaklar, gerekse yazar hakkındaki ikinci kaynaklardan hareketle, yazar hakkında bilgi edinildi. Son olarak ise Osmanlı tarih yazımı hakkında yapılan araştırmalardan istifadeyle, çalışmaya konu eserle karşılaştırmalar yapılarak eserin Osmanlı tarih yazımındaki yerinin tespitine çalışıldı.

Çalışmamızda eserin beş nüshasına ulaşıldı. Bu nüshaların okunması neticesinde nüshaların eserin farklı bölümlerine ait olduğu ve eserin eksik olduğu sonucuna varıldı. İçerik kısmında elimizde olan nüshalardan eserin mukaddime, iki kitap ve hâtime kısmından oluştuğu ayrıca her iki kitap için tekmilelerin olduğu öğrenildi. Mukaddime ve iki kitabın bablar ve fasıllara ayrılarak ele alındığı; elimizdeki nüshaların birinci kitap kısmının tekmile hariç tam, ikinci kitap kısmının ise on babdan oluşmuş olup ilk altı babın var olduğu tespit edildi.

Eser yaratılıştan başlayarak, peygamberler tarihi, diğer millet ve krallar, İslâm tarihi şeklinde ifade edebileceğimiz ana konulardan oluşmaktadır. Eserde Osmanlı'ya dair iki üç satırın dışında bilgi yoktur. Kendi dönemine ait bilgi de azdır ve h. 8. ve 9. yüzyılda çıkacak müceddid ile alakalıdır.

Eserde konular belli bir sistematik içinde ele alınmasının yanında, pek çok kaynak da kullanılmıştır. Aynı zamanda eserde Bistâmî'nin hurûfî yönünün izleri de görülmektedir. Eserde bir diğer dikkati çeken şey, Bistâmî'nin "*mehdiyeci*" vurgusudur.

Nazmü's-sülûk'un müellifi Bistâmî, 14. yüzyıl sonu ile 15. yüzyılın ilk yarısını idrak etmiş, harf ilimleri başta olmak üzere kendisini yetiştirmiş donanımlı bir âlimdir. Kendisi Memlûk coğrafyasında yetişmiş, daha sonra Osmanlı ülkesine gelmiştir. Burada hem saray çevresiyle hem de pek çok önemli âlimle irtibatta bulunmuştur. Pek çok eser kaleme almıştır. Belli bir düşünceyi yayma gayesinin olduğu sezilen Bistâmî, Osmanlı coğrafyasında birçok şehre yolculuklar yapıp, pek çok kişiyle hocalık öğrencilik ilişkisi kurmuştur. Dolayısıyla Osmanlı coğrafyasında hem siyasi hem ilmi bakımdan etkili bir âlim olup, Bursa'da vefat etmiştir.

Eser, Osmanlı tarih yazımında, Osmanlı'ya dair iki üç satır dışında bilgi bulunmamasına rağmen, Osmanlı'da tarih yazıcılığının kuruluş devri diyebileceğimiz bir dönemde yazıldığından dolayı önemlidir. Ayrıca içerdiği konulardan bazılarının ele alınış tarzı, Osmanlı'da yazılmış mensur umumi tarihlerin ilklerinden, ama belki de bu çapta yazılan eserlerin ilkidir. Kendisinden sonra yazılmış bazı eserlerde etkisi olma ihtimalinden dolayı da önemlidir. Bundan başka Memlûk tarih yazıcılığını erken dönemde Osmanlı'ya taşıması ve bilhassa “kıyamet alametleri ve mehdi” hakkındaki görüşlerinin özellikle Osmanlı tarihçileri üzerindeki etkisinden dolayı da eser değerlidir.

Bistâmî'nin hayatı ve eserleri üzerinde daha kapsamlı olarak yapılacak çalışmalar, bize hem Bistâmî hem de o dönemin ilim hayatı hakkında daha açıklayıcı bilgiler sunacaktır. Ayrıca bu çalışmalar ve o dönemin “ulema ağı” üzerinde yapılacak diğer çalışmalar, hem dönemin ilim dünyasını hem de bu ağın siyasi etkilerini anlamamıza fırsat sunacaktır. Bundan başka çalışmamıza konu olan *Nazmü's-sülûk fi müsâmereti'l-mülûk* adlı eser üzerine yapılabilecek daha kapsamlı çalışmalarla, eserin eksik kısımlarının bulunması halinde; bu kısımlarda özellikle Osmanlı'ya dair bilgilerin olup olmadığı açığa çıkacaktır. Zira kalan kısımlarda Osmanlı hakkında bilgilere ulaşılmasının Osmanlı tarihi açısından değeri gerçekten çok büyüktür.

KAYNAKLAR

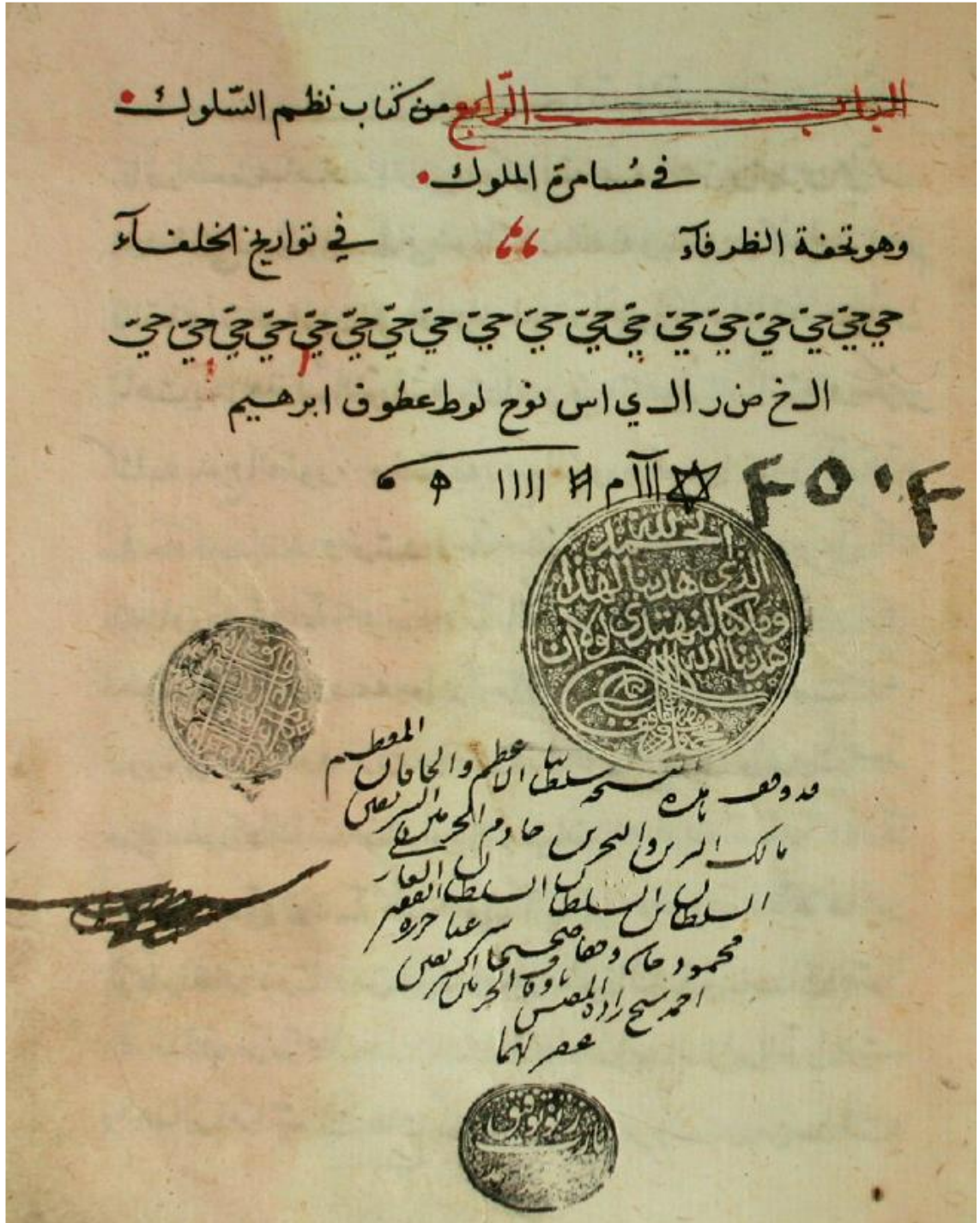
- ADEMLER Betül, *Düstûrnâme-i Enverî (Dil Özellikleri-Metin)*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- ALÂUDDÎN Bakrî, “Müsâhemetü’ş-Şeyh Abdurrahman el-Bistâmî fi’l-Ulûmi’l-Mektûme”, *The Development of Sufism in Mamluk Egypt*, ed. Richard McGregor-Adam Sabra, Kahire, 2006, ss. 33-56.
- ARIKAN Zeki, "Tarih (Osmanlı)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. XL, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011, ss. 66-72.
- ARPAGUŞ Hatice K., *Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları*, 3. b., İstanbul: MÜİFAV Yayınları, 2015.
- BABINGER Franz, *Die Geschichtsschreiber Der Osmanen Und Ihre Werke (Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri)*, Çev. Coşkun Üçok, 2. b., Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- BAĞDATLI İsmail Paşa, *İzahu’l-Meknun fi’z-Zeyli ‘Alâ Keşfi’z-Zunün*, nşr. Kilisli Muallim Rıfat-Şerefeddin Yaltkaya, C. I-II, İstanbul, 1945-1947.
- _____, *Hediyetü’l-Ârifin Esmâu’l-Müellifin ve Âsaru’l-Musannifin (HA)*, C. I, nşr. Kilisli Muallim Rıfat – İbnülemin Mahmud Kemal İnal, İstanbul 1951.
- BAŞ Eyüp, “Dil-Tarih İlişkisi Bağlamında Osmanlı Türklerinde Arapça Tarih Yazıcılığı (XVI. Ve XVII. Yüzyıl Örnekleriyle)”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD), C. 46, S. 1, 2005, ss. 103-132.
- _____, “Binyılcılık ve Osmanlı Toplumunda Hicrî Milenyum ve Kıyamet Beklentisi ile ilgili Bazı Veriler”, *Dinî Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 21, Motif Yayıncılık, 2005, ss. 163-177.
- BAŞAR Fehamettin, “Osmanlı Tarih Kaynakları III: Osmanlı Tarih Yazıcılığında Kâtip Çelebi Asrı”, *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, S. 39, Haziran 1997, ss. 41-49.
- BROCKELMAN Carl, *Geschichte Der Arabischen Litteratur (GAL)*, C. II, Leiden 1949,
- _____, *Geschichte Der Arabischen Litteratur Supplementband (S)*, C. I, Leiden 1938.
- BİSTÂMÎ Abdurrahman, *Nazmü’s-Sülûk fi Müsâmereti’l-Mülûk*, Topkapı Kütüphanesi, Ahmet III Kitaplığı, No. 1597, 136 vr.

- _____, *Nazmü's-Sülûk fî Müsâmereti'l-Mülûk*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, No. 2789, 1-136 vr.
- _____, *Nazmü's-Sülûk fî Müsâmereti'l-Mülûk*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttab, No. 721, 63 vr.
- _____, *Nazmü's-Sülûk fî Müsâmereti'l-Mülûk*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, No. 3503, 40 vr.
- _____, *Nazmü's-Sülûk fî Tevârihi'l-Hulefâ ve'l-Mülûk*, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, No. 311, 60 vr.
- _____, *Dürretü Tâci'r-Resâil ve Ğurretü Minhâci'l-Vesâil*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, No. 4905.
- CANATAR Mehmet, “Cenâbî Mustafa Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. VII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, ss. 352-353.
- _____, “Cenâbî Mustafa Efendi:Hayatı, Eseri Ve Tarih Görüşü”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 4, Şubat-Mart-Nisan (2000), ss. 1-32.
- ÇAĞRICI Mustafa, “Bistâmî, Abdurrahman b. Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. VI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, ss. 218-219.
- ÇELEBİ İlyas, “Vefk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. XLII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, ss. 605-607.
- ÇINAR Mahmut, “Osmanlı Halklarının Mehdîlik Algısı ve Müslüman Tebaa Tarafından Bu Alanda Yazılan Eserler Bağlamında Kurtarıcı Beklentisinin Sosyo-Politik Bağlantıları”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, C. 14, S. 1, 2016, ss. 216-239.
- EMECAN Feridun M., “Osmanlı Kronikleri ve Biyografî”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S. 3, 1999, ss. 83-90.
- FAZLIOĞLU İhsan, “İlk Dönem Osmanlı İlim ve Kültür Hayatında İhvânu's-safâ ve Abdurrahmân Bistâmî”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C.II, S. 2,1996, ss. 229-240.
- GARDINER Noah, “The Occultist Encyclopedism of ‘Abd al-Rahmân al-Bistâmî”, *Mamlûk Studies Review*, Vol. 20, 2017, ss. 3-38.
- GÖLPINARLI Abdülbâki, *Sımavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin*, 1. b., İstanbul: Eti Yayınevi, 1966.

- GRIL Denis, “Esotérisme Contre Hérésie: Abd al-Rahman al-Bistâmî, Un Représentant de La Science des Lettres a Bursa dans La Première Moitié du XV^e Siecle”, Veinstein, Gilles, *Synchrétismes et Hérésies dans l’Orient Seldjoukide et Ottoman (XIV^e-XVIII^e Siecle)*, Paris, Peeters, 2005, ss. 183-195.
- İBN ARABÎ Muhyiddin, *Sayhatu’l-Bûm fî Havâdisi’r-Rûm*, Anakara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yazma Eserler Koleksiyon Dem. No. A 218/II.
- KÂTİP ÇELEBÎ, *Keşfü’z-zunûn*, nşr. Kilisli Muallim Rıfat-Şerefeddin Yaltkaya, C. I, İstanbul, 1941, C. II, İstanbul, 1943.
- KAYA Veysel, “XV. Yüzyıl Ansiklopedisti Abdurrahman Bistâmî’nin Felsefe-Kelâm İlişkisine Bakışı”, *Osmanlı’da İlmi Kelam Âlimler, Eserler, Meseleler*, ed. Osman Demir v.d., İstanbul: İsar Yayınları, 2016.
- _____, “Abdurrahman Bistâmî’nin Bilimler Sınıflandırması”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* S.35, 2016, ss. 187-216.
- KEHHÂLE Ömer Rızâ, *Mu’cemu’l-müellifîn*, c. V, Beyrut: Dâr-u İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, t.y.
- KORTANTAMER, Samira, “Memlûk Tarihçiliğine Genel Bir Bakış”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 1, S. 1, 1983, ss. 31-35.
- _____, “Memlûk Tarihçiliğinde Bir Üslup Unsuru el-‘Acâib ve’l-Garâib”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 9, S. 1, 1994, ss. 69-87.
- KURTARAN Uğur, “Klâsik Dönem Osmanlı Tarih Yazıcılığı”, *3. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu (ISHE-2014)*, Sakarya, 2014, ss. 260-265.
- MECDÎ Mehmed Efendi, *Hedâiku’ş-şekâik*, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul, 1989.
- MENAGE, V. L., “The Beginnings of Ottoman Historiography (Osmanlı Tarihçiliğinin Başlangıcı)” (trc. Salih Özbaran), *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 9, 1978, s. 227-241.
- MUSTAFA Şâkir, *Et-Târihu’l-Arabî ve’l-Müerrihûn*, C. III, Beyrut, 1990, C. IV, Beyrut. 1993.
- OCAK Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar*, 4. b., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.
- ORUÇ BEĞ, AHMEDÎ, ŞÜKRULLAH, *Üç Osmanlı Tarihi (Oruç Beğ Tarihi- Ahmedî: Dâstân ve Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman – Şükrullah: Behcetü’t-Tevârih)*, hz. Atsız, 5. b., İstanbul: Ötüken, 2017.

- ÖZCAN Abdülkadir, “Düstûrnâme-i Enverî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. X, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, ss. 49-50.
- _____, “Fezleketü’t-Tevârîh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. XII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, ss. 542-544.
- _____, “Fatih Devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 14, 2003, ss. 55-62.
- _____, “Neşri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, ss. 20-22.
- _____, “Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış”, *FSM İlmî Araştırmalar ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 1, Bahar 2013, ss. 271-293.
- _____, “II. Bayezid Devri Tarihçiliği ve İlk Standart Osmanlı Tarihleri”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 2, Güz 2013, ss. 141-153.
- SCHMIDT Jan, “Kühü’l-ahbâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXVI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, ss. 555-556.
- ŞEŞEN Ramazan, “On Beşinci Yüzyılda Türkçeye Yapılan Tercümeleler”, *XI. Türk Tarih Kongresi*, C. III, Ankara, 05-09 Eylül 1990, ss. 899-919.
- ŞÜKRULLAH Efendi, *Behcetü’t-Tevârîh- Tarihînin Aydınlığında*, İnc. Çev. Hasan Almaz, 1. B., İstanbul: Mostar, 2010.
- TAŞBAŞ Erdal, “Klasik Dönem Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserlerine Kısa Bir Bakış”, *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 2, 2011, ss. 213-223.
- TAŞKÖPRÜLÜZÂDE Ahmed, *eş-Şekâiku’n-Nu’mâniyye fî ‘Ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye*, nşr. Ahmed Subhi Furat, İstanbul, 1985.
- TEK Abdürrezak, “Molla Fenârî’nin Tasavvufî Kimliği”, *Uluslararası Molla Fenârî Sempozyumu (4-6 Aralık 2009 Bursa) Bildiriler*, ed. Tefik Yücedoğru vd., Bursa, 2010, ss. 445-447.
- TEKİNDAĞ Şehabettin, “Osmanlı Tarih Yazıcılığı”, *Belleten*, C. XXXV, S. 140, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ekim 1971, ss. 655-663.
- TOMAR Cengiz, “Tarih (Mısır, Suriye ve Filistin (950 yılı – XX. yüzyıl))”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. XL, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011, ss. 40-45.

- USLUER Fatih, “Carullah Efendi’nin Cifir ve Tıp İlimlerine Dair Kitapları”, *Osmanlı Kitap Kültürü Carullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*, ed. Berat Atçıl, 1. b., İlem Kitaplığı, Nobel Yayın, 2015, ss. 297-312.
- YAĞMUR Ömer, *Terceme-i Kitâb-ı Fevâihü’l-Miskiyye fi’l-Fevâtihi’l-Mekkiyye (Metin-Sözlük-Şahıs, Yer, Eser, Tarikat ve Kabile Adları İndeksi)*, (yüksek lisans tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- _____, “Abdurrahmân el-Bistâmî ve XVI. Yüzyılda Yapılmış Bir İlimler Ansiklopedisi Tercümesi: Terceme-i Kitâb-ı Fevâihü’l-Miskiyye fi’l-Fevâtihi’l-Mekkiyye”, *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4/3, 2009, ss. 2249-2252.
- YILDIZ Sara Nur, “Şükrullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXXIX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, ss. 257-258.
- YİĞİT İsmail, *Memlûkler (648-923 / 1250-1517)*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015.
- ZİRİKLİ Hayruddîn , *el-A ‘lâm*, C. III, 10. b., Beyrut: Dâru’l-‘İlmi’l-Malâyîn, 1990.



Ek 1, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya nr. 3503

الشيخي
عليه السلام
عليه السلام
عليه السلام

9

1

الباب السابع من كتاب نظر السلوك . في

مناصرة الملوك . مما القاه رسول الحكمة .

ابن خزانة الرحمة . على العبد الفاقده .

الراجي عفو السيد الواحد عبده .

الرحمن بن محمد بن علي بن

احمد المصفي ذوق البسطا

شوقا شفاه الله من

عيوب القبايح و

سقاها من غيوب

النضاح .

2

بقيت الباب ولحمد لله الذي همنا الصوات و صلى الله على

قطب الاقدوس ورسول

المليك الوهاب

٧١

Mikrofilm Arşivi
No. 223

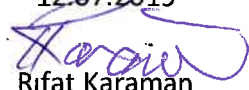


Ek 2, Süleymaniye Kütüphanesi Reisülküttab nr. 721



بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 لَأَللهِ الآلهةُ عدَّةٌ للفسانةُ ، اللهم يا فاضل الأنوار ، ويا واثق
 الملك لمن يخار ، أنت الذي يرتفع المنسك ، يحبك عن
 حضيض الذل والنسقاء ، إلى أوج العز والعلو ، نور قلوبنا
 بنور معرفتك ، وعب لنا دوام ملك مجتلك ، تحق محمد خير
 بريتك ، ولسان مجتلك ، وصل اللهم عليه ، وعلى سائر
 الأنبياء والمرسلين ، والصحابة والتابعين ، وبعد فبنا
 تممت جلياً في روضة الصوفية ، وصرت ربياً في
 دوحه الخوفية ، رايت رسول الله صلى الله عليه وسلم ،
 في رؤيا المنام ، الجارى مجرى الالهام ، معاينة فكرية
 في حلقة ذكرية ، في العشر الاوسط من صفر سنة اربع و
 ثمانين وثمان مائة ، وانا فاقد الذوق ، خاد الشوق قائماً
 الروح ، إلى استماع صلصلة الفتوح ، من سنا طلعة
 الشهية ، وغزته البهية ، والبشرى مطولة ، وفي عالمها

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Rıfat	Karaman
Doğum Yeri ve Yılı	Gerede	1991
Bildiği Yabancı Diller	Arapça	
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise	2006 2010	Gerede Aihl.
Lisans	2010 2015	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	2015 2019	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Doktora		
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı
1.	2016	Milli Eğitim Bakanlığı
2.		
3.		
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar		
Katıldığı Proje ve Toplantılar		
Yayımlar:		
Diğer:		
İletişim (e-posta):	rftkaraman@hotmail.com	
Tarih İmza Adı Soyadı	12.07.2019  Rifat Karaman	

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Rifat KARAMAN
Tez Adı	ABDURRAHMAN BİSTAMİ'NİN NAZMU'S-SULUK Fİ MÜSÂMERETİ'L-MÜLÛK ADLI ESERİ VE OSMANLI TARİH YAZIMINDAKİ YERİ
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	<i>Dr. Öğr. Üyesi İlhami ORUÇOĞLU</i>
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	<input type="checkbox"/> Patent Kısıt (2 yıl) <input type="checkbox"/> Genel Kısıt (6 ay) <input checked="" type="checkbox"/> Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 12.07.2019

İmza

